

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

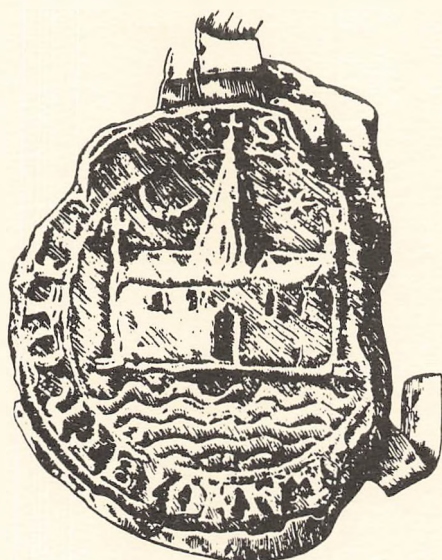
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

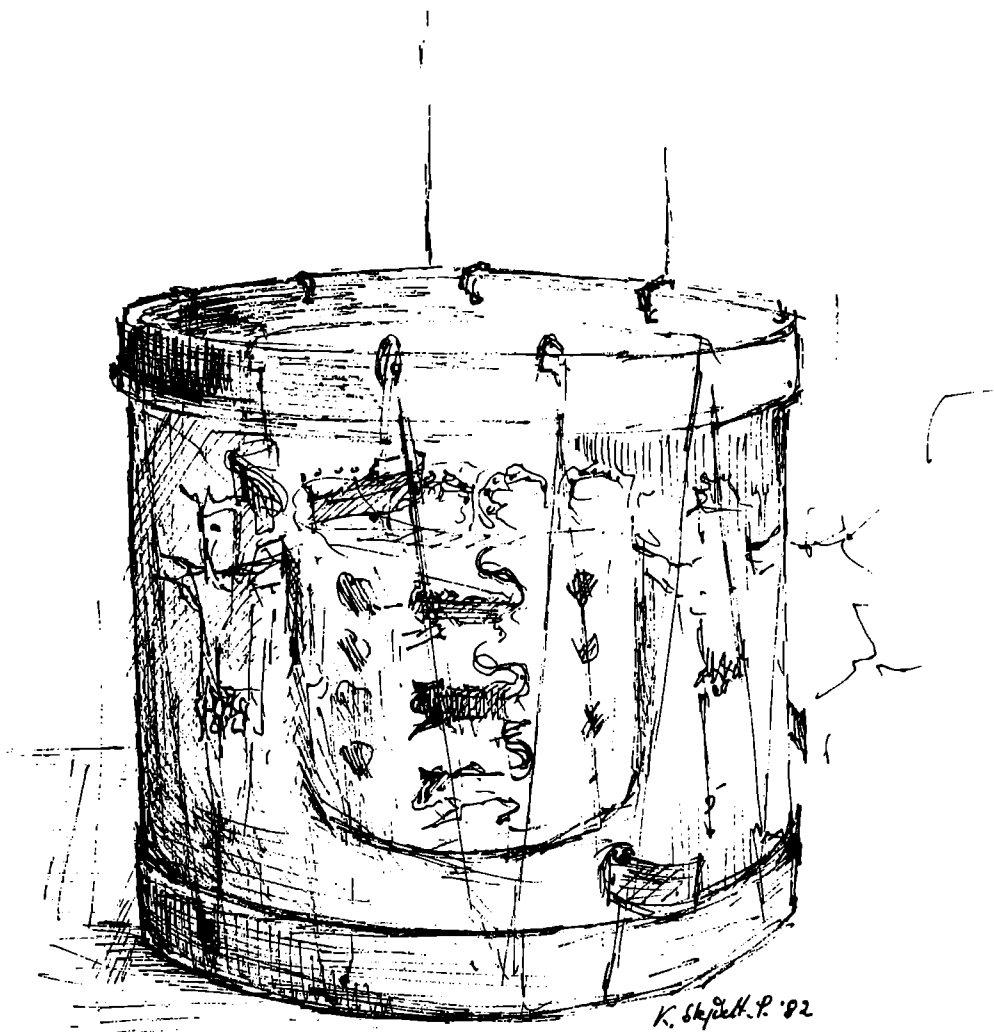
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

JUBILÆUMSSKRIFT

1972 - 1982

HISTORISK FORENING
FOR SLANGERUP KOMMUNE

HISTORISK FORENING FOR SLANGERUP KOMMUNE
Jubilæumsskrift nr. 1

Udgivet i anledning af Historisk Forening For Slangerup Kommune's 10 års jubilæum.

Jubilæumsskriftet er redigeret af Anders Alsløv, Else Andreasen, Jytte Bækfort, Find Günther Christensen, Karen Margrethe Christensen, Jens Westerlund.

Illustrationer: Kunstmaler Kaj Skjødt Pedersen samt enkelte forfattere.

Al gengivelse af tekst og tegninger er kun tilladt med Historisk Forening For Slangerup Kommune's tilladelse.

Sats og tryk: Slangerup Offset.

Oplag: 1.000 stk.

Til udgivelsen er der ydet økonomisk støtte af: Den Danske Bank, Frederiksborg Bank, Lokalbanken, Slangerup kommune, Sparekassen SDS.

ISBN 87-88301-00-1.

INDHOLDSFORTEGNELSE:

Førord	4
Find Günther Christensen, formand	
De ti år	5
Christian Larsen, halinspektør	
Købstaden, den 26. oktober 1498	8
Stig Colbjørn, rejsekonsulent	
Slangerups håndværk, historisk belyst	11
Jytte Bækfort, sekretær	
Anna Cathrina Werdenborg	14
Erling Jessen, arkitekt m.a.a.	
Et bryllup i Slangerup kirke	18
Bent Lund, borgmester	
En bagerhistorie fra Slangerup	20
Johannes Nilausen, fhv. gårdejer	
Slangerup Avis	22
Christian Agergaard, fhv. redaktør	
Ivan Brylov, redaktør	
En arkæologisk udgravning i Slangerup kirke	24
Henrik Græbe, museumsinspektør	
Slangerups gamle bytrome	28
Aage Wulff, Kgl. våbenmaler	
Jørlunde kirkes romanske kalkmalerier	33
Ingrid Schrøder-Hansen, sognepræst	
De indledende udgravninger i den gamle Hagerupgaard	41
David Skaftø Møller, Auktionsfuldmægtig	
Uvelse kirkes vestparti	42
Anders Alsløv, arkitekt m.a.a.	
Landsbyen Lystrup anno 1708	47
Find Günther Christensen, forstkandidat	
Arkivet, registrering og brug af gamle fotografier	52
Dorte Larsen, Lis Thavlov, bibliotekarstuderende	
Noter	55
Giverliste	58
Tidligere udgivelser	60

Forord

Find Günther Christensen
Formand

Om de ti år, der nu er gået, siden Historisk Forening For Slangerup Kommune stiftedes, i fremtidens historiebøger vil blive erindret som velfstandsperioden, overforbrugsperioden eller elektronikgennembrudsperioden, kan vi ikke ane.

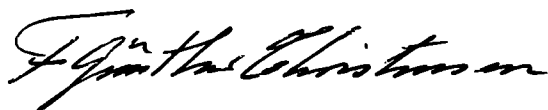
Hektisk aktivitet og gennemgribende ændringer, også i de små lokalsamfund, var i fuld udvikling for 10 år siden. Måske var netop det hæslæsende tempo i samfundsændringer årsagen til, at så mange grupper landet over for ca. 10 år siden fandt sammen og dannede en hidtil uset mængde lokalhistoriske foreninger, for at knytte forbindelsen til fortiden.

Vore medlemmer har med stor interesse søgt at holde forbindelserne bagud vedlige. Samtidig har vi bestræbt os på at tilpasse arvegodset i nutiden.

Under vores virksomhed har vi glædet os over at møde megen velvilje hos enkeltpersoner, institutioner og hos kommunalbestyrelsen.

Vi har ønsket at markere »Jubilæet« med dette lille skrift, hvor der gøres status for de 10 år, og hvor en række forfattere - fagfolk og amatører - i korte artikler behandler nogle af de emner, vi har beskæftiget os med i tiden, der gik.

Med tak til forfatterne og alle, som har bistået os i de 10 år, udtrykker vi håbet om, at jubilæumsskriftet kan inspirere endnu flere til at deltage i eller støtte foreningens arbejde.

De ti år

Christian Larsen
Halinspektør

I foreningens vedtægter lyder paragraf 1: »Foreningens formål er at virke for historiske og topografiske studier, udgivelse af skrifter, indsamling af genstande med historisk betydning samt oprettelse af et museum«.

I paragraf 2 er det nærmere præciseret, hvorledes målet søges nået.

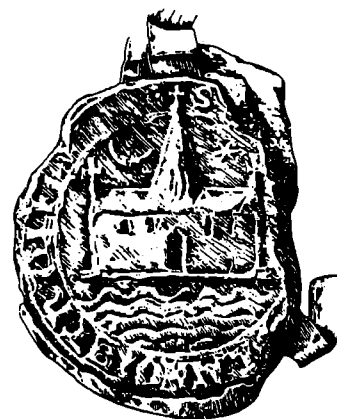
Det må være passende på 10-årsdagen at se tilbage på, hvor langt vi er nået med opfyldelsen af den formålsparagraf, som vi så nydeligt printede for 10 år siden.

Jeg forsøger et tilbageblik.

Det hele startede med, at gdr. Ejner Pedersen, Kvinderup, indkaldte til et møde vedrørende evt. oprettelse af en historisk forening. Forhandlingerne faldt lidt efter lidt i hak - og så stod vi dermed forening, bestyrelse og opgaver.

Vi lagde hårdt ud. Allerede i løbet af sommeren 1972 var flere arbejdsgrupper blevet dannet. En »Møllegruppe« blev hurtigt engageret i en udgravning ved Hauge Mølle. Den kom til at vare et par år indtil 1974. Kommunen støttede os med penge til leje af udgravningsområdet. Vi mente at være på sporet af en tidlig Hauge Mølle, en såkaldt skvatmølle, men noget endeligt bevis fandt vi ikke.

Endnu inden denne udgravning var afsluttet, blev vi engageret i en ny, nemlig klosterudgravningen. Det var museumsinspektør Henrik Græbe fra Nationalmuseets 2. afdeling, som var leder af udgravningen. Vi tog os af det grove - naturligvis. Overjord, trillebøre, skovle og spader, sved, øl og knoklearbejde. Resterne af klostrets kirkemur ligger ca. 1,5 m under jordoverfladen, så det blev et gevaldigt arbejde.

Men det glædede os, at Henrik Græbes udgravning gav grundlag for, at man i værket »Danmarks Kirker« kunne kalde klosterkirken for »Erik Ejegods Kirke« og skrive, at en kirke af den størrelsesorden og rige planudformning sandsynliggør en kongelig bygherre.

I sensommeren 1978 blev vi atter involveret i en udgravning. Denne gang i vores nuværende kirke, atter med Henrik Græbe som leder. Det var i særlig grad David Skaftø Møller og Jens Westerlund, der assisterede ved udgravningen. Den 5. oktober 1978 havde Græbe to forevisninger i kirken for foreningens medlemmer. Det blev noget af et tilbøbsstykke.

Og senere - og indimellem - er det fortsat med andre »huller i jorden«: Prøvehuller i Kannikestræde, Lokalbankens udgravning, skeletter i Lystrup, »Brønden« i Uvelse, skeletfundet ved Lindholm og mange, mange flere andre »sidste-udkald-udrykninger«.

Og nu sidst: Udgravningen i Hagerup, der nok skal vise sig som noget helt særligt.

Joe, »Jordrotterne« har haft succes!

Vi har haft succes med en anden aktivitet: Foredrag. Gennem alle årene har Jytte Bækfort virket som aftenskoledere.

Ved Kingos Minde-foredragene har vi haft mange gode foredragsholdere og mange spændende emner. Deltagerantallet har hidtil svinget mellem 30-40 personer, men er i sidste sæson toppet med over 50 tilmeldte, så vi måtte tage den store sal i brug.

Foreningen har udgivet ialt 8 hæfter, alle med lokalhistoriske emner. Endvidere to foldere, der

fortæller om foreningens aktiviteter og er post-omdelt til samtlige husstande i kommunen.

Det synes måske ikke at være et særlig stort antal hæfter, men vi har i gruppen lagt stor vægt på, at vort grundmateriale skulle være rigtigt. For flere af hæfterne gælder, at to års arbejde er gået forud, alene til indsamling og kontrol af oplysninger. Vi udgiver ikke et hæfte, før vi er rimeligt sikre på, at materialet er rigtigt.

Vor største succes blev så afgjort hæfte nr. 7: »Gamle Slangerbilleder«. Hæftet var udsolgt i løbet af bare tre uger.

Som mulige næste udgivelser kan ventes et »Hørup-hæfte« samt et om »Højagergaard som herregård fra 1839-1912«.

(Vedr. foreningens udgivelser: Se fortegnelsen side 60).

Bevaringsgruppen tjener penge til foreningen! Fotoregistreringen af en del af Slangerbup er betalt af Slangerbup kommune og anvendt ved udarbejdelsen af lokalplaner. Herudover har gruppen arbejdet med fotoregistrering af bl.a. Uvelse.

Gruppens arbejde har været anvendt som grundmateriale for foreningens stillingtagen ved indsigelser mod lokalplaner for Slangerbup by. Her kan bl.a. nævnes lokalplan 11 med f.eks. nyt rådhusbyggeri, ligesom gruppens arbejde var grundlaget for indsigelsen mod den projekterede mur over Kannikestræde.

Bevaringsgruppen har udarbejdet konkrete forslag til f.eks. Kongensgades udseende og bebyggelse fremover. Det er gruppens hensigt at foretage en fuldstændig og endelig registrering af hele Slangerbup By og vore lokalsamfund i årene fremover.

Anton Kaarup Nielsen startede i foreningens første år en række skiftende udstillinger med lokalhistoriske emner på biblioteket. Efter Kaarups død søgte vi i et par år at videreføre denne tradition, men måtte opgive, mest p.gr.a. manglende tid.

Siden har vi lejlighedsvis lavet udstillinger, således f.eks.:

- på Kingoskolen
- ved »Aktiv Fritid« udstillingen i Hallen

- i Lokalbanken (om udgravningen) samt
- i SDS-lokalerne (om kirkeudgravningen)

Vi har materiale nok til at kunne vedligeholde en permanent, skiftende udstilling, f.eks. på biblioteket. Såfremt nogen mener at kunne afse tid, står opgaven åben.

Vi skal ud til den yngre generation med vor viden. Vi har arbejdet med en slags konsulentvirksomhed for skolerne, hvor bl.a. Frede Andersen, Kvinderup, og undertegnede har haft »timer«. Der er lavet et oplæg til »En dag i Slangerbup, ANNO 1978« og udarbejdet et forslag til »Historisk-topografiske opgaver«.

»En dag i Slangerbup« har været gennemført på Kingoskolen to gange, vist med godt udbytte. Vi har søgt at få Historisk Forening ind - også i skolerne.

Historisk Forening er medlem af en lang række historiske sammenslutninger, SLA, LAFA, DKM m.fl.

I samarbejde med medlemmerne fra de nærmeste lokalhistoriske foreninger i Ballerup, Gundsø, Frederikssund, Ledøje-Smørum, Stenløse, Værløse og Ølstykke har en del af foreningens medlemmer deltaget i »historiske ture« til Rom, Malta, Athen og Jerusalem. Disse ture har givet deltagerne mange oplevelser - ikke mindst gennem samværet med mennesker med samme interesser, men fra andre historiske foreninger. Nærkontakten med disse foreninger er gennem samværet på disse ture blevet yderligere udbygget.

I vor egen forening har vi også haft lejlighed til at tage med på ture. Vi kan blot nævne: Lejre, Selsø Slot, Jægerspris, Pompei-udstillingen på Louisiana, udstillinger i Brede, rillesten i Hareskoven, Gilleleje Museum, Æbelholt, Lystrup Skov, Frilandsmuseet, Arboretet i Hørsholm, Jagt- og Skovbrugsmuseet og mange flere. Tilslutningen til disse ture har været svingende, vekslende mellem 10-50 deltagere, men fælles for dem alle: De var interessante.

Kaarup startede arkiv og museum i kælderen under Alderdomshjemmet i Jørlunde - og Jens Westerland fortsatte samme sted. Efter nogle års forløb gav kommunen os besked på, at vi skulle flytte til kælderen under Lindegårdskolen og senere fik vi også tildelt lokaler i Uvelse. Vi valgte at dele arkiv og museumsting, således at vi i dag har:

- arkiv (papirer, bøger, billeder m.v.) i Uvelse og
- museumsmagasin (trætning, metal, lertøj, porcelæn m.v.) på Lindegårdskolen

Herudover opbevares større landbrugsredskaber på Østerbjerg i Kvinderup.

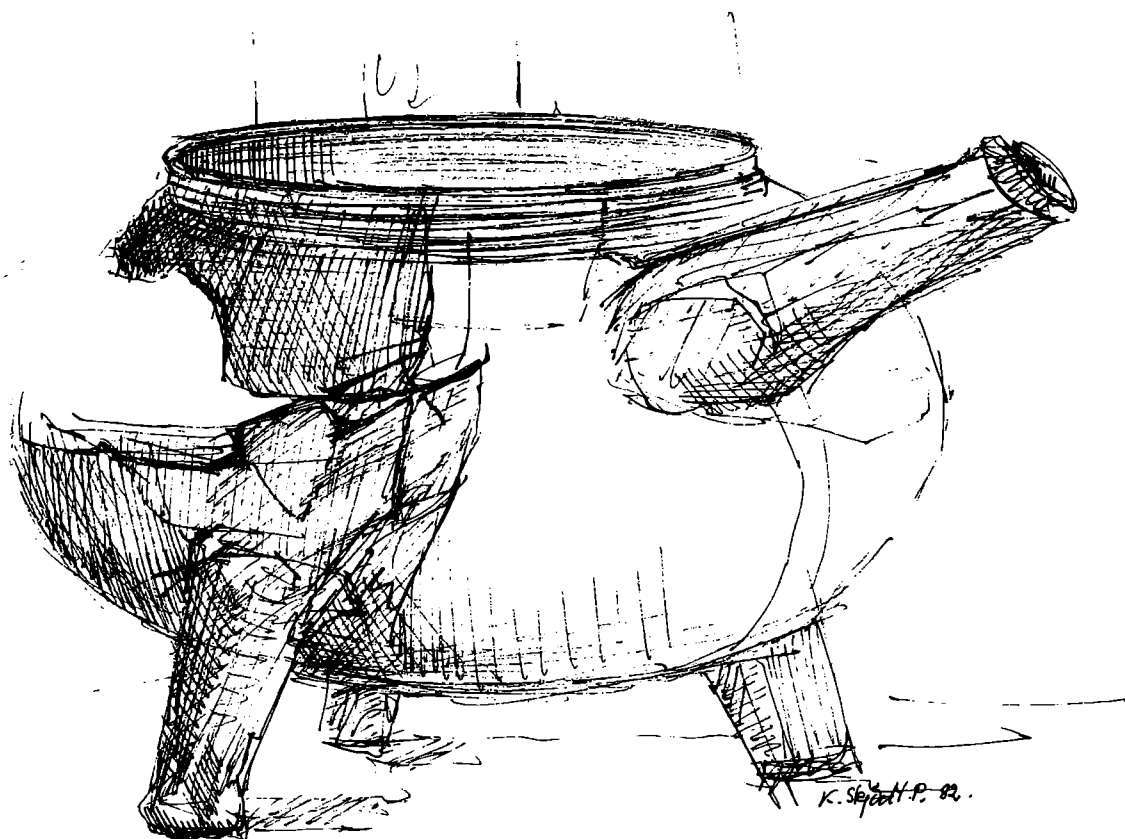
Alt i alt er i løbet af de 10 år afleveret, skænket og indsamlet mere end 4000 numre, når vi tager arkiv og museumsgenstande under et. Det er klart, at tingene ikke bare skal modtages og have et nummer. De skal også kunne genfindes. Vi er efterhånden nået frem til et registreringssystem, hovedsagelig udformet af Jens Westerlund, et system, som vi mener, tilfredsstillende vore krav og ønsker.

Vi må straks tilføje, at systemet ikke fuldtud anvendes af andre arkiver eller museer i den udformning, som det har fået hos os. Vi kalder det derfor »Slangerup-systemet«, og det beskrives nærmere i en anden artikel i dette skrift.

Vi skal opbevare, men frem for alt også bevare de genstande og arkivalier, der overlades til os. Det er vor pligt. Derfor går megen tid i arkiv- og museumgruppen med at finde frem til den bedste måde at bevare tingene på. Men - vi har desværre ikke de bedste og mest ideelle bevaringsforhold. Vi prøver efter bedste evne at klare dagen og vejen, så godt vi nu kan.

Arkiv- og museumgruppen er samlet 4x3 timer om måneden. Vi modtager i gennemsnit 1-2 afleveringer om ugen, så vi har altid nok at lave.

Vi har dannet en forening, hvor fælles historiske interesser knytter os sammen. Vi har imidlertid sikkert lige så mange forskellige grunde til at være gået ind i foreningen, som vi er medlemmer. En forenings arbejde kan måles på dens resultater. I de forløbne 10 år har vi efterhånden fået opbygget grundlaget for vort arbejde, og også opnået resultater. Fremover skal vi sammen prøve at få endnu bedre resultater ud af vor formålsparagraf . . . .

26. oktober 1498:

Kong Hans stadfæster kong Kristoffers privilegium af 02. januar 1441 og kong Kristiern den Førstes privilegium af 02. september 1451 og tager borgerne i Slangerup under sin beskyttelse samt giver dem samme privilegium som borgerne i Roskilde og København, at ingen må drive forprang der til skade for borgerne.

Købstaden, den 26. oktober 1498

Stig Colbjørn
Rejsekonsulent

26. oktober 1498. Det er en kold og blæsende efterårsdag. Borgmestrene og rådets rige købmænd har hele formiddagen uroligt spejdet mod syd oppe fra bakken med kirken. Der har været sendt et par mand afsted for at få forbindelse med forridderne, men indtil videre uden resultat.

En kraftig regnbyge tvinger de fornemme herrer indendørs igen. Der er kommet et sendebud tidligere på dagen med besked om, at opbruddet fra Roskilde allerede fandt sted ved solopgang- og nu er det langt over middag. Flere af byens borgere - og en hel del af den sædvanlige blandede hob af daglejere, børn, bissekræmmere, tiggere og andre - har samlet sig i småklynger rundt omkring i den lille købstad.

For byens købmænd og mere velanskrevne håndværksmestre er det en katastrofe, der nærmer sig. En forsinkelse betyder indkvartering - og dét betyder udgifter! For andre, først og fremmest bryggerne, smedene og de »løser« piger er situationen nærmest modsat.

Så godt som alt almindeligt arbejde er nu gået i stå, og det, selv om det kun er fredag!

Pludselig er forridderne dér - de forlanger indkvartering i købstaden for kongen, hoffet, cancelliet, landsknægtene. De forlanger mad og drikke, opstaldning af hestene. De bedste huse, købmandsgårdene, skal ryddes og bruges til kongen og hans følge. Borgerne kan ikke undslå sig - købstaden er, som langt de fleste købstæder under kronen. Kongen og følget har ret til indkvartering. Heldigvis har klostret altid været for nært til at betale sig ud af pligten til at bære sin del af byrden - det får de at føle nu! Om ikke andet, så fryder købmændene sig da over det.

Der er heste, der skal skos på rekordtid - til god

betaling; der er landsknægte og andre, der skal have slukket tørsten og have varme i kroppen.

Købstaden er helt på den anden ende - og alt det fordi vejene var for mudrede for vognene i følget. Helsingør kunne ikke nås i dag.

Borgmestrene og flere af rådmændene tør næsten ikke tænke på, at regningerne fra den 12. juli 1496 endnu ikke alle er betalt! Den gang havde kongen og hans følge så travlt, at Slangerups borgmestre og råd ikke en gang nåede at få foretræde. Men denne gang skal det ske! - Nu skal byens privilegier stadfæstes og udvides; om man så skal betale sig fra det!

Det lykkedes for borgmestre og råd at få det eftertragtede dokument. Det var altid meget vigtigt for købstæderne at få stadfæstet og forbedret deres privilegier. Privilegierne var en broget samling retsregler, som dels regulerede forholdene i selve købstaden, dels gav købmændene forskellige rettigheder og forrettigheder, både i hjembyen og når de var på langfart. Uden stadfæstede privilegier ville såvel købmandsskab som håndværksvirksomhed i byen simpelthen ophøre!

Der var to muligheder for at få stadfæstet og eventuelt udvidet privilegierne. Enten måtte borgmestre og råd i købstaden sende en delegation til kongen og hans cancelli, eller også måtte de gribe chancen, når han tilfældigvis var i nærheden eller på gennemrejse. At sende en delegation på rejse til København eller en anden fjern by var både kostbart og usikkert; måske skulle delegationen vente i månedsvis på at træffe sammen med kongen og hans cancelli, måske blev delegationen overfaldet, eller skibet kunne blive slået til vrage i et uvejr - og måske vigtigst, mens de mænd - og det skulle selvfølgelig være købmænd med sæde i rådet - der udgjorde delegationen var på rejse, så

kunne man risikere, at andre købmænd udkonkurrerede deres forretning!

At det overhovedet lykkedes for de gode Slangerup-borgere fredag den 26. oktober 1498 at få kongen og kancelliet i tale og endda at opnå et resultat af forhandlingerne er ret imponerende. Netop i de år rejste kongen og kancelliet særlig meget rundt, ligesom kongens arbejde først og fremmest var koncentreret om den storpolitiske situation - endnu var det knap et år siden, at Sverige på ny blev tvunget ind i den fornyede Kalmarunion. Bl.a. derfor var den militære situation særdeles spændt i hele Østersøområdet.

Hverken kongen eller kancelliet og rigsadministrationen boede fast endnu. Ganske vist var enkelte kancellifunktioner ved at blive samlet i København, allerede fra midten af 1400-tallet, men det er først Kristian den Anden, der i begyndelsen af 1520'erne lægger grunden til en egentlig bofast rigsadministration.

Borgmestre og råd i Slangerup mødte således stort set den samlede rigsadministration, fordelt i kasser og kister på ganske få hestevogne. Næsten alle betydningsfulde embedsmænd - og det var kun en halv snes stykker - var med i kongens følge.

Slangerup-borgerne opnåede tre ting ved forhandlingerne: For det første at blive taget under kongens beskyttelse, for det andet at få bekræftet tidligere udstedte privilegier for Slangerup og så for det tredje en udvidelse af byens rettigheder.

At blive taget under kongens beskyttelse var meget vigtigt. Det betød nemlig, at købstaden stadig hørte under kronen rent juridisk - d.v.s. at Slangerup havde ret til at udgøre et selvstændigt retsområde, altså en fortsat anerkendelse af byens rådstue som øverste domstol. Dette beskyttede købstadens borgere mod såvel storgodsejernes Ting, som mod klostret, der af princip forsøgte at udstrække sin kirkelige ret mest muligt - og helst langt ind i verdslig ret.

Bekræftelse af tidligere privilegier kunne ofte volde vanskeligheder i forhandlingerne; for hvem sagde, at kongen ønskede at bekræfte netop de privilegier, som borgmestre og råd lagde størst vægt på? Men denne blæsende oktoberdag i 1498 får Slangerup-borgerne bekræftet to meget vigtige privilegier, nemlig dels Kristoffer den Tredjes

fra 2. januar 1441, og dels Kristiern den Førstes fra 2. september 1451.

Kristoffers privilegium blev i sin tid udstedt for en lang række danske købstæder - muligvis for alle de kongelige købstæder. Af de bevarede eksemplarer fra de forskellige købstæder fremgår det, at der har fundet en tillem্পning sted efter de lokale forhold. For Slangerups vedkommende var det af særlig betydning, at klosterfogedens indflydelse blev begrænset så meget, at borgmestre og råd i byen endelig kunne slippe ud af klostrets knugende herredømme. Først derved kunne købmændene og håndværkerne drive deres forretninger, handel og værksteder på lige fod med borgere i andre købstæder. Ved at få bekræftet netop dette privilegium, sikrer borgmestre og råd sig altså en uafhængighed af klostret for købstaden.

Kristierns privilegium var af to årsager meget vigtigt at få bekræftet: Det gav i teorien toldfrihed for Slangerups købmænd overalt i Danmark, og det stadfæstede et endnu ældre privilegium, nemlig Erik den Sjettes fra 15. januar 1301. Toldfriheden skulle købmændene bruge for at kunne handle frit med andre købmænd i andre købstæder. I praksis havde Slangerup-borgerne imidlertid først fået tilkæmpet sig denne toldfrihed næsten et halvt århundrede senere end de fleste andre købstæders borgere, men at man nu i 1498 ønsker retten bekræftet skyldes sandsynligvis, at byens købmænd nu mente sig så stærke, at de både kunne og skulle bruge denne toldfrihed.

Kristierns privilegium bekræftede som nævnt også et privilegium fra 1301. En af dette dokumentets vigtigste bestemmelser er, at det sikrer Slangerup-borgerne de samme rettigheder, som borgerne i Roskilde, altså samme rettigheder og muligheder som for borgerne i en af landets største og mest driftige købstæder! - At borgmestre og råd nu sikrer sig disse rettigheders fortsatte gyldighed i 1498 kan næsten kun ses som et udtryk for, at Slangerup-borgerne mente, at de havde brug for dem, og at man tillige var i stand til at udnytte dem nu, små hundrede år senere.

Det tredje resultat af forhandlingerne med kongen og kancelliet den 26. oktober 1498 var en udvidelse af Slangerups rettigheder. Der blev udstedt et forbud mod »forprang«, altså et forbud for alle andre end Slangerups købmænd mod at opkøbe f.eks. landbrugsprodukter direkte fra bønderne. Bestemmelsen hævder således købmændenes eneret til handel. Tilsvarende bestemmelser var blevet gennemført i størstedelen af

rigets øvrige købstæder for længst. Nu først er købmændene i Slangerup så stærke, at de kan ramme bl.a. klostret på dettes ømmeste punkt - nemlig den konkurrerende handel udenom Slangerup-købmændene!

På mange måder kan pergamentet fra fredag den 26. oktober 1498 derfor ses som selvbevidste købmænds dygtige forhandlingsresultat. Det er et resultat, som viser, at købstaden Slangerup i 1490'erne var særdeles levedygtig.

Privilegieoversigt:

15. januar 1301:

Kong Erik den Sjette Menved tager indbyggerne i Slangerup under sin beskyttelse, tilstår dem de samme privilegier, som borgerne i Roskilde nyder, og forbyder yderligere fremmede at købe eller sælge på deres torv.

15. januar 1301:

Kong Erik den Sjette Menved fritager indbyggerne i Slangerup for at give møde for nogen domstol udenfor deres by.

Uden dato/1321:

Kong Kristoffer den Anden stadfæster de privilegier, som indbyggerne i Slangerup har fået af hans forfædre.

02. januar 1441:

Kong Kristoffer den Tredje af Bayern stadfæster alle de privilegier, borgerne i Slangerup har fået af tidligere konger, og fastsætter yderligere en række bestemmelser.

02. september 1451:

Kong Kristiern den Første tager borgerne i Slangerup under sin beskyttelse og stadfæster de privilegier, de har fået af tidligere konger, herunder alle de artikler, som kong Kristoffers brev lyder på, og giver dem yderligere toldfrihed overalt i Danmark, undtagen i fiskerlejerne om høsten.

19. februar 1454:

Kong Kristiern den Første nedsætter den årlige byskat for Slangerup til 20 lødig mark.

26. oktober 1498:

Kong Hans stadfæster kong Kristoffers privilegium af 02. januar 1441 og kong Kristiern den Førstes privilegium af 02. september 1451 og tager borgerne i Slangerup under sin beskyttelse samt giver dem samme privilegium som borgerne i Roskilde og København, at ingen må drive forprang der til skade for borgerne.

06. juni 1503:

Kong Hans forordner, at lejen for bygning af kramboder på byens jorder, når der holdes marked i Slangerup, skal anvendes til byens bedste.

Uden dato/1512:

Kong Hans forbyder indførsel af øl til salg i Slangerup uden byens tilladelse og påbyder præster, som køber jord i Slangerup, at give samme afgift som de øvrige borgere.

27. juni 1514:

Kong Kristiern den Anden tager borgerne i Slangerup under sin beskyttelse og stadfæster de privilegier, de har fået af kong Hans og andre tidligere konger.

Slangerups håndværk, historisk belyst

Jytte Bækfort
Sekretær

Da vi sad og tilrettelagde indholdet af dette jubilæumshefte, var jeg så uforsigtig at foreslå, at der skulle stå noget om håndværkerne i fx. 1700-årene. Der blev repliceret: »Nå, men så skriv du det«.

Nu har jeg af naturlige årsager ingen rigtig føling med håndværkerne på den tid, men der findes en hel del lekturer herom. Jeg har hovedsagelig støttet mig til Arne Sundbo's bog »Frederikssund og Købstaden Slangerups historie, derudover Danmarkshistorien og Politikens håndbog om »Gamle håndværk«.

Slangerup er i historien omtalt som en fattig by, med enkelte korte opgangsperioder.

At være håndværker i Slangerup, og for den sags skyld også andre steder, var ingen »dans på roser«. Her i byen var håndværkeren mellem de dårligst stillede, og kunne højst tjene til det daglige udkomme.

Borgere var kun folk med borgerskab (næringsbrev). Håndværkerne måtte kun drive deres næring i det fag, de tilhørte, og hvori de havde fået borgerskab, idet hvert fag fik eneret på fagets arbejde. De forskellige laug, som håndværkerne var opdelt i, og som skulle beskytte håndværkerne, blev skiftevis opsagt og stiftet påny, alt efter regeringens bestemmelser. Det gav en del forvirring.

I 1718 klagede 6 skomagere i Slangerup over, at de svenske fanger (fra den Store Nordiske krig 1709-1720), der var indkvarteret her for at arbejde ved landbruget, men skulle forsørge sig selv, tjente til livets ophold ved skomagergerningen.

Stiftamtmanden bevilgede den 12. oktober 1718 de 6 skomagere ret til at danne laug.

Foruden som omtalt at være mellem de dårligst

stillede, var Slangerups håndværkere, som håndværkere andre steder i landet, også udelukket fra at blive medlemmer af byens råd.

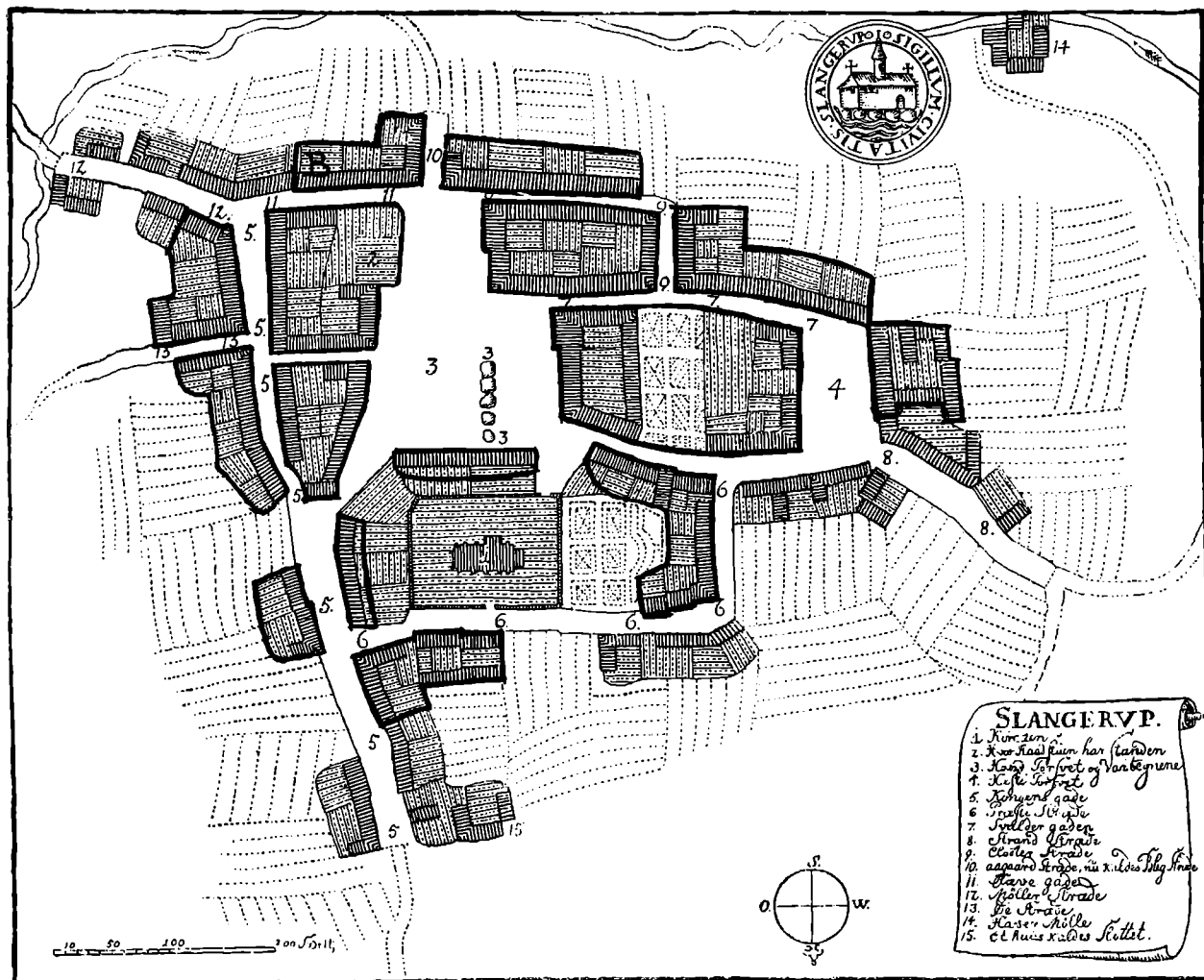
For Slangerups vedkommende blev dette imidlertid lempet lidt i 1742, hvor hjulmager Jeppe Svendsen blev kærner. Hvervet som kærner blev man pålagt ved borgerligt ombud, man kunne således ikke sige nej til embedet. Men det var også, som der står, på grund af borgerskabets synkende standard, at en hjulmager valgtes.

Købmændene var de dominerende i Slangerup. I 1625 er det købmændene, der bestemmer håndværkernes priser, hvorimod håndværkerne ingen indflydelse har på købmandens vareprisstigninger.

Det klager de da også over, men får ikke medhold. Man kan forestille sig, at disse en gang vedtagne regler, er vanskelige at komme af med igen.

Samfundet var den gang opbygget sådan, at håndværkernes fortjeneste afhang af købmændenes evne til at trække borgere og bønder til byen. Hvis købmændene ikke havde det rigtige udbud af varer, søgte kunderne andet sted hen.

I 1735 hedder det i Slangerup, her er håndværkere nok, det vil sige: For mange. I 1743 bliver der udskrevet en kopskat - kopskat er den primitive form for personskat, der pålægges hvert individ, med et fast beløb - da denne kopskat blev udskrevet, talte byen: 3 købmænd samt 33 håndværkere. De var fordelt på følgende måde: 6 skomagere, 4 smede, 3 skrædere, 3 bødkere, 2 pottemagere, 2 feldberedere (garvere), 2 bagere og 2 vævere. Desuden var der en hattemager, en slagter, en tømrer, en maler, en murermester, en drejer, en hjulmand, en remsnider (sadelmager) og en måtter (måttemager). 12 personer angives at

Kort over Slangervup 1749, syd er opad. Den omtalte brand i 1724 startede ved »B«. Kraftigt markerede konturer angiver de brandhærgede områder.

være brændevinsbrændere (avlsmænd) og 2 alene at være avlsmænd. Der var 12 daglejere, 6 rejste til markeder og handlede, og 8 var bissekræmmere (gik og handlede fra dør til dør).

I en indberetning fra 1744 hedder det: »Indbyggerne i Slangervup beflitter sig på det, deres håndtering medfører, såsom nogen betjener sig af lident handelsskab, med bønder og andre omkring i egnen boende, andre af avlsbrug og af at holde værtshus, nogle af håndværk, men de fleste er fattige daglønnere«.

Da den første folketælling fandt sted i 1753, var byens befolkning på 424 personer, 218 mænd og 206 kvinder. Der var 290 over 15 år og 134 under.

Slangervup var således kun en lille købstad (den ophørte som købstad i 1809).

Der er altid en vis afgang i en by, men uden tilgang kan ingen by overleve. Skæbnen havde ført fattigdom til Slangervup, og selv om folk ville have flyttet hertil, satte stavnsbåndet en ekstra stopper derfor.

Byfoged Nørager skriver 18.12.1761: »Når nogen nedsætter sig i byen, og vil her være borger, er det gerne fattige folk, som enten efter foregående fallit af andre købstæder kommer, eller håndværkere og tjenesteskab, der alt for tidligt har lyst til at have kone, skønt de ikke ved mindste lejlighed til at anskaffe sig de højst nødvendigheder i husstanden«.

Det var således ikke lyse tider for håndværkerne i Slangerup, eller for befolkningen i øvrigt. Men hvorfor gik det nu så dårligt? Det er nok et samspil af mange årsager.

I 1711 nåede pesten til Slangerup. Fra ca. 23. oktober til 20. december er byen afspærret fra al handel. Der menes, at 45 personer døde. Ialt ca. 20 skatteydere. 1711 var der kun 60 skatteydere i Slangerup.

I 1719 og 1724 udbrød der 2 store brande, disse brande kom byen sig aldrig rigtig over.

Den største brand 1724 lagde den bedste del af Slangerup i aske på mindre end 2 timer. 14 gårde brændte, med ialt 627 1/2 fag, 10 boliger på ialt 162 1/2 fag samt 27 huse på 144 fag (fag er rummet mellem 2 bindinger på et bindingsværkshus).

Hele byen havde før branden bestået af 19 gårde 889 fag, 33 boliger 506 1/2 fag samt 33 huse 193 fag.

En ny brand i 1727 lagde på mindre end en time hele Fromsgade (nuværende Brobæksgade) i aske.

Der var ikke noget, der hed brandforsikring på den tid.

Byen mistede 2 gange, i 1745 og 1763 sit kvæg, idet kvægsygen i disse år raserede på Sjælland.

Herudover var der den modgang, som i denne periode var fælles for landets købstæder, og ikke nok med det, Slangerup led under hindringer for sin vækst, der var helt specielle for den.

1739 havde kongen udlagt 6 1/2 tdr. land til byen Hørsholm. Det bevirkede bl.a., at tømmerhandelen i Slangerup i 1770'erne måtte nedlægges.

Mod nord anlages i 1751 Frederiksværk. I begyndelsen synes det at have styrket Slangerup økonomisk, formentlig i kraft af vejforbindelsen Ullestrup Færge-Gørløse-Slangerup, der gik udenom Hillerød. Denne vej nævnes - i forbindelse med Slangerup - allerede i 1692, idet der fra Ullerup var færge til Rørvig på den modsatte side af Isefjorden.

Med da general J.F. Classen fik værket til ejendom, gik hans bestræbelser selvfølgelig ud på at undvære forsyninger udefra.

Omkring 1770 fik Slangerup en ny farlig konkurrent - Hillerød. Stutteriet og godsforvaltningen, hvortil bogstaveligtalt hele amtets landbefolkning havde ærinde, var et godt grundlag for en handelsby.

Købmandshandelen i Slangerup sygnede hen. I 1764 havde byen endnu 5 købmænd: Peder Lund i Hestemøllen, David Viborg i Kirkestræde, Chr. Hansen der tog borgerskab i 1756, Anders Boisen Møller og byskriver Gad i Heilskovs gård.

1769 gik Anders Boisen Møller fallit, straks efter holdt Lund op, 1774 gjorde byskriver Gad opbrud, og Viborg »var i ingen anseelse«, som det hedder 1768.

Byen havde derfor kun en eneste købmand, der til gengæld stod sig godt.

I strenge tider klarer folk meget selv. Bønderne var på det nærmeste selvforsynende og reparerede og fremstillede mange ting som husflid.

I Slangerup har vi haft et teglværk, der blev drevet som husfild. Det lukkede, fordi det nedbrændte 2 gange.

Set med vore øjne, har det været barske tider, men selvfølgelig har sorg, glæde og munterhed også vekslet den gang. At drikkeriet har været et problem den gang ses tydeligt af, at en af byens borgere måtte gå runden sammen med vægteren, for at klare opgaven.

Egentlig havde jeg tænkt mig, at denne artikel skulle have et strejf af munterhed, men det er svært med disse realiteter. Jeg kan ikke lade være med at tænke på: Hvad talte man egentlig om på den tid, og hvem talte om hvad?

Det meste af befolkningen kunne ikke læse og skrive, underskrev man noget - var det med ført hånd.

Hvordan påvirkede strømningerne udefra Slangerup? For i flæng at nævne: Den store Nordiske Krig, Karl 12. død, vores slavehandel i Dansk-Vestindien, den Nordamerikanske frihedskrig og den franske revolution. Men det er jo nok et helt kapitel for sig.

Hvis nogen har fået lyst til at sætte navne og adresser på håndværkerne i 1700-årene, kan jeg anbefale folketællingslisterne fra denne periode.

Anna Cathrina Werdenborg

Erling Jessen
Arkitekt m.a.a.

Navnet »Frederikssund« læses første gang i en kvittering fra Frederiksborg Lensregnskab med dateringen »Fridrichsund den 30. april 1650«.

Det er en kvittering udstedt af købmand Mogens Ibson, som på det tidspunkt boede i Bøgvads ejendom på Ladestedet. Forud er Mogens Ibons kvitteringer dateret med »Sundby Færge«.

Interessen for Mogens Ibson vokser, da jeg finder holderen til en lysearm på Frederikssunds kirkes loft i april 1980. Lysearmen er skænket af Mogens Ibson i 1646, hvor teksten på holderen i sin fulde ordlyd er:

»ANNO 1646 HAFVER MOGENS IBSON FORÆRRIT DENNE ARRVM TIL UDER-SUNDBY KIERCHE.«

Lysearmen meldes forsvundet allerede 1833, og desværre mangler nu selve armen. Den sad oprindeligt ved prædikestolen.

Større endnu bliver interessen, da teksten på prædikestolen i Nødebo kirke umiddelbart i tilknytning hertil læses:

»Gud til ære og hans hus til prydelse - ærlige og velvise mand Paul Steenbeck borgmester - i Slingerup med hans kjære hustru Anna Cathrina - Werdenborg bekostet denne prædikestol anno 1668«.

Anna Cathrina Werdenborg var Mogens Ibons anden hustru.

I Frederikssund kirke findes ligstenen over Mogens Ibson, ligesom der tidligere har været et epitafie over ham og hans første kone, skænket af Paul Steenbeck og Anna Cathrina i juli 1673.

Med kilder i værket »Danmarks kirker« og Arne Sundbo's »Frederikssund og købstaden Slangerrups historie«, kan Mogens Ibons liv og færden stykkes sammen, ligesom man også kan følge hans anden hustru, Anna Cathrina.

Borgmester Falch Olsen, hvis epitafie ses i Slangerrup kirke, døde 1655, 30 år gammel. Han giver Frederikssund sit bomærke - en falk - (byvåbnet komponeres dog først så sent som i 1749, da Frederikssund begynder at vokse).

Falch Olsen havde en grund i »Frederikssund« på 312x80 alen, nævnt Søboden, og som fik navnet »Falkenborg«.

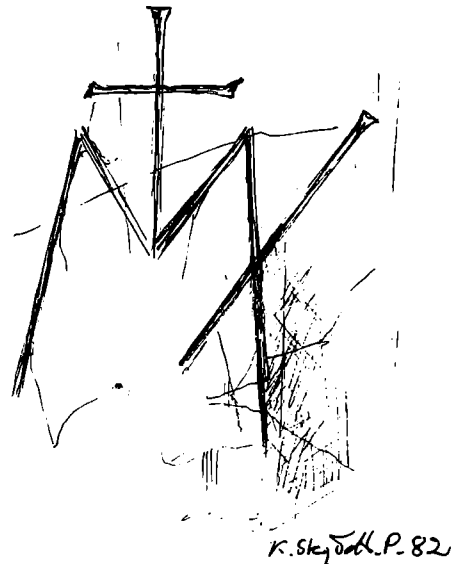
Det menes, at Falch Olsen i 1645 har haft Mogens Ibson som bestyrer på »Falkenborg«, og i en alder af 34 år betegnes han som »pebersvend« og som ugift handelsbetjent. Det sidste var dog et forhold, der ikke varede længe, for allerede året efter gifter Mogens Ibson sig med præstens datter i »Ude Sundby kirke«, Dorthe Claudatter.

Faderen, sognepræsten Claus Bertelsen Stenderup's epitafie (fra 1655) med »anden« hustru hænger i Frederikssunds kirkes sideskib mod øst.

Bryllupsåret gives den fremtalte lysearm af Mogens Ibson til kirken og opsættes ved prædikestolen. Den afsendes i 1833 sammen med lysekronen til oppudsning, »men kom ikke tilbage igen med denne«. Kan det tænkes, at det har været en bryllupsgave til Frederikssund kirke, fordi brylluppet var tvunget til at skulle holdes i Slingerup kirke p.gr.a. præsten der?

Man kan læse, at Mogens Ibson i 1641 har haft sammenstød med en »hr. Søren«, bl.a. har han været arresteret for injurier overfor samme.

Anna Cathrina bekoster en muret begravelse, ligesom hun får lavet en gravsten med sin mands bomærke. Ligstenen er en rødlig kalksten og ligger i kirkens midtergang. Opmåling af stenens bomærke.

»Hr. Søren« var præst i Slangerup: Mag. Søren Poulsen, og han havde fået betinget sig, at Mogens Ibsen og »Falkenborg«'s beboere i øvrigt kun måtte benytte »Ude Sundby kirke« om søndagen, og når det var nødvendigt - men at de ellers skulle komme til Slangerup med de kirkelige forretninger. Det var jo bl.a. det, præsten levede af, og meget vel kan det tænkes, at Mogens Ibsen betænker sin svigerfader og sin »egen« kirke i en sådan anledning med en gave.

Med fiskemester Johan Bøgvads ejendom begynder i 1648 bebyggelsen i Frederikssund, som startede med et pakhus, benævnt »Ladestedet«, og ejendommen, som lå mellem skibbroen og »Falkenborg« var på 30x30 alen og er nok i dag den, der har matr. nr. 46. Dette er sikkert det første beboelseshus i »Frederikssund by«.

Det har været her, Mogens Ibsen skrev sine kvitteringer i slutningen af 40-erne med »Sundby Færge«. Bøgvad var købmand i Hillerød og har vel haft Mogens Ibsen som bestyrer, ligesom Falch Olsen.

Mens Mogens Ibsen bor i Bøgvads ejendom, bliver han udnævnt til tolder i april-maj måned 1651, og samme år kommer der en toldrulle, og hermed bliver Frederikssund toldsted. (Selve toldstedet oprettes dog først i 1653, selv om kongen (Frederik III) officielt har fastslået navnet »Frederikssund« året før).

Nu begynder Mogens Ibsen at bygge og får skøde udstedt af kongen »udenfor Frederikssund, sønden for Rasmus Hansens gård, samme sted, ud til strandbredden« - og her bygger han i 1653, og han benævner også dette hus som »Frederikssund«.

Med udnævnelsen til tolder, bosættelsen og be-

byggelsen, er Mogens Ibsen byens egentlige første borger.

Falch Olsen døde som nævnt i 1655 og hans efterfølgende rådmænd i Slangerup bliver Hans Atke og Mogens Ibsen.

Selv om Mogens Ibsen bor i den nu officielt anerkendte landsby, Frederikssund, bliver han altså borgmester i Slangerup sammen med Hans Atke og skal overtage brøstfældighederne i selve Slangerup by.

Regeringen udsender primo 1656 deres »krævebrev«, og brevet svares af Hans Atke og Mogens Ibsen i fællesskab, hvor sidste afsnit sluttet med:

»Allerydmygeligste og underdanigste begærende sådan byens elendige tilstand måtte anses, og de bedste midler optænkes, ved hvilke byen igen kunne komme på fode, er vi fattige folk, som gerne ville blive ved efter vores evne til Kong. Maj. at skatte og skylde, ej tillige med andre skulle blive øde og fordærvet, og forventer herom en nådig endelighed, hvorefter vi underdanigst kan vide at rette.

Datum Slangerup, den 20. juni 1656.

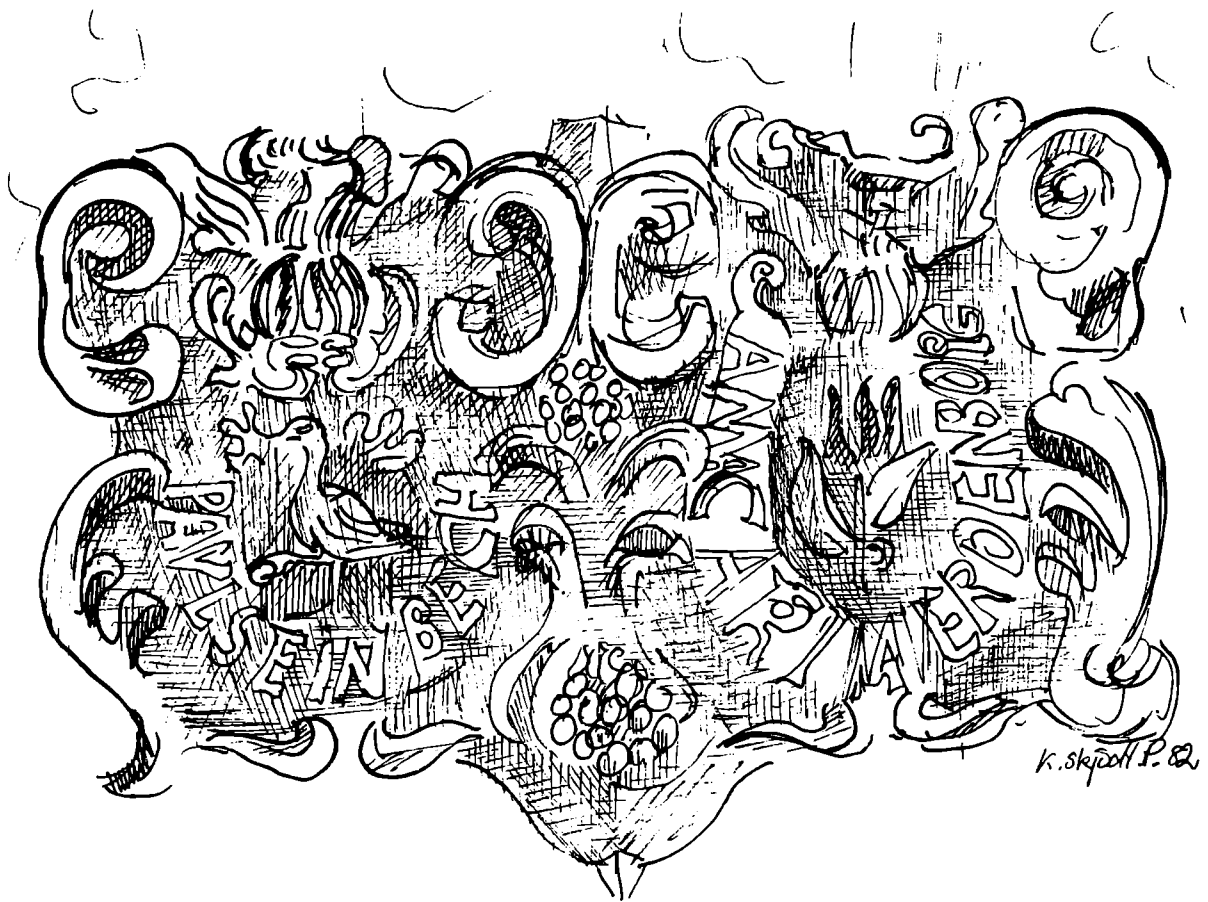
På mange borgeres vegne underdanigst andragende.

Hans Atke   Mogens Ibsen«

Af brevet i øvrigt fremgår, at den store indkvartering i krigstiden (1625-29) - den svenske fejde (1643-45) og pesten i 1654 er årsag til byens skæbne.

Set med historisk åremål dør Mogens Ibsens hustru Dorthe umiddelbart herefter i 1659. Mogens Ibsen skal have erklæret, at han har mistet sin

Våbenskjoldene på prædikestolen i Nødebo kirke.

formue ved skiftet efter hustruen med hendes familie.

De børn, de har haft sammen, var tidligere døde, og den familiefejde, der kom til at herske herefter, gav Mogens Ibsen erfaring til hans næste ægteskab. Han beholdt dog sin købmandshandel og blev ved med at være leverandør til Frederiksborg af tømmer og andre grove varer.

Efter hustruens død gifter Mogens Ibsen sig med Anna Cathrina Werdenborg (navnet er også læst som stavet »Werenberg«), og de opretter i 1665 et gensidigt testamente, hvor den længstlevende skulle være først afdødes eneste arving mod at give de øvrige arvinger »500 sletdaler«. Han er dette år svækket og dør i en alder af 54 år den 5. december.

Enken gifter sig året efter i juni måned med Paul Hansen Steenbeck, og de får i deres ægteskab to børn, Joachim og Margrethe.

Paul Steenbeck overtager Mogens Ibsens købmandsforretning, ligesom han fæster en af gårdene efter Mogens Ibsen i Ude Sundby.

Et par år herefter kommer prædikestolen til Nødebo kirke, og set med »snekkerøjne« må sto-

len være bestilt i tilknytning til Anna Cathrinas og Paul Steenbecks bryllup. Og brylluppet har måske stået i Nødebo kirke. Den »kiere« Anna har haft en god medgift.

Prædikestolen opsættes i kirken af snedker Espen Børresen fra Slangstrup, som for opsætning, og for to rejser med stolen frem og tilbage, incl. kost, fik 2 dl., 12 sk.

Der er i begyndelsen af 70-erne økonomisk medgang for Paul Steenbeck. Han bliver borgmester i Slangstrup - dog stadig med sin bopæl i Frederikssund, og vi kan i 1671 af tjenestefolkeskatten se, at Paul Steenbeck i sit brød har: bryggersvend, stegerspige, stuepige, avlskarl, 2 røgttere og 1 tærsker, og herudover en tjenstekarl på gården i Slangstrup.

I 1672 bliver der til Frederikssund indført meget kalk (mere end 100 ton) og meget tømmer, og alt dette har Paul Steenbeck måske haft med at gøre.

Givet er det, at da den skånske krig udbrød i 1675, får han stor omsætning og dermed følgende fortjeneste, hvilket kan ses på hans formueskat året efter. Han køber ligeledes i denne periode »Frændegården«.

Der bliver nu - som tidligere nævnt - udført et epitafie af Anna og Paul over Annas første mand og »hans hustru Claus Daatter og deres børn til amindelse«.

Paul Steenbeck fortsætter som borgmester i Slangerup og har i »årtiet 80« huslærer til sine børn. Han dør i tiårets slutning, marts 89, og gravsættes i den murede begravelse, som Anna Cathrina i sin tid lod mure i Frederikssund kirke, og hvor hun selv senere bliver stedt til hvile.

Anna Cathrina Werdenborg er nu atter enke og har børnene hos sig. Joachim bliver student i 1687, og datteren bliver gift i 92 - og føder 10 børn med Hans Bagger. Hun dør i 1739 og begravnes i Slangerup.

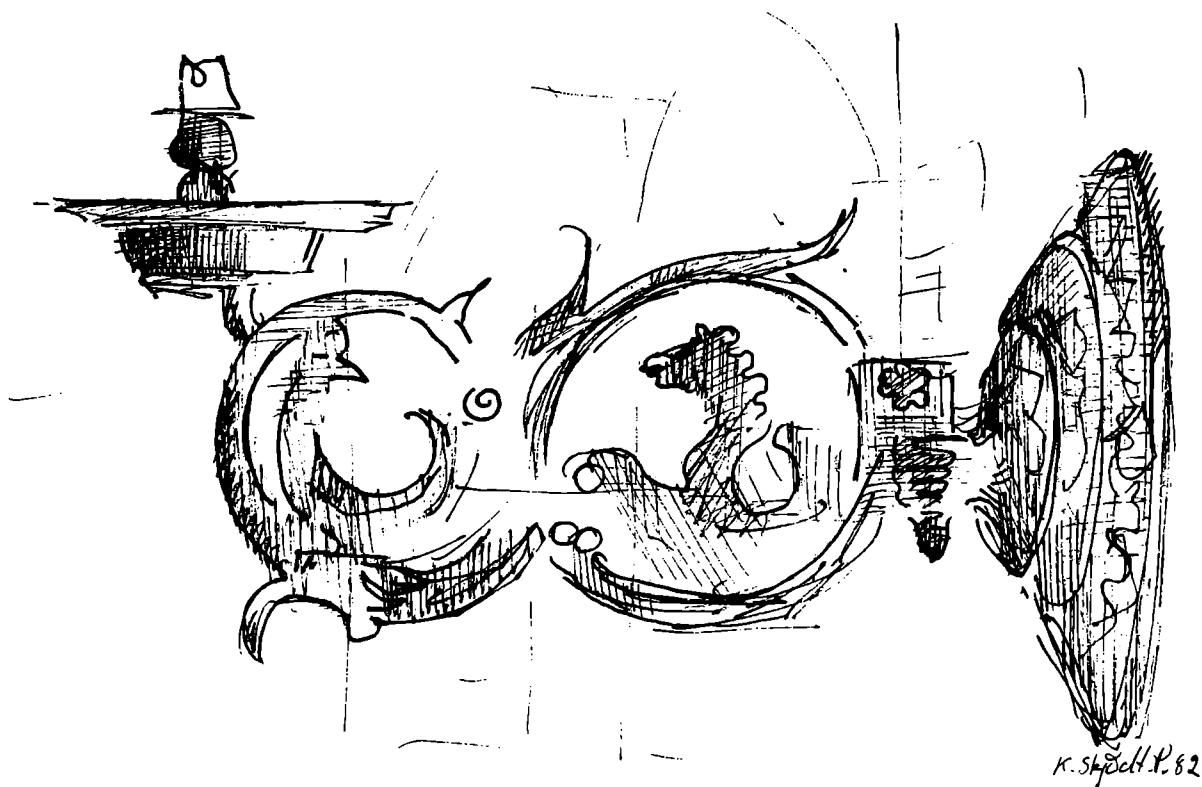
I 1705 er sønnen Joachim hos moderen »uden at fortjene noget«.

Steenbecks enke har haft vanskeligt ved at klare sig, selv om hun stadig boede i mandens gårde. Hun har Kregme Kro i fæste, men må i 1711 afgive den, fordi hun ikke formåede at forsyne den ordentligt med varer.

Medio 1711 kommer pesten til Slangerup (bl.a. hidbragt af degnefs hustru fra Lyngø), og Anna Werdenborg får sidst på året påbud om at sætte kroen i Kregme i drift, og hun sender en kone fra Slangerup til Kregme med øl, brændevin - og pest. (Kroen havde været lukket hele sommeren).

I 1715 dør Anna Cathrina Werdenborg, og hun nedsættes i Frederikssund kirke. Sønnen dør året efter og begravnes i kirken hos forældrene i Mogens Ibsons murede begravelse.

Samme år sælges Paul Steenbecks gård (Toldergården) til Hans Rasmussen Lange, rådmand i Roskilde.

Et bryllup i Slangstrup kirke

Bent Lund
Borgmester

En tidlig morgen for 150 år siden, nærmere betegnet den 31. juli 1831, kørte en hestedrosche i hemmelighed fra København med Slangstrup som mål.

I droschen befandt sig to af den tids mest berømte personer, en 19-årig feteret og meget smuk skuespillerinde, der stammede fra en fattig københavnsk indvandrerfamilie, og en 40-årig kendt professor og forfatter af aristokratisk familie. Personerne var Johanne Luise Pätges og Johan Ludvig Heiberg.

Johanne Luise var allerede om 8-årig blevet optaget på Det kongelige Teaters balltskole, hvor hun med sine usædvanlig gode evner og anlæg fik flere opgaver i de følgende år. Johan Ludvig Heiberg, der allerede var en kendt skuespilforfatter, var blevet stærkt betaget af den purunge pige, bl.a. inspirerede hun ham i 14-års alderen til at skrive vaudevillen »Aprilsnarrene«.

I sommeren 1831 besluttede de at gifte sig, men for at undgå den store opmærksomhed, som et bryllup med to så kendte personer uvægerligt måtte få, bestemte de sig til at lade sig vie i Slangstrup kirke, hvor Heibergs ungdomslærer, Peter Hansen, var præst.

I sine erindringer skriver Johanne Luise Heiberg om sit bryllup, bl.a.:

»Næste morgen kl. 8 var vor rejse til Slangstrup bestemt. Vor morgenkaffe nød vi i haven, hvor Heiberg snart indfandt sig. Klokkeren slog 8, men endnu så vi intet til vognen, der skulle befordre os. Utålmodig gik Heiberg hvert øjeblik ud for at se ned ad gaden, om den ikke var til at øjne, men vendte mere og mere utålmodig tilbage. Endelig lod den sig tilsyne, og han kom for at underrette mig derom og bede mig om at gøre mig færdig. Heibergs moder tog en moderlig og kærlig afsked

med mig og sin elskede søn. Da Heiberg og jeg befandt os ene i den lukkede vogn, der nu i rask trav rullede ned ad gaden, greb han min hånd og kyssede den inderligt; og således siddende ene ved hinandens side havde vi nu tid til at udtale mangt et ord, mangen en beslutning; og vi overgav os til skønne forhåbninger for fremtiden.

Omsider nåede vi præstegården i Slangstrup. Noget undselig trådte jeg ind til disse mig ubekendte præstefolk. Men den gamle venlige mands og konens modtagelse forjog snart denne følelse. Efter at have nydt en frokost bad præsten mig om at iføre mig min brudestads, for at vi kunne begive os til kirken. Præstekonen viste mig nu et kammer, hvori jeg kunne klæde mig om, og sagde, at hendes datter alt var derind for at være mig behjælpelig.

Jeg havde snart iført mig min brudepynt. En simpel, hvid linons kjole og en myrtekrans, som Heibergs moder havde bundet til mig, var det hele. Vi gik nu til den smukke, lyse landsbykirke, der lå lige ved den landlige præstegård. I kirken havde nogle få bønderfolk samlet sig, og dette var ganske, som Heiberg og jeg ønskede det. Kirken havde præstens familie smykket med blomster og lys, så den ret havde et festligt udseende. Her blev nu vielsen foretaget med al den simpelhed og hjertelighed, der bedst er skikket til at røre og tiltale et allerede forud bevæget sind. Præsten, en forunderlig naiv og uskyldig personlighed, var så bevæget og forvirret over den ære - som han kaldte det - at skulle vie Heiberg og mig, at han, da vi skulle forlade kirken efter vielsen for at begive os til præstegården, bød mig armen og førte således bruden hjem, imedens Heiberg meget beskedent fulgte bagefter. Da præstekonen, der stod i husets dør for at modtage brudeparret, så mig og hendes kære halvdel nok så pænt komme spadserende sammen, slog hun hænderne sammen og

udbrød: »Men, min Gud, Hansen! Fører du bruden hjem? Det skal jo brudgommen gøre!« Heiberg, der så noget slukøret ud ved at stå så forladt, svarede: »Ja, det forekom mig også underligt, men da jeg aldrig har haft bryllup før, så fandt jeg mig deri og tænkte, at præsten vel måtte være mere inde i bryllupsceremonierne end jeg; men fra dette øjeblik, min kære Hansen, håber jeg, at du ikke oftere vil trænge dig ind i mine rettigheder.« Den elskværdige gamle mand rødmede offentligt og blev meget forlegen og gjorde mange undskyldninger for sin distraktion. Vi spiste nu til middag hos præstens, hvortil nogle få af deres venner i egnen var indbudte. Tonen ved bordet var gemytlig og hjertelig, og alle i den gladeste stemning. Mod aften satte Heiberg og jeg os atter i vognen og tog til Frederikssund, hvor Heiberg i forejen havde bestilt et par værelser på kroen.«

Til minde om denne begivenhed, der givetvis har

vakt stor opsigt i Slangerup, blev der opsat en mindesten i den gamle præstegårdshave. Da min hustru og jeg erhvervede ejendommen i 1976, kunne vi ikke finde stenen, hvis eksistens jeg havde læst om i gamle bøger. En flad kampesten ved et gammelt rosenbed, troede vi, havde tjent som fundament for mindestenen.

Min nysgerrighed fik mig en dag til - ved hjælp af løftestænger - at vippe kampestenen så meget, at jeg kunne se stenens underside, og min forbauselse og glæde var stor, da jeg tydeligt kunne se, at der her var indhugget en inskription. Hurtigt fik jeg kaldt på min hustru og søn, og vi fik stillet stenen på højkant og spulet ren, og følgende inskription trådte frem:

Professor Ludvig Heiberg lod sætte denne sten i Slangerup præstegårdshave efter sit bryllup i 1831 med Johanne Luise Pätges.

En bagerhistorie fra Slangerup

Johannes Nilausen
Fhv. gårdejer

Tre generationers bagemestre fulgte efter hinanden på Rudegaard - også kaldet Bagerigaarden:

Jakob Kristian Lebahn, født i 1775, død i 1843
C.V. Lebahn, født i 1812, død i 1891 og
Carl Lebahn, født i 1859, død i 1935

Bagemester Carl Lebahn overtog først i firserne bageriet i Rudegård på Kirketorvet efter sin fader. Carl Lebahn havde lært konditorfaget, og han oprettede det første konditori i Slangerup. Hans fader beholdt jorden og avlsbygningerne i nogle år, indtil han døde i 1891. Herefter blev landbruget lidt efter lidt nedlagt.

Efter Lebahns giftermål med Sofie Mørck, datter af købmand Mørck i Kongensgade, blev bageriet i Købmandsgården nedlagt, og Lebahn blev nu eneste bager i byen. Kusken hos købmand Mørck, den kendte Hans Frederik Hansen, blev så første kusk hos Lebahn. Der kørte to vogne i landområdet med brød hver dag, undtagen mandag som var fredag. I byen kørte en vogn hver dag.

Rudegård, eller Bagerigården som den blev kaldt, brændte i 1910, men på det tidspunkt var bager Lebahn vistnok erklæret konkurs. Han rejste ret hurtigt fra byen og prøvede at være vognmand et årstid. Han havde i nogle år kørt postvognen Slangerup-Hillerød, og han var sognefoged i Slangerup indtil 1910.

Branden på Bagerigården opstod ved skorstensbrand. Fru Lebahn skulle have storvask, og lidt op ad formiddagen gik der ild i skorstenen. Den var gammel og revnet, og så slog ilden ud og antændte gården.

Jeg er kommet i Bagerigården, fra jeg var en 5-6 år. Jeg husker den som en stor firlænget gård med gadeporten i nord ud mod den lille parkerings-

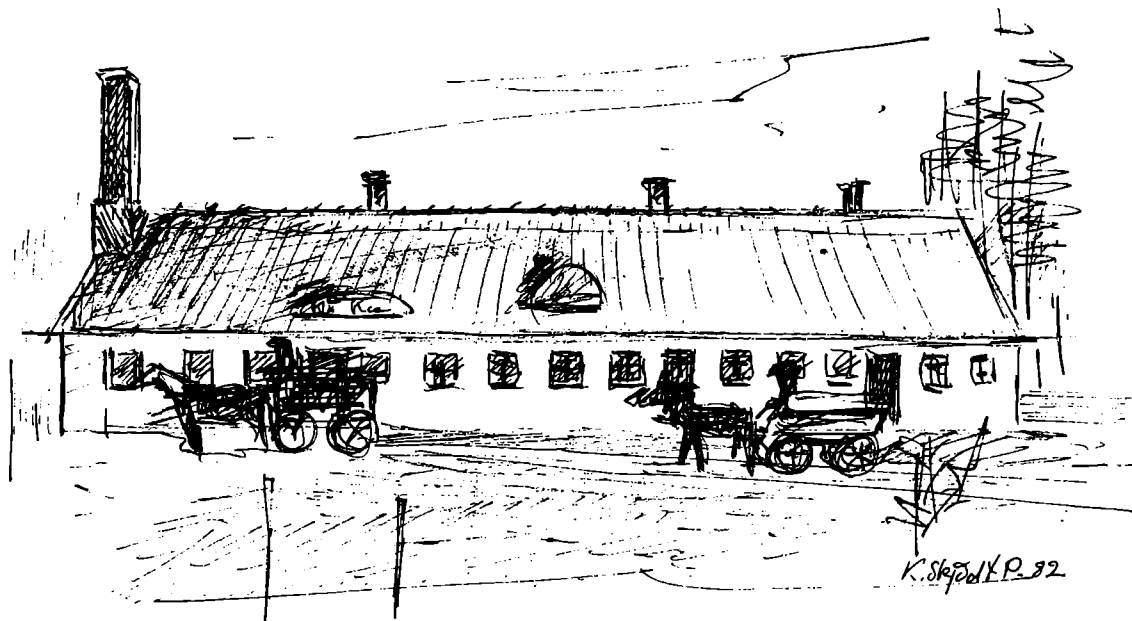
plads, som er der endnu i dag, tofteporten var mod Møllestræde. Jeg husker, man i bagerbutikken kunne købe en kage til 2 øre, et stykke wienerbrød kostede 4 øre og en smørkage 25 øre.

Min broder Hans Nilausen, som havde lært til bager i det gamle bageri og var bagersvend i bageriet, indtil det brændte, har fortalt lidt om arbejdsgangen i bageriet.

Man stod meget tidligt op, ved 3-tiden, og det første man gjorde var at tænde op under ovnen. Den blev fyldt med tørt brænde, og så blev der sat ild til det. Når det var kommet godt i gang og kunne passe sig selv, begyndte man at lave rugbrødsdejen til. Man bagte af 200 kg rugmel hver dag, og der skulle blive 37-38 stk. 8-punds brød af hver tønde mel, og æltekarret, man brugte, blev trukket af en hesteomgang. Når dejen var færdig, skulle brødene formes og stikkes af i de rigtige størrelser. Når ovnen så var varmet op og skrabet ren, kunne man begynde at sætte brødene ind, og det var et arbejde, der krævede sin mand. Han skulle være kraftig og have et godt håndslag. Brødene blev sat ind med en grissel, en lang stang, der var lidt bredere, hvor brødet skulle stå - og brødene skulle stå pænt pakket.

Bageren skulle også kunne stå for den store varme, som ovnen kastede fra sig. Efter rugbrødet kom turen til de store sigtebrød, som var ca. 30 cm i omkreds, og så blev der bagt alt, hvad der hørte til et bageri, så det var godt hen på eftermiddagen, før bagersvendene var færdige i bageriet.

Bagersvendene havde også andet at passe. Ved mange bryllupper og begravelser og andre fester blev stegene stegt hos bageren. Det var svendenes arbejde, og de fik gode drikkepenge for det. Ved de lejligheder blev der også bagt mange lagkager og andre kager, som man brugte dengang. Kran-

Bagerigården på Kirketorvet.

sekager og andre fine ting blev der også bagt ved særlige lejligheder, og så måtte bagermesteren selv trække i bagertøjet - han var jo uddannet som konditor. Da Slangstrupbanen blev indviet i 1906, foregik det på Slangstrup Kro, og da blev der fra bageriet leveret 25 kransekager - også et stort arbejde.

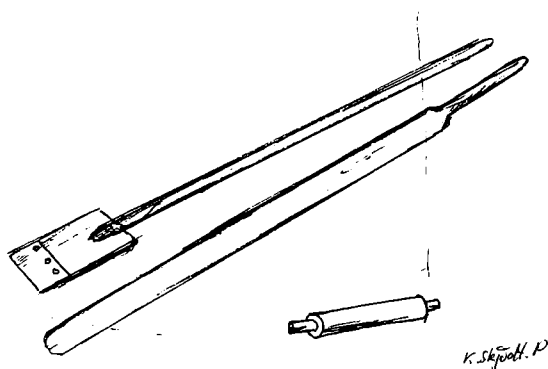
Da Bagerigården i 1910 var brændt, og bagermester Carl Lebahn ikke kunne fortsætte som bagermester længere, lod daværende møller Jokum Smith sin søn, Hugo Smith, åbne et bageri i Møllegården.

Jokum Smith ejede på det tidspunkt Slangstrup Mølle og Møllegården. I den gamle gård var et

nedlagt bageri, som så blev taget i brug. Bror Hans var den første bagersvend i det oprettede bageri, men i løbet af et årstid blev bageriet afhændet til bager Frederik Nielsen, som blev bagermester i Slangstrup i de næste mange år.

Men der var også kommet en ny bager til byen. En søn fra Mariendals Mølle og Bageri i Frederikssund, Kristian Hansen, havde købt ejendommen ude ved trekanten mellem Roskildevej og Slagslundevej. Dette bageri kom til at hedde Mariendals bageri.

De tre generationer Lebahns tid som bagermestre i Slangstrup var hermed forbi. Andre var kommet til.

Slangerup avis

Christian Agergaard
Fhv. redaktør

Ivan Brylov
Redaktør

Historisk Forening i Slangerup har bedt mig fortælle, hvordan Slangerup Avis blev til.

Lad mig starte med at fortælle, at navnet »Slangerup Avis« ikke er et navn, jeg har opfundet. Allerede i 1907 startede »Slangerupbanens Oplandsavis« lokalbladene »Søborg Tidende«, »Bagsværd Avis«, »Brønshøj Avis«, »Farum og Omegns Avis« og »Slangerup Avis«. Alle aviserne fulgte åbenbart de små stationsbyer langs Slangerupbanen.

Hvor lang tid denne »Slangerup avis« udkom, ved jeg ikke, men i min besiddelse er en avis, af 9. årgang nr. 23 - 1916.

I 1950 kom to unge nyudlærte bogtrykkere, fra Lolland, Ingvarsen og Andersen, til egnen og startede egen virksomhed »Nordkystens Bogtrykkeri« i Gilleleje, som stadig eksisterer med samme indehavere. Ved en tilfældighed traf bogtrykker Andersen en soldaterkammerat, som var bosiddende i Slangerup, og de blev enige om at starte en avis. 1950 blev så »Ugebladet« til. Lokalmanden samlede stoffet, og avisen blev sat og trykt i Gilleleje.

Imidlertid ophørte denne avis med at udkomme, formentlig i 1953.

Min tanke om at starte Slangerup Avis modnedes, og jeg henvendte mig til de to bogtrykkere fra Gilleleje, og de var mere end villige. Jeg samlede annoncerne og stoffet, klæbede det ind på de respektive pladser på et ark papir. De to flinke bogtrykkere fra Gilleleje kom hveranden mandag aften og hentede manuskriptet, som de satte og trykte og indleverede på posthuset til omdeling.

Selv om annoncørerne var usædvanlig flinke - var det ikke nogen fed forretning.

Det var en selvfølge, at min avis skulle hedde »Slangerup Avis«, men ved tilfældighedernes ugunst, udkom ugen før mit første nummer en anden avis med dette navn. Det var en ung murer-svend, forøvrigt et familiemedlem, der forsøgte sig. Denne avis udkom kun to gange. Men jeg måtte finde et andet navn til min første avis, og i samråd med bogtrykkerne blev det til »Adresse Avisen«. Med det navn udkom så min første avis den 22. marts 1956. Avisen udkom med dette navn i et par år, inden den fik navnet »Slangerup Avis«.

Udgivelsen af Slangerup Avis var og blev en fritidsbeskæftigelse i årene indtil 1970. Jeg havde mange andre gøremål (sparekassebestyrer, sognerådsformand, kontorarbejde på Slangerup postkontor), så avisen blev naturligt nok et stedbarn, som blev forsømt.

Alligevel havde jeg bestemt, at hvis jeg ikke blev borgmester i 1970, så ville jeg starte mit eget trykkeri. Derfor købte jeg så, i første omgang, trykkeriudstyr for omkring 200.000,-.

Man var en modig mand, at begynde at fremstille en avis ad fotografisk vej, uden noget som helst kendskab, det måtte være galmandsværk, men min idé var, at Slangerup Avis skulle fortsætte. Da jeg også hen ad vejen fik bestilling på tryksager, måtte jeg udvide min maskinpark med endnu flere maskiner. Imidlertid fik jeg så meget at lave, at jeg måtte lave avis om natten og i week-end'er - det blev for meget, og i 1975 tog jeg min afsked i Sparekassen, for at hellige mig trykkeri og udgivelsen af Slangerup Avis.

I 1977 solgte jeg Slangerup Avis og trykkeri til bogtrykker Ivan Brylov, og det glæder mig, at Slangerup Avis er undergået en betydelig fremgang siden.

Adresse-Avisen

Torsdag den 22. Marts 1956
1. Aarg. Nr. 1

Annoncer: Agergaard, Slangerup. Tlf. 20
Sat og trykt i
Nordkystens Bogtrykkeri - Gilleleje 300

SLANGERUP - ØLSTYKKE - JØRLUNDE - HAGERUP - SUNDBYLILLE - SKENKELSØ - SPERRESTRUP - SLAGSLUNDE
BASTRUP - LYNGE - UGGELØSE - LINDHOLM - LYSTRUP - UVELSE - GØRLØSE - SIGERSLEVØSTER - KVINDERUP
MANDERUP - JORDHØJ - HØRUP - SØSUM

»Mod skal der til« skriver Chr. Agergaard i sit indlæg. Ja, det skal der faktisk - også selv om man har en grafisk baggrund i orden.

Det var en mangeårig drøm, der gik i opfyldelse, den dag Britta og jeg overtog avisen efter Chr. Agergaard. En god lokalavis kræver et grundigt kendskab til det lokale liv, og som udenbys (født på Amager og bosiddende 9 år i Frederikssund), er man jo en fremmed. Det har vi dog ikke mærket meget til, idet vi har mødt megen venlighed og hjælpsomhed fra alle.

Trods sin lidenhed er Slangerup rent faktisk en meget aktiv by, og det har været fantastisk spændende at se avisen vokse i de godt 4 år, vi har haft den. Ikke i vor vildeste fantasi havde vi troet på, at skulle lave en 16-siders avis - men ikke desto mindre lykkedes det den 12.11.1981!

Fra Chr. Agergaard overtog vi en trykmaskine i A2, så vi selv kunne trykke avisen - ét ark ad gangen. Derefter faldede vi på maskine ét ark ad gangen - og var avisen på 6 sider eller derover, lå mange timers håndarbejde foran os, inden avisen var færdig. Denne arbejdsgang var temmelig sen, og vi besluttede derfor i sommeren 1980 at få avisen trykt i rotation. Vi laver alt forarbejdet selv: Taler med kunderne, opsætter annoncer, skriver artikler, tager billeder, monterer op samt tager film, der leveres til trykkeriet. Her laves plader, og fra trykmaskinen startes, går der ca. 30 min., så er avisen helt færdig og pakket i bundter, der kan afleveres på posthuset.

Sluttelig vil vi fra Slangerup avis ønske Slangerup Historiske Forening til lykke med 10-års jubilæet, samt fortsat fremgang med det store arbejde, I lægger for dagen.

slangerup
avis

28. årgang nr. 7 - uge 14   Lørdag 10. april 1982

En arkæologisk udgravning i Slangerup kirke

Henrik Græbe
Museumsinspektør

I de skrevne kilder nævnes Slangerup kirke første gang 1411 og igen i 1560'erne og 70'erne, da der klagedes over, at kirkebygningen var alt for lille. Formentlig kan dette ses i sammenhæng med borgerskabets bestræbelser for at beholde købstadsrettighederne, ja det gik jo så vidt, at borgerne en overgang var forbudt at drive næring i byen. En stor købstadskirke ville vel styrke selvtilliden og vise omverdenen, at der aldeles ikke var grund til at nedlægge byen, og så blev den gamle kirke revet ned på nær tårnet, og den nuværende stolte bygning opført samme sted øverst på bakketoppen. Den stod færdig i 1588, bygget ind mod det ældre klokketårn fra 1400'erne.

I forbindelse med installation af et nyt varmeanlæg i kirken 1978/79 blev bræddegulvet i stolestaderne taget op, og Nationalmuseet foretog en arkæologisk undersøgelse i samarbejde med Historisk Forening og med økonomisk støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd, Frederiksborg Bank, Hillerød, samt menighedsrådet, der stillede sig særdeles velvilligt til undersøgelsen.

Udgravningen blev foretaget i kirkens nordside fra tårnet frem til korgitteret i øst og omfattede egentlig ikke mere, end at det løse fyld nærmest under stolenes bræddegulv fjernedes ned til de historiske jordlag, og det var blot 30-40 cm under gulvet. Desuden blev der gravet ned til urørt bundler i midtergangen langs med det nordre stolerum. Dette sidste tog betydeligt længere tid end beregnet, men dermed fik man et snit gennem de urørte jordlag på langs gennem hele kirken. Endelig suppleredes de opnåede resultater i nordsiden med enkelte kontrolprøver i sydsiden.

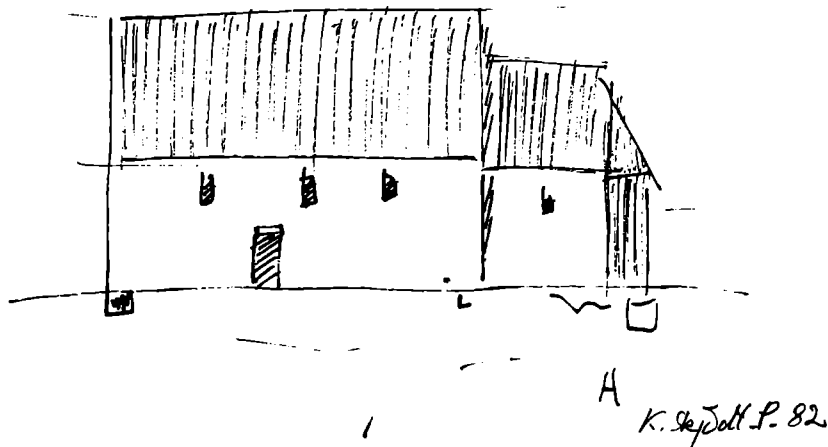
Straks da bræddegulvet var fjernet længst i vest og nærmest tårnet, fremkom grundstenene til den ældre kirke. Så nemt blev det ikke længere mod øst, hvor sporene nærmest var fjernede, fordi

bakketoppen var blevet udjævnet så kraftigt ved den nuværende kirkes tilkomst.

Længst i vest var de 1 1/2 m brede kampestensfundamenter fint bevarede både i nord- og sydsiden, med jævn overflade af hvideste kalkmørtel og med stedvise aftryk efter murens kvadre. Fundamenterne syntes at løbe ud mod øst i direkte fortsættelse af det nuværende tårns nord- og sydside, men var i realiteten afbrudt nærmest tårnet og uden direkte kontakt med dette. Mod øst strakte de sig blot 4 m og løb her ind mod et tilsvarende kraftigt, men ændret fundament på tværs af kirken hvilket umiddelbart måtte tolkes som den ældre kirkes vestgavl. Dette fundament kunne følges frem til hjørnerne i nord og syd, tæt inden for den nuværende kirkes nord- og sydvæg, medens fortsættelsen herfra mod øst kun gav sig til kende ved de tømte fundamentsgrøfter. På dette det højeste sted af bakken var grundstenene taget op og genanvendt i den nuværende kirkes fundament. På den anden side af bakketoppen - omtrent derfra hvor prædikestolen nu er, og frem til korgitteret - kom fundamenterne til den ældre kirke igen for dagen, og de var nu helt anderledes, lagt af blot håndstore sten, der ligesom var støbt sammen lagvis i en gullig mørtel. I overfladen tegnede det hele sig meget ukoncist, men længere mod øst, umiddelbart foran korgitteret, dannede små frådsten begyndelsen af en cirkelbue, og dette var den ældre kirkes apside.

Apsiderundingen var kun bevaret i ca. en meters længde og derefter ødelagt ved kanten til den nuværende midtergang. Dette var tilstrækkeligt til at bestemme den ældre kirkes udstrækning fra vestgavl til apside, men et mere præcist billede af bygningsforholdene måtte kunne opnås ved at grave ned i midtergangen, der jo allerede er gennemgravet så mange gange, og dermed få et snit gennem de urørte jordlag under stolestaderne. I dette snit

Fig. 1. Principskitse af den ældre kirkes oprindelige udseende. Under bygningen er nogle hovedpunkter fra midtergangens jordprofil markeret, med det forhistoriske gravrøse midt under skibet.

kunne så apsidens fundament følges nedefter, med de små sten støbt i mørtel, og aller-længst nede hvilede det hele på nogle vældige kampesten, der var helt ude af proportioner med både fundamentet og den forholdsvis lille kirkebygning (fig. 1), som må have stået på det. Forklaringen til disse umanerligt store sten kom efterhånden, som nedgravningen i midtergangen fortsattes mod vest, og hele jordprofilen kom frem.

Der blev i midtergangen gravet ned til urørt bundler, og nærmest over dette lå hele vejen igennem et ca. 10 cm tykt, brunligt jordlag, der markerede den oprindelige jordoverflade på bakken. Omtrent midtvejs - og omtrent over for vore dages indgang fra våbenhuset - var der en lille stenrøse af håndstore natursten på jordoverfladen, og hen over denne var græstørv stablet op. Røsen, som for størstedelen faldt inden for midtergangens areal - og dermed var gravet bort tidligere - stammede fra en forhistorisk grav, der var dækket af en høj af græstørv, som vi kender fra så mange steder i landskabet og ikke mindst fra Slangेरups omgivelser. På bakketoppen, højt over Slangेरup, hvor kirken nu står, har således oprindeligt været en forhistorisk gravhøj, og de meget store kampesten under den ældre kirkes apside har utvivlsomt tilhørt dette gravanlæg, enten som kædesten omkring gravhøjens fod, eller som markering af sekundære begravelse i gravhøjens kant. I jordprofilen i midtergangene var også aftryk efter en stor pæl, der har været rammet ned ved gravhøjens fod og har tilhørt en slags indhegning omkring højen.

De store kampesten er kommet veltilpas, dengang man valgte stedet til opførelse af en kirkebygning, og apsidens opførtes på disse sten, medens fundamentene til kirken i øvrigt blev ført igennem gravhøjen. Da er også toppen gravet af første gang, og anden gang var ved den nuværende kir-

kes tilkomst i 1500-tallet, hvor gravhøjen praktisk talt blev udjævnet. Dermed ved vi ikke, om der oprindeligt har stået en træbygning, et lille vejfarerkapel, øverst på toppen, men blot at der ikke nu var nogle spor, som kunne tydes i den retning.

Den ældre kirkes apside fremstod tydeligt nok, og i midtergangsprofilen kunne så gravhøjens tørvestruktur følges ubrudt hen mod vest, hvor det kraftige fundament til skibets vestgavl afbrød forbindelsen. Men et kirkeskib har også en østmur som afskærmning ind til koret, og intet spor kunne ses af fundamentet til denne, og der var ingen afbrydelser i tørvestrukturen. Dog kikkede kanten af en sten frem midt imellem tørvene, hvor den ikke burde være, og ved at pirke lidt i profilen kom det manglende fundament frem. Det har således ikke været gennemgående fra nord til syd, men har været afbrudt på midten under triumfbuen.

Dermed kan den oprindelige frådstenskirke rekonstrueres i plan. Det rektangulære skib har indvendig målt ca. 13,5x6,5 m, koret ca. 4,5x4,5 m, og dertil har der været en halvrund apsis længst i øst. Skitsen fig. 3 bygger på disse resultater, tilsammen med spor efter en ældre tagstol på tårnets side, og dertil må det erkendes, at kendskabet til andre kirkers udseende også spiller ind. Der er rent faktisk ikke fundet en eneste bygningsdetalje fra denne kirkebygning.

Fundamentene i kirkens østende svarede ikke til dem i vest. Mørtelen var mere gullig i øst, måske efter frådstenen, der normalt anses for at være vort ældste byggemateriale. Fundamentene i vest var kraftigere konstrueret, hvilket selvfølgelig kan være en følge af den upraktiske byggegrund øverst på en bakke og hen over en gravhøj. Forskellene kunne måske også tages til indtægt for, at kirken ikke er opført i en sammenhæng, men med øst-

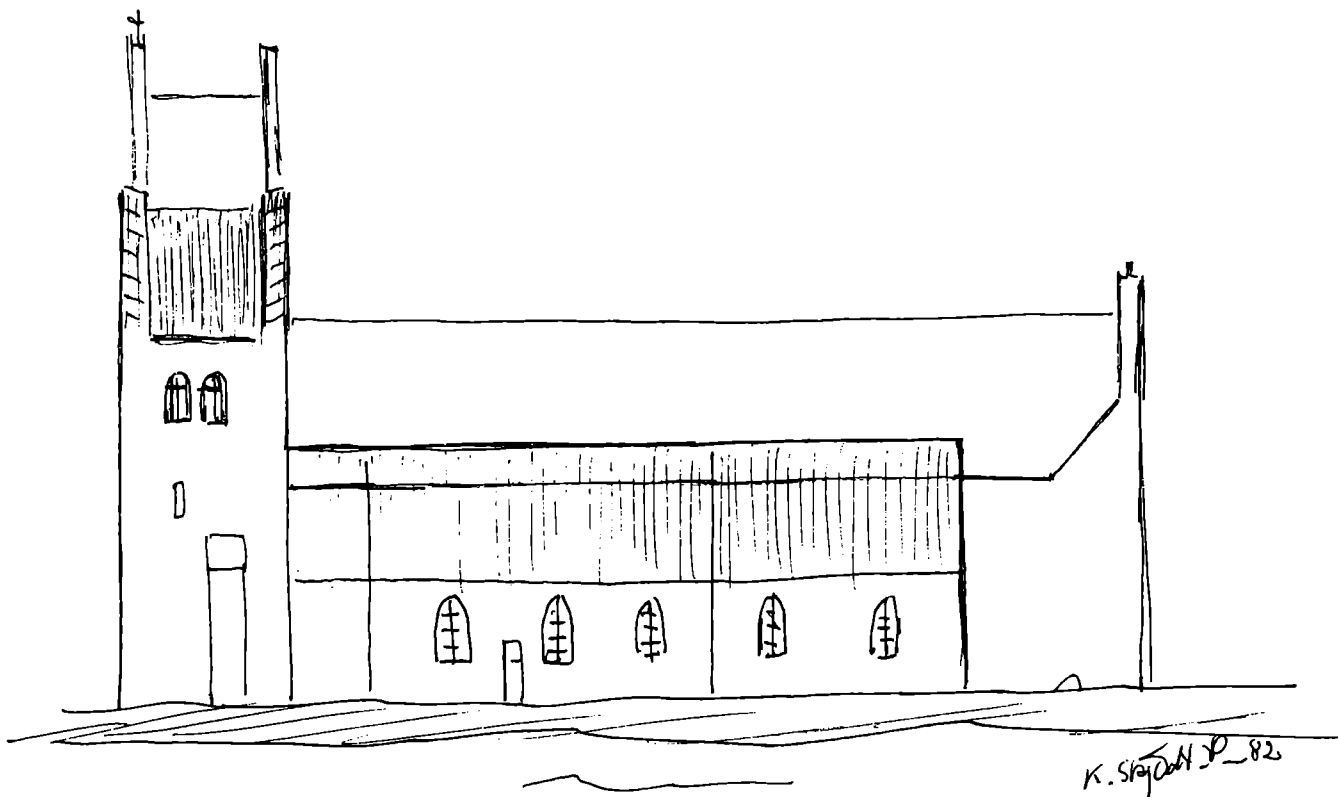

Fig. 2. Den ældre kirke med tilbygninger indtegnet i den nuværende kirke.

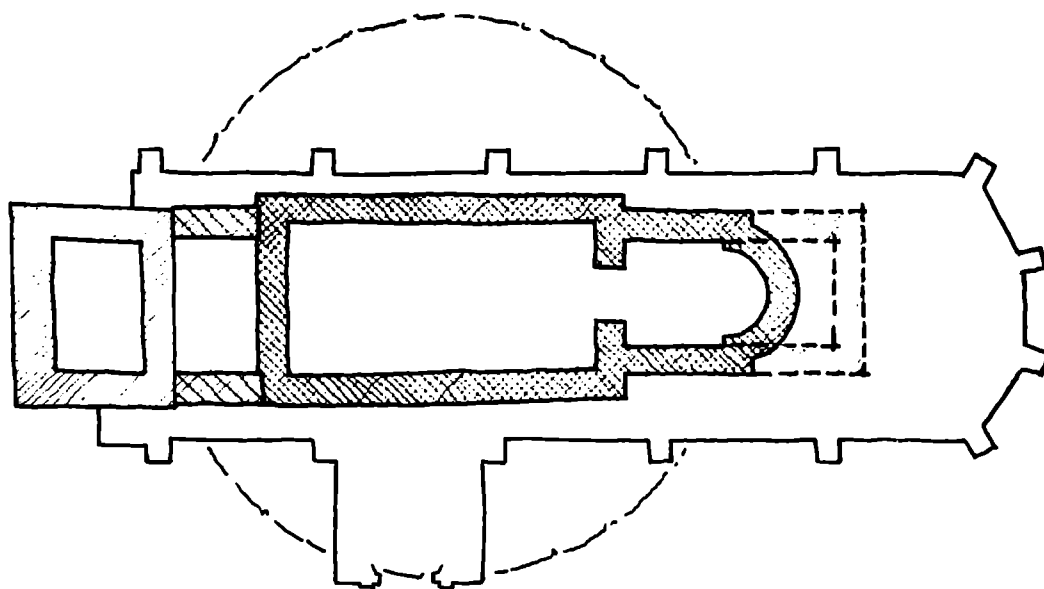

Fig. 3. Rekonstruktion af den ældre Skt. Mikael's kirkes plan, indtegnet på den nuværende plan.

partiet først. I vestenden blev der end ikke i soldet fundet spor efter frådsten, men derimod mange brudstykker af kridtstenskvadre, og skibets vestgavl, eller hele skibet, kan have været opført i denne sten.

Tilbage står så de indledningsvis nævnte fundamenter mellem det nuværende tårn og den ældre kirkes vestgavl, som de var bygget ind mod, og som allerede eksisterede dengang. Er det rester efter et tidligere tårn, og hvornår er det i så fald bygget? Er det mon dette, der har været opført i kridtstenskvadre? Udgravningen gav ikke endegyldigt svar på disse spørgsmål, men skulle det blot være en almindelig udvidelse af skibet mod vest, forekommer det mærkeligt, at tilbygningen er noget smallere. Tanken om et vesttårn er nærliggende. Åbenbart har det i så fald været skrøbeligt, eftersom det måtte fornyes med det nuværende klokketårn.

Inde i »frådstenskirken« skib var der nedgravninger til hvælvingspiller langs ydermurene. Der har været tre hvælvninger, hvoraf de to vestlige havde en i det nærmeste kvadratiske form, det østlige havde derimod en rektangulær form. Også koret har været overhvalvet med hvælvingspillerne placeret i hjørnerne.

Den ældre kirke har sikkert været underkastet flere forandringer i 1300- og 1400-tallet. I udgravningen blev der fundet en grønglaseret rundstav, som har tilhørt en indgang eller et vindue fra en periode, hvor man byggede med tegl. Ved en nærmere undersøgelse i den ældre kirkes østende fremkom desuden spor, der kun kan tolkes som en østforlængelse af koret, og frådstensapsiden må da være sløjftet. Fig. 2 viser i princippet, hvordan kirken bør have taget sig ud på den tid, borgerne klagede over, at den var for lille.

Store mængder sand og jord gik gennem soldet under udgravningen, men relativt få ting blev der taget vare på. Det meste må karakteriseres som »lommeuld«, kuriosas som brilleglas, perler til leg og klædedragt, enkelte bitte små bogspænder, potteskår og en mængde mønter. Totalt talte møntlisten 334 numre, hvoraf den overvejende del er fra 1600- og 1700-tallet, hovedsageligt opsamlet ved sydsiden af korgitteret, hvor kirkens indsamlingsbøsse må have stået. Den ældste mønt fra udgravningen overhovedet var en Valdemar II, og i alt fremkom der blot 11 stk. fra tiden til og med Erik Menved, der døde 1319. Det mest markante fund var et signet tilhørende præsten Clemens med inskription i minuskler fra tidligt 1300-tal - S/igillum/ Clementi Sacerdotis, og det kraftige, spidsovale bronzesignet har tillige et billede af en alterkalk, samt den stjerne og måne, der kendes fra byen Slangerups bysegl.

Udgravningen gav ikke svar på spørgsmålet, hvornår den ældre Skt. Mikael's kirke er opført, men med det kendskab vi nu har til bygningen, taler sandsynligheden ret klart for 1100-tallet. Tidligere års udgravninger på klostertomten i Svaldergade har afsløret den meget store basilika, som Erik Ejegod lod opføre i årene omkring 1100, og den må mer end vel have tilgodeset behovet i Slangerup ved den tid. Bysamfundet har næppe været stort nok til to kirker, og søger man et veldefineret tidspunkt senere hen, hvor dette behov opstår, må det være i forbindelse med basilikaens overgang til klosterkirke. Dette anses af gode grunde at være sket i tiden omkring 1170, og da byboere dermed var lukket ude, måtte man opføre en ny kirke. Forhåbentlig vil fremtidige arkæologiske stikprøver i byen kunne supplere billedet af de to kirker og give besked om selve bebyggelsens placering og struktur.

Slangerups gamle bytromme

Aage Wulff

Kgl. våbenmaler

På loftsetagen i et gammelt nedlagt mejeri, som delvist brændte i 1950, stod en uanselig trætromme, som muligvis havde været benyttet af Slangerups sidste bytrommeslager.

Hvorfor den netop var endt på mejeriets loft, forbliver nok et ubesvaret spørgsmål, men at den stod i den ende af bygningen, der blev skånet for ilden, var et lykketræf. Med sin skæve form og lidt triste mørkerøde bemaling fremkaldte det første indtryk ingen pietetsfølelser, men efter en nærmere undersøgelse fortalte trommen en ganske interessant historie. Denne strakte sig over skiftende militærstruktur, forskellige regimente til en civil funktion i Slangerups nyhedsformidling. Som sådan er en gammel trætromme ingen sensation, da tilsvarende findes på flere lokal museer, men det er nok så bemærkelsesværdigt, at en trommes skiftende bemaling - lag for lag - giver et så glimrende historisk kildemateriale.

Inden trommen indgik til museumsmæssig undersøgelse, havde en lokal malermester afætsset en del af den seneste mørkerøde farve og dermed blotlagt et heraldisk våben. Det havde en umiskendelig lighed med det danske rigsvåben, og derfor overtog jeg som heraldiker og farvekonservator undersøgelsesarbejdet. For at underbygge den heraldiske konklusion og dermed også den historiske er det nødvendigt i korte træk at forklare metoden for den forudgående tekniske undersøgelse.

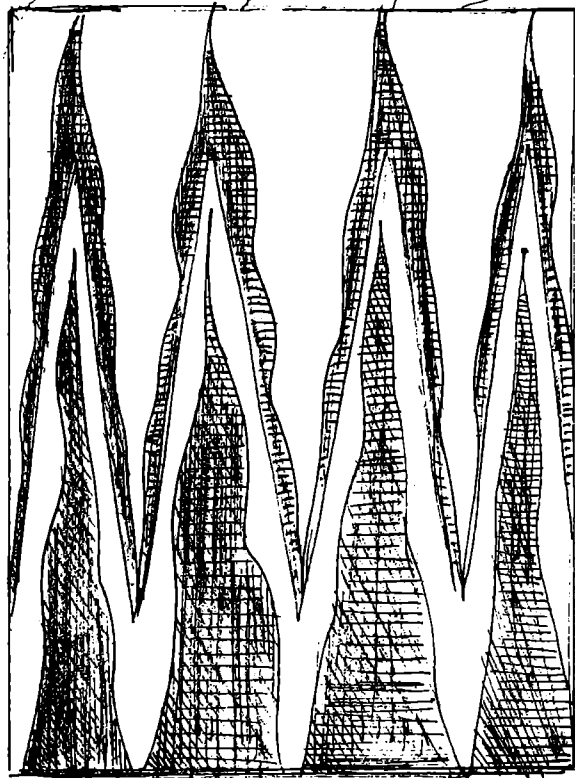
Et røntgenbillede (1=1) oplyste, at der ud over det blotlagte motiv fandtes to andre under de skiftende bemalinger. Da et røntgenbillede ikke klart udskiller det ene motiv fra det andet, og ligeledes heller intet oplyser om farverne, var billedet utilstrækkeligt for rekonstruktionerne. Derfor benyttedes farvearkæologien som et sideløbende hjælpemiddel, der udføres på følgende måde.

Først afsættes to rettepunkter på henholdsvis billedet og genstanden. Hermed kan man nøje bestemme, hvor de aktuelle motiver skjules under farvelagene. De mærkes med et nummer skrevet med kridt, og samme nummer indføres i en journal. Med en spids og skarp skalpel udskæres ved hvert nummer en ganske lille farveskal helt ind til træet. Hver farveskal stilles på kant i en lille plasticskål og indstøbes i polyester, som - når det er hærdet - forsynes med nummeret, hvorfra prøven er taget. Ved at slibe polyesterblokken, slibes også farvesnittet, og dermed kan farvelagene optælles og registreres. Nævnte processer foregår selvfølgelig med hjælp af et mikroskop og kræver en forsigtig behandling.

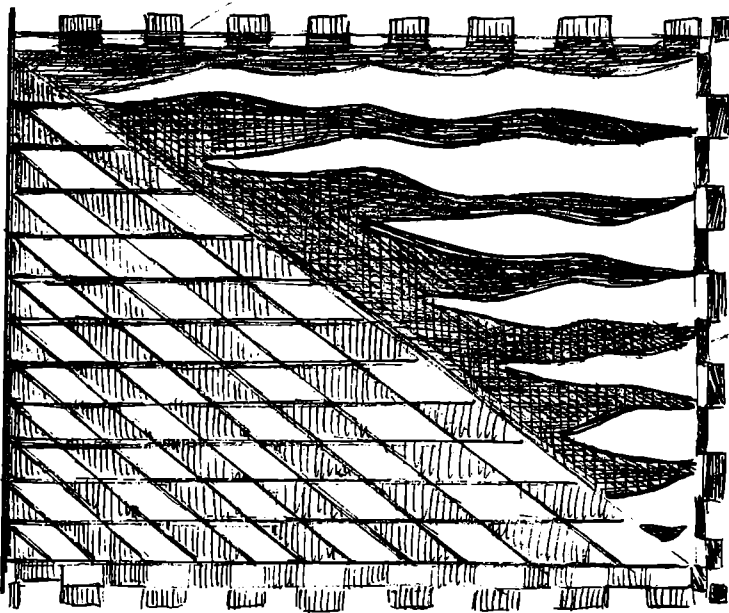
Denne tekniske undersøgelse sammen med kendskabet til heraldik og militærhistorie har dannet grundlaget for følgende redegørelse.

Først blev trommen grundet med lim og malet med gul okker, som sikkert var den behandling, den fik på instrumentmagerværkstedet, inden den blev solgt til chefen for et landsknægtsregiment. Efter tidens skik blev den straks derefter malet med et iøjnefaldende motiv i festlige farver. Det blev til et zig-zagmønster, hvori de smalle spidser vekslede med hvidt og rødt. I de hvide spidser blev der malet røde flammer og i de røde spidser hvide flammer (fig. 1). Af dette motiv samt af dem, der senere blev malet oven på det, fremgår, at trommekedlen i sin oprindelige form var højere end nu. Trommekedlens ret store format sammen med flere andre iagttagelser bidrager til en antagelig datering.

Allerede i 1500-tallet, hvor brugen af ildvåbnene blev ret kompliceret, overgik krigsgeneringen til professionelle soldater - landsknægte. Langt de fleste af regimenterne, som tjente her i landet, var sammensat af mandskab af fremmed herkomst,

K. Skjold P. 82

K. Skjold P. 82

Fig. 1.

Fig. 2.

fortrinsvis tysk. Feltherren, d.v.s. kongen, kunne alt efter behov ansætte eller afskedige regimenterne, ligesom han kunne forhandle med landsknægterne om priser. Med en hel verdensdel som arbejdsplads var disse knægte frigjorte for nationalfølelser og følte derfor heller intet for nationalsymboler. For et landsknægtsregiment, som var sammensat af et antal kompagnier, var fanerne og trommerne audiovisuelle hjælpemidler til formidling af kommandoerne.

Ved at svinge fanen i forskellige formationer og samtidig lade trommeslagerne (tambourerne) hidkalde soldaternes opmærksomhed på kommandoen, kunne officererne flytte kompagnier eller andre enheder som skakbrikker. Derfor var 15- og 1600-tallets fodfolksfaner store, spraglede og af let stof - gerne silke - som førtes på en kort og tynd stang (fig. 2). Som det kendes fra vor tids underholdningsmusik er bastonerne mere gennemtrængende end diskanterne, og derfor var landsknægtstrommerne store og stemt i dyb tone.

Regimentschef, fanebærer, trommeslager og ofte også fløjtespillere var regimentets hovednerve, som for enhver pris ikke måtte ødelægges. Derfor var der ofte afsat en bestemt vagt om denne stab - fanevagten. Modsat deraf var det selvfølgelig af største betydning at erobre modstanderens faner og dermed »klippe telegrafledningen over«. Allerede i 1600-tallets anden halvdel indførtes her i landet ensartede signaler og marcher, og således var spiren lagt til de store tambourkorps, som kendes i dag.

Trommens oprindelige størrelse og bemaling peger på, at den skal dateres til omkring 1600-tallets midte.

Anden bemaling:

Selv om landsknægtenes perfektionisme nok gav nede feltherren i krigstiderne, så indebar ordningen alligevel en stor risiko.

I flere lande lavede landsknægtsførerne militærkup og satte magthaverne på porten for selv at overtage regeringen. Landsknægtshærene var efterhånden magtfaktorer, man med rette kunne frygte, og snart udvikledes systemet til »landsknægtsvælde«. Derfor genoprettede feltherrerne nationale regimenter, og selv om mandskabet heri også var hvervet, udgjorde det en modvægt mod de fremmede knægte. Her i landet havde vi derfor i en årrække både landsknægte, hvervede (geworbene) nationale knægte samt tvangsudskrevne ryttere fra godserne.

Oprettelsen af de nationale fodfolksregimenter fik ikke mærkbar indflydelse på kamptaktikken og de dertil hørende kommandomidler, men de nationale symboler - og især også uniformerne - vandt nu indpas. Mange faner forblev stort set uændrede, men de nationale regimenters faner fik enten påmalet et lille dannebrogsmærke i det øverste stanghjørne, et kongeligt monogram eller andet nationalt kendetegn på dugen. Af sparehensyn gik man endog så langt, at flere erobrede faner, eller faner fra de gamle landsknægtsregimenter, fik påmalet det lille dannebrogsmærke og derefter brugt igen.

Således må man konkludere, at trommens anden bemaling blev foretaget i 1600-tallets anden halvdel og i hvert fald efter enevældens indførelse. Dette bekræftes af kronen over skjoldet, som er en bøjlekroner, der benyttedes første gang ved Chr. d. V's kroning. Endelig vides, at trommen blev benyttet i et regiment med prædikatet »jyske« (fig. 3).

Tredie bemaling:

Den tredie bemaling oplyser, at trommen på et tidspunkt overgik til et regiment med prædikatet »sjællandske« (se tegning side 2).

Dermed skete der en række tekniske reformer, som klart fremgår af undersøgelserne. Fra mindst 60 cm reduceredes kedlens højde til ca. halvdelen, hvilket blev gjort ret amatøragtigt. Den nuværende højde svinger fra 35,5 cm til 38 cm, hvilket delvis blev skjult af reiferne. Denne formindskelse af trommerne skyldtes fortrinsvis, at mange af de nationale regimenter nu brugte drenge (piberdrenge) som tambourer.

Regimentet synes at have været inde i en økonomisk krise, for ligesom snedkeren ikke var en mester i sit fag, var maleren heller ingen kunstner i sit. Med beskæringen mistedes elefanten fra det gamle våben, ligesom toppen af bøjlekronen og trofæsamlingen også gik tabt. Derefter overstrøg maleren motivet med rød farve for at danne grunden til sit værk. Efter bedste evne fulgte han linjerne fra det gamle skjold, men måtte af hensyn til den reducerede højde gøre skjoldet lavere. Samme taktik benyttede han til kronen, hvor han kopierede den nederste del af den gamle, men sænkede bøjlerne. Som på det tidligere våben fik dette også elefantordenens bånd med tilhørende elefant. Forgyldningen, som havde prydet det gamle skjold, blev i tilfældet her sparet og i stedet erstattet med en gul farve. Inspireret af majestætens våben blev dette endelig flankeret af to stolte vildmænd. Skjoldets figurer er dog nok så interessante, for her synes maleren at have haft et meget gammelt forbillede. I de middelalderlige gengivelser af det danske våben, er de tre blå dyr ifølge fagsproget leoparder, d.v.s. dyr med hovedet en face. Derefter, og især efter enevælden, fastsættes dyrene som løver, d.v.s. med hovederne en profil.

Når maleren har malet leoparder og endog har flankeret dem med kun 8 hjertes, hvor reglen ellers er 9 med en anden fordeling, synes han at ha-

ve haft sin egen mening om det danske våbens udformning. Men uanset det, råder der ingen tvivl om, at trommens sidste æra som militært instrument var i et »sjællandsk« regiment, og derfor er det stadig et spørgsmål hvilket, og hvorfor den endte i Slangerup?

Gennemgår vi, hvilke regimenter der var garnisonerede i og omkring Slangerup i 1600-tallets sene-
ste årtier og i 1700-tallets første halvdel, er antallet overskueligt. I 1684 lå der i Slangerup-Fredensborg et kompagni af Garden til Fods, som dog sikkert brugte trommer med det store rigsvåben - altså det med de mange felter, våbentelt og vildmænd. Derfor kan det nok udelades.

I 1716 var Dronningens Livregiment garnisoneret i Slangerup, men da det også benyttede det store rigsvåben, kan det nok også udelades. Endelig lå et kompagni fra Sjællandske geworbene Regiment i Slangerup omkring 1720, og det er muligvis dette, som efterlod trommen.

Allerede omkring 1735 søgte de første geworbene regimenter om tilladelse til at udskifte deres gamle trætrommer med nye af messing, som kendtes fra preussiske regimenter. Med en resolution den 8. august 1738 (nr. 137) fik alle geworbene regimenter tilladelse til at bruge messingtrommer, og derefter blev der sikkert ikke lavet flere trætrommer til hæren. Selv om de udgik af Tøjhusets regnskaber, gik de ikke tabt, for uanset bemalingerne, som kunne ændres, var de stadig brugbare. Rundt om i landet fandtes mange købstæder med dårlig økonomi, og da borgerne selv skulle oppebære udgifterne til byernes forsvar, sparede de, hvad der kunne spares. Derfor havde borgerkorpserne trætrommer længe efter, hæren havde afskaffet sine, ligesom de bevarede alt andet krigsmateriel, selv om det var forældet. Nationalsymbolerne var dog blevet helligdomme, som ingen borgerlig trommeslager turde krænke, og derfor blev herlighederne overmalede.

Slangerups gamle tromme, som muligvis havde kommanderet geworbene knægte frem og tilbage på engelske, irske eller flanderske slagmarker, blev endelig degraderet til at henlede slangerupborgernes opmærksomhed på byrådsbestemmelser, skatter og torvepriser.

Da gadestøjen oversteg, hvad selv en tromme kunne gennembryde, forsvandt også dette festlige indslag, og dermed stillede trommeslageren sit kommunikationsinstrument på loftet.

Jørlunde kirkes romanske kalkmalerier

Ingrid Schrøder-Hansen
Sognepræst

En søndag i 1863 var en lille pige med sin mor til gudstjeneste i Jørlunde kirke. Prædikenen faldt lang, den lille kedede sig og sad og kiggede rundt i kirken. Pludselig udbryder hun himmelhøjt: »Mor, hvorfor er der tallerkener på væggene?« Hun havde fået øje på nogle mærkelige cirkelformede relieffer på den hvidkalkede triumfvæg, som faktisk godt kunne minde om den mønstrede kant på en tallerken. Moderen tyssede naturligvis på hende, flov over afbrydelsen: »Ssh, det skal der være, det har der altid været!« Men ungen fremturede i sin undren over det mærkelige, at de havde tallerkener på væggene inde i kirken, og det endte vist med hurtig afmarch og gråd den dag.

Men et års tid efter løstes mysteriet, man fandt kalkmalerier inde under hvidtekalken, og som afdækningen skred frem, viste det sig, at de mærkelige »tallerkener« ganske rigtigt altid havde været der. Det var de forgyldte reliefglorier om Jesu, Marias og disciplenes ansigter, som havde siddet skjult under hvidtekalken i over 500 år, uden at nogen havde syntes, der var grund til at undersøge, hvorfor der var tallerkener på væggene. Men nu skrev man som sagt 1864. Den historiske interesse var voksende, og man havde brug for alt det fra fortiden, som man havde at være stolt af. I 1855 var de første romanske kalkmalerier blevet afdækket i Skibby, i 1862 afdækkedes malerierne i Hagested, og nu i 1864 blev Jørlundes malerier altså opdaget. For afdækning og opmaling kom Kornerup til at stå med hjælp af maleren Lander, og i regnskaberne oplyses det koldsindigt, at de fik hele arbejdet med afdækning, restaurering og opmaling overstået på 28 dage! Og så nåede de endda både korets vesthvælv og skibets østhvælv samtidig.

Siden har malerierne jo måttet genrestaureres og renses for opmalinger flere gange, sidst i 1964 af E. Lind; da tog det unægtelig længere tid end 28 dage, men omhuen var også nogle gange større.

Jørlundes romanske kalkmalerier blev malet omkring 1150, kort tid efter at kirken stod færdigbygget; og Jørlunde har fået æren af at lægge navn til den værkstedsgruppe, som stod for udmalingen her og i mange andre sjællandske kirker i midten af 1100-tallet. De kaldes skiftevis for »Hvideslægtes malere« og for »Jørlundeværkstedet«.

Står man i dag i kirken og ser op mod alteret, så fremtræder altertavle, hvælvinger og triumfvægens kalkmalerier som et sluttet hele, fremhævet af lyset, der vælder ind gennem de store vinduer. De forskellige århundreders inventar og tilbygninger harmonerer smukt sammen med de gamle kalkmalerier, men kalkmalerierne selv er blevet slemt beskåret. De hører som sagt til det ældste af kirken, og alt det øvrige har taget plads på deres bekostning. Skal vi leve os ind i kalkmaleriernes gamle kirke, må vi led for led pille de senere århundreders ændringer væk. Stiller man sig i kirken, kniber øjnene lidt sammen og tager fantasien til hjælp, kan det godt lade sig gøre. Vi prøver:

Først fjerner vi kirkebænke og prædikestol, så tænker vi os hvælvingerne bort. Nu virker det store kirkerum endnu større, som en mægtig kasse, med det flade træloft placeret 6 meter over gulvet, lige over den malede perspektivbort. I koret fjerner vi altertavlen. Det oprindelige kor har sluttet lige efter trappens øverste trin med en halvrund apsishvælv. Her har udsmykningens hovedmotiv været malet, uden tvivl en Majestas Domini, Kristus i sin herlighed siddende på himmeltronen, omkranset af de fire evangelistsymbolers vinger, som Jørlundeværkstedet har malet det i mange andre kirker. Trapperne op til koret skal vi også tænke bort. Kirkens gulv har fulgt bakkens naturlige skråning, sådan at det i vestenden lå en meter lavere, ved korbuen 1/2 meter højere end nu, og alteret stod i apsisrundingen på kirkebakken top; en omvendt amfiteatervirkning der må have været af kolossal enkel styrke, velgennem-

tænkt, ingen tvivl om det. Majestاسبilledet i apsis har, indrammet af den meget høje korbue, tronet over alteret, hævet over sognefolkernes hoveder. Det har været som at se lige ind i Himme-len, i det guddommelige, hvor himmelkongen så lige imod en med hånden rakt op i velsignelse. Overvældende, særligt i en tid, hvor man ikke så billeder andre steder end i kirken.

Det næste skridt tilbage mod kalkmaleriernes gamle kirke synes i første omgang at tage al glansen af det, vi indtil nu har kunnet se for os, vi skal nemlig tænke os lyset væk, som strømmer ind ad vinduerne. De nuværende vinduer er ca. 1 meter brede og ca. 2 1/2 meter høje, de romanske vinduers størrelse kan vi måle af det, der er bevaret på korets nordvæg: 74 cm højt, 35 cm bredt, og af dem var der 3 på hver af skibets langvægge og et på hver af korets - de har ikke ladet meget lys slippe ind, især ikke da glasset såvidt vides var grønt og med malerier.

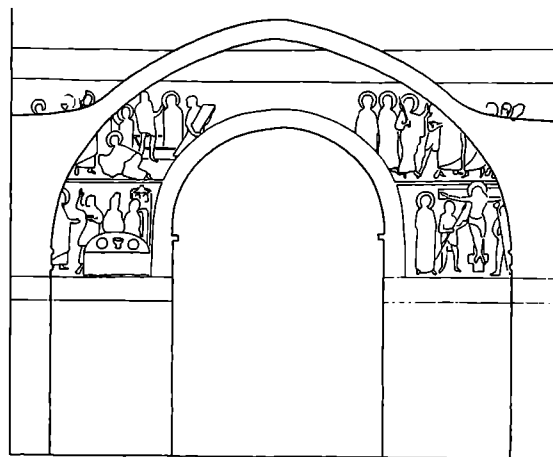
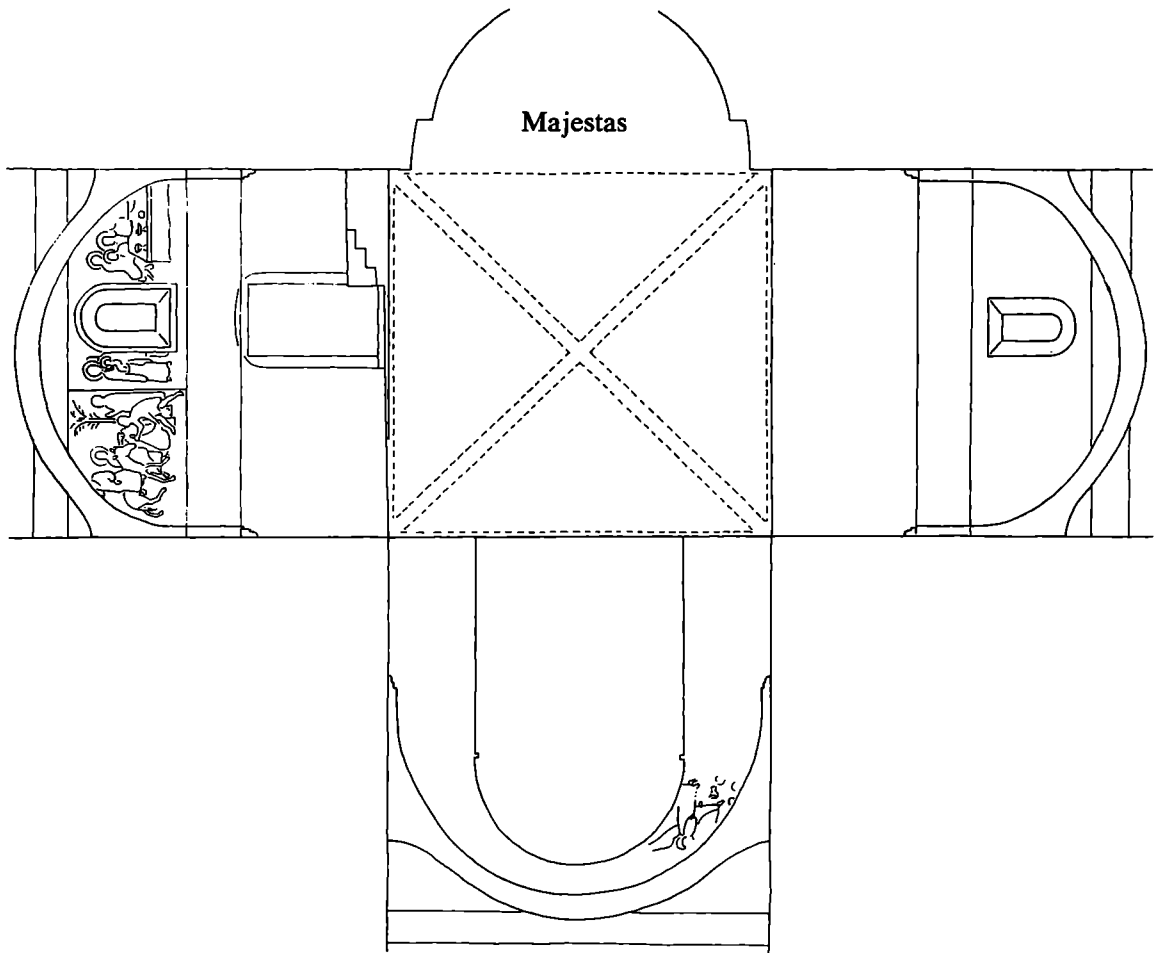
Altså, vi ser for os et kolossalt kasseagtigt rum med bittesmå vinduer og mørke vægge; for vi kan gå ud fra, at også skibets langvægge har været bemalede, selv om vi ingen spor har fundet af romansk maleri der. Kirkerummet må have virket mere end dunkelt, og i hele vintertiden har man næppe kunnet skelne, hvad kalkmalerierne forestillede, før det øjeblik hvor gudstjenestens voksllys blev tændt. Men så har de til gengæld også trådt frem mere overraskende og levende, næsten bevægelige i det flakkende lys; og de glories og andre detaljer, der var modelleret i relief og guldbelagt, har fanget lysenes skin og fanget opmærksomheden omkring scenernes vigtigste personer - deres ansigter har virkelig strålet og trådt frem af mørket i reliefgloriernes genskin. Man fornemmer, hvordan kalkmalerierne har kunnet forkynde Kristi nærvær ved gudstjenesten, aldeles uden brug af ord. Når kalkmalerierne kaldes for »de fattiges bibel«, så opfatter vi det mest i intellektuel betydning, som den belæring og undervisning, billederne kan give analfabeter om bibelhistoriernes handling og forløb. Vores tid har en svaghed for facts og viden. Men forestiller vi os rummet, de romanske kalkmalerier blev skabt i, så fornemmer vi umiddelbart noget af det, som kunsthistorikerne kan skrive tykke bøger om: At den romanske tids kirkemalerier aldrig må opfattes som bare illustrationer til en historie; de skal ikke illustrere Kristus, de repræsenterer ham. De nøjes ikke med at fortælle om noget, der skete en gang, de gør krav på at være virkelighed og vise hans nærvær i rummet ved gudstjenesten.

Det er en helt anden form for forkyndelse, end den vi kender i dag, og det er en helt anden opfattelse af billedets betydning, end den vi bruger til hverdag, vi er jo så vant til billeder. Men det er ikke mindst det elektriske lys, der har skilt os fra den verden, de romanske billeder blev malet til, hvor billedet kunne være et mysterium, repræsenterende Gud. Og hvor billeder kunne forsvinde hemmelighedsfuldt i utilgængeligt mørke, for så at træde levende frem, når gudstjenestens lys blev tændt på altrene. Dette blot for at antyde, at det er en fremmed verden, vi bevæger os ind i, når vi forsøger at forstå den romanske tids kalkmalerier. Men hvad forestiller billederne så?

Triumfvæggenes billedserie er kranset af omhyggeligt malede palmetbortor og skilt af korbuen i to grupper, mod nord to af Jesu underer, mod syd to scener af lidelseshistorien. Vi begynder med korsfæstelsen nederst mod syd, da det er det enkleste af motiverne.

Som man kan se af tegningen, skjuler hvælvingen den søndre del af billedet. Jesu kors har stået nøjagtig i midten, nærmest omkring ham står Longinus med spyddet og Stefaton med eddikesvampen, nærmest korbuen står den sørgende Maria, og nærmest sydvæggen er en Johannesfigur gemt. Da billedet blev fremdraget i 1864 manglede en stor del af Jesu og Longinus' underkroppe. Det malede man så til - og malede forkert. I Måløv kirke, hvor Jørlundeværkstedet også har arbejdet, kan man se, hvordan Jesusfiguren formentlig oprindeligt har set ud: Lændeklædet har haft kant i guldre-lief, som fremhæver kroppens lette drejning. Ser man nærmere på korsfæstelsesbilledet, er det tydeligt at skelne, hvad der er original, og hvad der er opmalet, især i Longinusfiguren. Det opmalede ser så mærkelig fladt ud, papagtigt. Jesu ansigtstræk er forsvundet i tidens løb, i revner og regnvejr, og det har maleren gudskelov ikke forsøgt sig med at genskabe.

Et romansk kalkmaleri bliver til i flere tempi. Først skitseres figureernes omrids op med en tynd brun penselstreg. Dette sker, mens det nylagte meget finkornede pudslag endnu er vådt, og disse skitsestreger suger sig formelig ind i pudslaget og bliver stående, så længe pudsen ikke ligefrem falder af væggen. Derefter fyldes fladerne ud. Først baggrunden, som helst skal være blå, til trods for at netop denne farve er afsindigt kostbar, fremstillet af halvædelstenen lapis lazuli, men man har sparet lidt ved de brede grønne kanter. Hudfarven lægges på, dragternes grundfarver, og til sidst ma-

Rekonstruktion af koret med den forsvundne apsis. Herunder korbuen og triumfvæggen - skibets østsvæg. Øst er opad!

les alle de finere detaljer: Ansigtstrækkene, klædernes foldekast og de typisk markerede linier i hænder og fødder. Men på det tidspunkt er malepuksen for længst blevet tør, farven hænger ikke nær så godt ved, slides af i årenes løb eller vaskes simpelthen væk, når en efterårsstorm har bragt uorden i tagdækket, og regnen siver ind. For billedernes hovedindtryk er det værst, når det går ud over ansigternes detaljer, og det sker som sagt let. Maria ved korsfæstelsen har fået et vildt stirrende blik ligesom de to engle i korbuen, ikke fordi maleren har villet det sådan, men fordi den mørke farve i øjnene er slidt af og den hvide blevet hængende.

Over korsfæstelsen er Jesu tilfangetagelse fremstillet. Jesus selv er skåret over ved albuen af hvælvingen, nærmest korbuen står tre apostle med reliefglorier, den ene med hånden under kinden, et udtryk for sorg. Peter står nærmest Jesus med sværd i hånden, han hugger øret af Malkus, den lille hvide mand, der har fat i Jesu arm. Syd for Jesus, forneden i billedet, ses fødderne af en mand, der står på tæer. Det er Judas, der rækker sig op for at kysse Jesus som tegn til soldaterne, hvis fødder netop kan anes bag Judas. Klatrer man op over hvælvingerne med en god lommelygte, kan man svagt se hovederne af soldaterne og en hvidhåret mand, men der er ikke meget bevaret deroppe - man kan kun lige ane, at soldaterne medbringer spyd og fakler. Det, der gør størst indtryk af billedet i dag, er apostlenes ansigter, de to bageste er fantastisk fint bevaret i detaljerne. De udtrykker sorg, men også en helt ufattelig ro og værdighed, som vi næppe i vore dage ville forbinde med en scene, der handler om forrædderi og arrestation. Der er intet af den tumlen omkring og forvirring, som Jesu tilfangetagelse ellers skildres med, i den gotiske tid og sidenhen. Og man mindes endnu en gang om de romanske billeders egenart: de illustrerer ikke bevidstheden, de repræsenterer den; og de to bageste apostle er ikke så meget deltagere i scenen, som de er vidner om den.

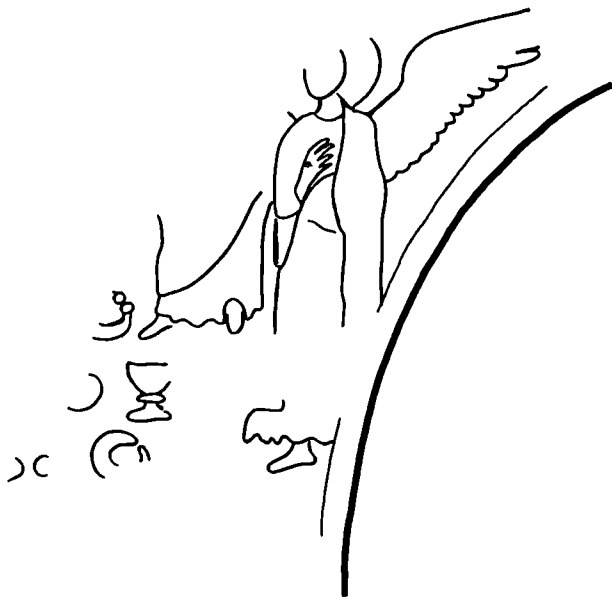
På triumfvæggens nordside er fremstillet to af Jesu under, øverst Lazarus' opvækkelse. Lazarus står oprejst i kisten, indhyllet i ligklæder, men med reliefglorie om hovedet. Ved hans ene side står en mand med kistens låg, ved hans anden side en mand, der holder sig for næsen og udtrykker indvendingen: »Herre, han stinker allerede, det er jo fjerde dag!« Nord for kisten ser vi Lazarus' søstre, Martha og Maria, begge med reliefglorier, Maria knæler for Jesu fødder. Jesus selv ser vi ik-

ke meget andet end fødderne af, men over hvælvet ses tydeligt hans hovede med reliefglorien. Farverne er der ikke meget tilbage af deroppe, og guldets er gået af glorien, men til gengæld ser man, hvordan den romanske mester malede rød mønjerfarve indenunder guldets for at give det en varmere glans. Bag Jesu hovede ses endnu et hovede med reliefglorie og et med malet glorie, de tilhører formentlig Maria, Jesu mor, og en apostel. Marias tilstedeværelse er ikke nævnt i den nytestamentlige beretning om Lazarus' opvækkelse, men den romanske malers forlæg har heller ikke været de nytestamentlige tekster, men derimod billeder - som andre før han har malet af de bibelske scener. Jørlundeværkstedet har hentet sine forlæg fra byzantinsk og ottonsk motivudformning, som påvist af Ulla Hastrup. Århundreder før Jørlundes billeder blev malet, havde de bibelske scener dér fundet deres faste former, opstillinger og symboliske udtryk. Ikke at kirkemaleren nødvendigvis følger sine forlæg slavisk. Man fornemmer, at billedernes rytme og bevægelser er komponeret efter den enkelte kirkes muligheder. Der er plads for en vis kunstnerisk frihed, og Jørlundeværkstedet har haft sans for at benytte den, men det er vigtigt at vide, at forlægget for malerierne ikke er den bibelske tekst, men andre, ældre malerier på kirkevægge og i bøger. Tit er det simpelthen umuligt at dechiffrere et romansk maleri, hvis kun man kender den bibelske historie og ikke motivets traditionelle udformning på den tid. Det gælder f.eks. billedet, der er malet under Lazarus' opvækkelse.

Først for ganske nylig er man blevet sikker på, at det fremstiller Brylluppet i Kana, og det kun fordi man har fundet to paralleller til det i bogmalerier, ellers ville det ikke være nemt at se. Vi kan se, at det er en bordscene, ved bordet sidder en mand med fin hat i stukrelief og muligvis en kvinde, men hun er nu temmelig opmalet over sparsomme rester.

På bordet er to brød og et bæger (en kalk), den anden kalk holdes af en stående person, der dramatisk talende rækker hånden op mod Jesus, som står længst mod nord. Bag Jesus står endnu (mindst) en person, hvis hånd rækker frem ved Jesus albue. Dette billedes mening er blevet diskuteret, lige siden det blev fremdraget. Brylluppet i Kana har længe været foreslået, men også Kvinden der salver Jesus i farisæerens hus, og Salvingen i Bethania, og Måltidet hos Zakæus og flere muligheder endnu. Det er jo ikke til at se. Er den stående figur med kalken f.eks. en mand eller en kvinde? Det ER en mand, uanset hvad vi så kan

Jesu fristelse, korets vestvæg, syd for korbuen.
Aftrukket, nu på Nationalmuseet.

synes, det ligner, for en kvinde kan ikke males med nøgne fødder. Og tårnet ved korbuen, hvad tænker man ved at se det? Næppe det, som det virkelig betyder, nemlig en signatur, der angiver, at »denne scene foregår indendørs«.

Den romanske kunst er bestemt ikke umiddelbart let tilgængelig! Til gengæld kan man være sikker på, at hver detalje har mening, og at intet er overladt til tilfældighederne - bortset altså fra de tilfældigheder, der består i, hvad tidens tand har tæret og hvælvingerne skjult. Og det er virkelig frustrerende at stå over for en kirkebemaling af denne art, hvor man ved, at hver detalje har haft sin mening, men hvor mange af de meningsgivende detaljer desværre, tilfældigvis, ikke er bevaret. Men nu er det altså Brylluppet i Kana. Selvom dette godt nok plejer at fremstilles i tre scener, kan maleren udmærket have koncentreret det til een. Den stående figur med kalken i hånden og det stærke ansigt, er »køgemesteren«, der bevidner underet: »Sandelig, vandet er blevet til vin!«, og personen bag Jesus er hans mor Maria.

Inden vi forlader triumfvæggen, bemærker vi over korbuen mod syd rester af en vinges svingfjer. Der har været malet en engel i medaljon over korbuens top, som vi kender det fra flere andre kirker. Men da malerierne blev fundet, var der tilsyneladende så lidt bevaret af den, at man ikke turde prøve at male den op. I stedet har man så

fortsat perspektivfrisen hen over stedet; som man ser, ikke helt vellykket.

I korbuens top er korslammet malet, et Kristus-symbol, med dobbelt betydning. Dels symboliserer det Kristi lidelse og død: »Se Guds lam, som bærer verdens synd«, dels symboliserer det Kristi endelige sejr: »Frelsen tilhører vor Gud, som sidder på tronen, og lammet«. I Jørlundes korslamsmotiv er det sejren, der er fremhævet. Korset, det holder, er ligefrem blevet til topstykke på sejrspanen, og de to engle der bærer medaljonen understreger lammets himmelske ophøjelse. En symbolsk pendant altså til Majestاسبilledet i det forsvundne apsis. Englenes drejende, næsten dansende bevægelse viser, at de rolige, lidt stive, figurer vi så på triumfvæggen ikke skyldtes, at maleren ikke magtede andet, men at han må have villet noget med deres ophøjede ro.

På korets nordvæg har vi begyndelsen af Jesu lidelsehistorie: Indtoget i Jerusalem i vest og Naderen i øst - og midt imellem dem umotiveret et smalt billede af Josef og Maria med barnet, lige vest for det romanske vindue. Hvad i alverden har en scene fra Jesu barndom at gøre midt i lidelsehistorien? Har maleren alligevel givet sig tilfældige indskydelser i vold eller hvad? I værket »Danmarks romanske kalkmalerier« er det foreslået, at billedet kan have hørt til et sidealter; men det ville dog være et sært sted for et sidealter, og en

nærmere undersøgelse af gamle billeder giver da også en helt anden forklaring:

Da man fremdrog billederne i 1864, manglede hele den øverste del af billederne vest for vinduet. Ser man nøjere på maleriet, kan man følge en linie fra æslets mule, bugtende sig op efter mod øst, hvor den lige netop skærer hånden af Maria og hovedet af barnet. Over denne linie fandtes der intet bevaret. Men Kornerup og Lander supplerede efter bedste evne og fantasi. Jesu indtog i Jerusalem slap de rimeligt fra. At palmetræet skulle have haft en anden form, og at der må have siddet en lille mand oppe i det, må vi se stort på. Men da man kom til gruppen med manden, kvinden og barnet gik det galt. I dag ved vi, at der til Indtoget i Jerusalem ofte hørte en gruppe hilsende mennesker i Jerusalems byport; men hvor skulle de vide det fra i 1864, hvor alt hvad man fandt var nyt og ukendt? Byporten reduceredes til en streg, der skiller de to scener, og malerens private associationer må have dirigeret resten: En mand og en kvinde med et barn på armen, malet i en kirke - det må begribeligvis være den hellige familie - endelig noget vi kender! Og den hilsende familie fra Jerusalem blev derfor gavmildt forsynet med glories til forvirring for senere slægter.

Der kan man se, hvad man risikerer ved opmaling. Den slags sker ikke i vore dage, nu nøjes man med at rense, præparere og eventuelt fæstne det fundne bedre til væggen; men man lader det respektfuldt stå som de brudstykker, de forefindes i. Opmalingen fra 1864 er nu selv blevet historie, historien om kalkmaleri-konserveringens udvikling, og som sådan er billedet et morsomt historisk eksempel, til advarsel, nix pille! Men den gamle Jørlunde-maler ville have roteret i sin grav, om han havde kunnet se det. Hele hans fint gennemtænkte billedprogram spoleret og opløst i tilfældigheder.

Østligst på korets nordvæg har vi Nadveren. Jesus sidder for bordenden, et byzantinsk træk, ukendt i den danske hverdag, hvor husherren altid sad midt for bordets langside. Der klumper apostlene sig nu sammen, megen plads til 12 personer er der ikke, men Judas har muligvis siddet isoleret på den anden side af bordet, nærmest Jesus. Dugens folder er her suppleret i 1864. Igen bemærker vi tårnet i baggrunden, signaturen som angiver »denne scene foregår indendørs«.

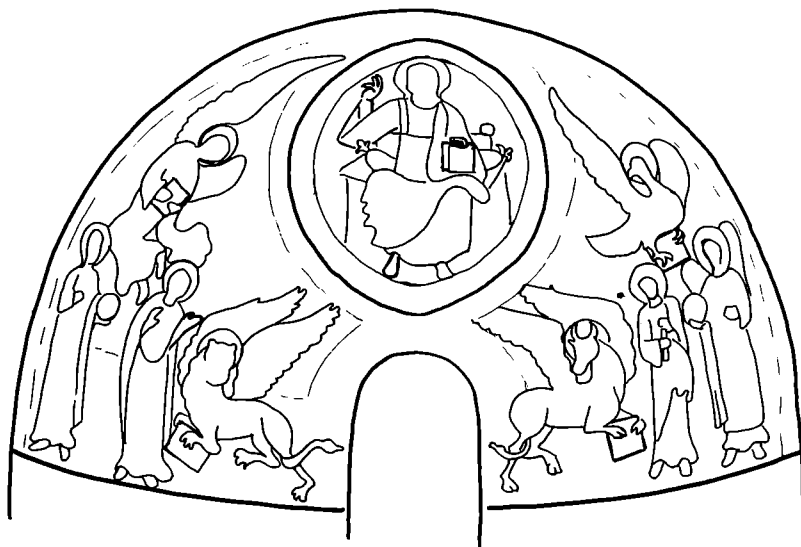
Den fornemme Hejrefrise nedenunder har sikkert gået hele koret rundt. Vi genkender den fra andre

kirker, hvor Jørlundeværkstedet har arbejdet, skiftevis runde palmetfelter omgivet af hvide »hejrer« og skiftevis kvadratiske helgenbrystbilleder. De to østlige helgener bærer palmegren som tegn på, at de er martyrer, den vestlige har et kors, han er (kun) en bekender, d.v.s. han er ikke dræbt for sin tro - martyrer regnedes for finere. Frisen er ikke kun til pynt, den repræsenterer tilbødelsen af Kristi herlighed, og fuglene er muligvis symboler på sjælen.

På korets sydvæg er der ikke fundet malerier. Vi har altid haft problemer med den sydvæg, det kan man også se af de gamle kirkeregnskaber; den har igennem århundreder været alt for fugtig, dels fordi jordsmonnet udenfor på kirkegården netop her er blevet hævet et godt stykke, dels på grund af et dræn, der har været dårligt lagt. Nu er jordoverfladen langs sydvæggen igen bragt ned til oprindeligt niveau ved kirkegårdsreguleringen og nyt dræn lagt ned; det skulle jo hjælpe på problemet, men det bringer jo desværre ikke de forsvundne kalkmalerier på plads.

Det var derfor en glædelig overraskelse, da man under den store kirkerestaurering i 1964 fandt rester af et hidtil ukendt romansk maleri på korets vestvæg, syd for korbuen. Da netop det hjørne på det tidspunkt var meget fugtigt og løst i pudsen, benyttede man sig af en ny kunnen; trak simpelt hen hele kalkmaleriet af væggen og satte det op på en plade, hvorefter man kunne transportere det ind til Nationalmuseet. Sjovt nok var jeg netop ansat som studentermedhjælper på museet dengang, og var personlig med til at bære billedet ind. Men kalkmaleriet tilhører nu ikke museet, men Jørlunde kirke; og lad os se, måske skal vi bede om at få det tilbage til dets gamle plads i kirken en dag, nu da vi er ved at få styr på fugtproblemet.

Men hvad forestillede så det billede? Det var i hvert fald ikke et af de indlysende. Nærmest korbuen står en stor engel med vingen svunget højt op langs korbuens runding, syd herfor ses underdelen af en person, for hvis fødder en del guldsager ligger, blandt andet to halsringe og en kalk. Hvad var det? Ingen andre billeder med det motiv kendes herhjemme fra, og ingen andre associationer meldte sig i nogens hukommelse, så billedet måtte i første omgang nøjes med at blive registreret som »Uidentificeret scene«. Men da værket Danmarks Kirker skulle gennemgå Jørlunde kirke, blev problemet taget op igen, og Ulla Haastrup genfandt i et polsk bogmaleri de gådefulde guldgenstande i et billede af Jesu fristelse.

Majestas Domini, Alsted kirke.

De repræsenterer al verdens magt og herlighed, som djævelen tilbyder Kristus, hvis han vil falde ned og tilbede ham. Men djævelen selv er ikke bevaret.

Jo nærmere man går på detaljerne i Jørlundes romanske kalkmalerier, jo større respekt får man for det værksted, som i 1100-tallets midte kunne skabe en billedserie af så høj kunstnerisk kvalitet, gennearbejdet og gennemtænkt indtil mindste detalje. Ens nysgerrighed skærpes: Hvem var de folk? Hvor kom de fra? Hvem bestemte billedprogrammet? Hvem betalte? Vi kan kun finde antydningen af svar. Jørlundeværkstedet har arbejdet i mange sjællandske kirker. Vi kender i dag ca. 20 eksempler, hvoriblandt Måløv, Kyndby, Butterup, Alsted og Herstedøster har flest træk til fælles med Jørlunde. Det er let at se, at det ikke alle vegne har været de samme hænder, der har ført penslerne; men fællespræget, særlig i ornamentfriserne, er tydeligt. Og det store flertal af disse kirker ligger i sogne, hvor man ved, at den mægtige Hvideslægt havde besiddelser.

Man mener, at Skjalm Hvide omkring 1100 ejede hele Jørlunde by, som derefter deltes i arveparter til hans børn. Nøjagtig hvem der stod bag malerierne i Jørlunde ved vi ikke, men det er utvivlsomt et medlem af Hvideslægten, der har betalt og bestilt dem. Desværre har vedkommende ikke ladet sig male som stifter (giver), som vi kender det fra andre kirker, men som sagt tidligere: Vi ved ikke noget om, hvad der kan have været malet på skibets langvægge. Måske har stifterne været malet der, som de er det i Måløv, nederst på nordvæggen.

Det virker overbevisende, at der til den kunst-

nerisk gennemtænkte kvalitet har svaret en teologisk disposition af billederne. Men hvem der har bestemt, hvad der skulle males, er stadig et åbent spørgsmål. Har stifterne selv været så teologisk kompetente, at de simpelthen har bestilt, hvilke motiver der skulle males i deres kirke? Har man brugt en af familiens teologer til den opgave? Eller har Jørlundeværkstedets mestre haft friere hænder, og været agtet for deres på én gang teologiske og kunstneriske ekspertise? Jørlundeværkstedets billedudvalg er i hvert fald meget bredt. Det sker stadig, at man støder på nye motiver, som ingen ventede. Men billedprogrammet synes komponeret specielt til hver enkelt kirke. Der er selvfølgelig visse ting, der er uomgængelige, det store Majestasbillede i kirkens apsis frem for alt. Men Jørlunde kirkes udmaling er speciel derved, at vi på triumfvæggen har 4 scener fra Jesu liv, og ikke en stor central repræsentationsscene som de fleste andre steder, dommedag f.eks. Ganske vist har der siddet en engel i medaljon over korbuen, men det er trods alt et lidt beskedent motiv. Forklaringen, mener jeg, er den, at den store Majestasfremstilling i Jørlundes forsvundne apsis, placeret på bakketoppen og i forbindelse med den meget høje korbue, simpelthen har stået så tydeligt set nede fra kirken, at triumfvæggens malerier nærmest har fungeret som dette hovedbilledes indramning.

Men jo mere respekt man får for Jørlundeværkstedets gennemtænkte billedplacering, jo mere driver ens nysgerrighed en videre: Hvad kan der have været malet i de felter, der nu står tomme? Naturligvis bevæger man sig på tynd is, når man vover sig ud i den slags overvejelser, men analysen af billederne overbeviste om, at intet er an-

bragt tilfældigt. Skulle det så trods alt ikke være muligt at prøve, om vi kan følge malerens tanker med en disposition af malerierne?

I »Danmarks Kirker« og »Den Ikonographiske Post« har Ulla Hastrup forsøgt en sådan rekonstruktion af korets udmaling. Hun tager udgangspunkt i fristelsesscenen på vestvæggen og placerer de to første af Jesu fristelser på korets sydvæg, sådan at 1. fristelse »stene til brød« modsvarer Nadveren overfor på nordvæggen, og 2. fristelse »templets tinde i Jerusalem« modsvarer Indtoget i Jerusalem. På korets vestvæg, nord for korbuen, placerer hun endelig Forklaren på bjerget som modstykke til Fristelsen på bjerget. Som en mulighed overvejer hun også Jesu dåb for Nadveren.

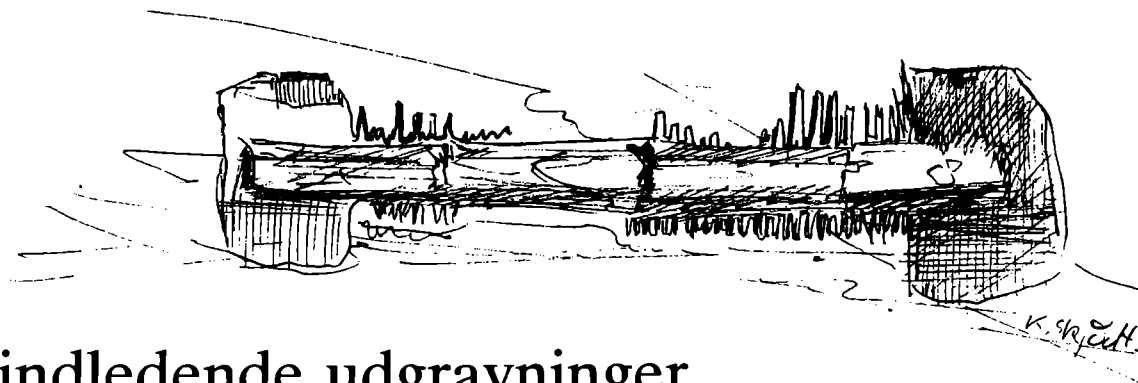
Jeg vil trods min meget ringere viden alligevel forsøge mig med et andet rekonstruktionsforslag til korets udmaling. Også jeg tager udgangspunktet i fristelsesscenen på vestvæggen. Jeg mener nok, at alle tre fristelser kan have været koncentreret i dette billede; men det, som jeg mest føler mig slået af ved fristelsesbilledet, er den store engels højt svungne vinge, der så at sige danner ramme om den søndre side af korbuen. Når man nu tænker på det Majestasbillede, der har siddet i apsis lige overfor, og erindrer hvordan de 4 evangelisters vinger, f.eks. i Alsted kirke, symmetrisk danner en indramning omkring mandorlaen - ja så forekommer det mig, at englevingen syd for korbuen næsten skriger på en pendant nord for korbuen. Det ville forklare vingens højt løftede form. Hvad en engel nord for korbuen kan have bestilt, bliver så det næste punkt; men en af de få scener fra Jesu liv, hvor en engel plejer at optræde, er ved hans dåb, og jeg kunne godt forestille mig Jesu dåb malet her. De to scener på korets vestvæg kunne nemlig i så fald ses i sammenhæng med korbuens maleri: Korslammet i medaljon, båret af engle. To modstillede engle på korets vestvæg ville, fra hver sin side af korbuen, pege direkte op mod det.

Korslammet er som sagt både symbol på Jesu lidelse og på Jesu sejrende herlighed. Kunne Dåben og Fristelsen ikke netop ses som uddybelse af det tema? Ved Jesu dåb har vi Johannes døberens, der siger om ham: »Se Guds lam, som bærer verdens synd«, ved Fristelsen overvinder Jesus djævelen som en foregribelse af den endelige sejr på dommedag, hvor lammet er på tronen. Med denne teori ville korets vestvæg og korbuen i forening være en afspejling af Majestasbilledet i apsis overfor.

Nu til korets sydvæg. På nordvæggen har vi som bekendt begyndelsen til Jesu lidelse, bevægelsen går op mod alteret og mod Majestasbilledet i apsis. Ved Nadveren afbrydes fremstillingen, og for at få fortsættelsen må vi bevæge os på skrå fra korets nordvæg til triumfvæggens sydside. Ville det da ikke være nærliggende at antage en tilsvarende sammenhængende linie på skrå fra triumfvæggens nordside med de to underberetninger og til korets sydvægs motiver? Brylluppet i Kana er Jesu første under, Lazarus' opvækkelse hans sidste under. Og Lazarus' opvækkelse kunne rimeligt pege videre mod Jesu opstandelse og himmelfart, således at bevægelsen ligesom på nordvæggen går op mod alteret og mod Majestasbilledet. Hvad angår korrespondancen mellem nordvæggens og sydvæggens motiver så kan det nævnes, at i Kyndby kirke er Indtoget i Jerusalem netop anbragt nøjagtigt over for Jesu opstandelse og himmelfart.

Dette forslag til korets oprindelige udmaling ville forklare, hvorfor netop to undere er malet på triumfvæggens nordside over for de to lidelsesscener. Korslammet i korbuen bliver dermed skæringspunktet, hvor de to linier krydser hinanden: Jesu lidelse og Jesu sejr, uddybet i Dåbs- og Fristelsesbillederne. Samtidig danner korbuen skel mellem »det herlige og det endnu herligere«. De to scener på korets nordvæg hører vel til lidelseshistorien, men præsenterer dog Jesus som kongen; mens de to lidelsesscener udenfor koret, på triumfvæggen, er udpræget lidelse. Svarende hertil er de to under-scener på triumfvæggen kun svage forvarslers, tegn på Jesu herlighed, der først ses tydeligt i Opstandelsen og Himmelfarten. - Hvor efter begge de to linier, både lidelses- og herlighedsforkyndelsen kulminerer og smelter sammen ved alteret, hvor messeofret sker, og hvor Kristus er malet som Himmelkongen.

Jeg har en fornemmelse af, at dette sidste er kommet til at lyde en anelse indviklet for »uindviede«. Det kan vist være svært at se sammenhængen for sig, når der jongleres med billeder, der ikke er at se i kirken mere. Men hvad de bevarede billeder angår, så tag en gang ved lejlighed denne artikel med op i Jørlunde kirke og brug den til at gå billederne efter i sømmene med, de er værd at se nøjere på. - Men til slut en advarsel, som professor Norn gav os unge studenter, da vi begyndte at arbejde med kalkmalerier: »Pas på! Kalkmalerier er som en farlig bacille, er man først blevet smittet og grebet at dem, så slipper man aldrig fra dem igen!«

De indledende udgravninger i den gamle Hagerupgaard

David Skafte Møller
Auktionsfuldmægtig

I bogen »Naturparken mellem Farum og Slangerup« kan vi læse, at der i senmiddelalderen, omtrent 2 km vest for Jørlunde, lå en adelig sædegaard, Hagerupgaard på det næs, som ca. 350 m øst for landsbyen Hagerup skød sig ud i den daværende Hagerup-sø. På et udskiftningskort fra 1787 ser man, at der ligger en firlænget gard, Hovgaarden, på stedet.

Ejerforholdet til gården er kendt fra 1367 og fremover; men nok om det; køb bogen eller lån den på biblioteket, den er værd at læse.

I Historisk Forening for Slangerup Kommune har man i længere tid været interesseret i at grave på stedet. Efter henvendelse til ejeren, gårdejer Erik Hvidt, Ellisbjerg, har vi mødt stor velvilje og foretog i efteråret 1980 en prøvegravning på stedet. Denne prøvegravning lovede godt, idet man flere steder stødte på middelalder-keramik, hvilket heller ikke var uventet, da vi ved flere besøg havde konstateret en ret righoldig koncentration af teglsten, tagsten, keramikstykker, kridtpibestykker og kakkestykker.

Vi startede så i foråret 1981 i øst-vestlig retning med en søgegrøft på ca. 1x20 meter, hvor vi straks under pløjelaget stødte på brolægning på enkelte steder. Endvidere fandt vi en hel del skår, gamle smedede søm og nagler foruden en masse benstumper, hvoraf mange var marvspaltede. Særlig interessant var fundet af en dobbelt benkam.

Mellem pløjelaget og det urørte lerunderlag var der imidlertid kun 10-15 cm kulturlag, så nogen dyb grøft blev det ikke. Derefter udvidede vi gravefeltet mod nord, først på et stykke, hvor det ikke så ud til, at vi ville finde noget særligt, da vi

gerne ville have et sted uden faste fund, hvor afgravet jord kunne henlægges. Vores formodning holdt heldigvis stik, for i tredje afsnit viste det sig, at vi skulle i dybden, da vi fandt en V-formet grøft, som strakte sig fra pløjelaget og ca. 1 m ned i lerunderlaget. Og hvad har så meningen været med denne grøft?

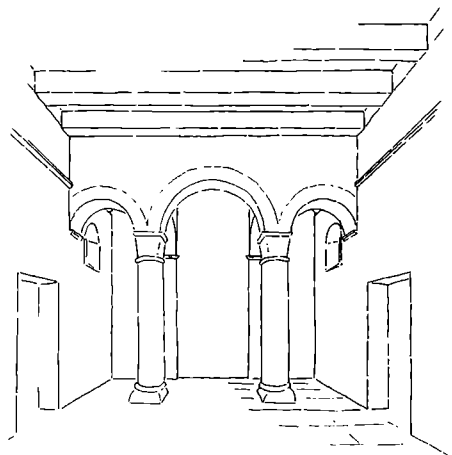
Ja, vi ved det ikke endnu, måske dræn fra en kælder eller et kildevæld; det får vi sikkert svaret på, når vi fortsætter foråret 1982. Det har ikke været muligt at tidsfæste denne grøft endnu, men den går under en brolægning og er altså ældre end denne. I grøftfyldet fandtes en hel del kakkellop og potteskår, svarende såvel til overfladefund som til fund under pløjelaget. I bunden af grøften lå to tynde trærafter, en i hver siden af grøften, som i bunden kun var ca. 20 cm bred mod ca. 1 m foroven. Al brolægning ligger endnu urørt og kan sikkert give daterende fund. Der er på stedet fundet 1 stenøkse og flere flækker, som kan tyde på beboelse helt fra stenalderen. Desuden er fundet en masse skår af stjertpotter, fade, kander og krukker m.m., samt en enkelt endnu udateret mønt, et par benprene, 3 hvæssestene og nogle uidentificerede fund.

Nu er spørgsmålet, om vi i år kan finde f.eks. en kælder, som vi ved har været der, og sokkelsten fra bygningerne, så vi kan få et indtryk af gårdens størrelse.

Julen er overstået. Sne, is og frost giver os tid til at sortere, sammenlime og datere en mængde skår. Så er gravetiden der igen, og vi byder velkommen til nye interesserede med skovl, spade eller graveske.

Uvelse kirkes vestparti

Anders Alsløv
Arkitekt m.a.a.

I midten af det forrige århundrede begynder man at interessere sig for vore gamle mindesmærker og monumenter for deres egen skyld.

EkspONENT for denne vågnende interesse for vores fortid blev N.L. Høyen (1798-1870), der på sine rejser i Europa, specielt Italien, havde set og forstået betydningen af at bevare gamle mindesmærker.

Langt den største del af vore gamle mindesmærker udgøres af vore romanske kirker. Det var da også disse, N.L. Høyen rejste rundt og studerede og udbredte kendskabet til, gennem foredrag og skribentvirksomhed.

I slutningen af århundredet ser vi »frugten« af N.L. Høyens arbejde. Der foretages bygningsarkæologiske undersøgelser og opmåles i stort omfang i vore kirker, og istandsættelses- og vedligeholdelsesarbejder bliver samtidig tilbageføringer til mere oprindelige former.

Undersøgelserne og opmålingerne medfører forsøg på at få sammenhæng mellem de enkelte kirker med hensyn til opførelsesperiode, bygherre, type og meget andet.

I disse forskellige arbejder med vore kirker er Uvelse kirke så at sige med fra starten, idet N.L. Høyen omtaler den i 1856 i Dansk Maanedsskrift IV, og af J. Kornerup er bevaret en tegning af kirken fra samme år.

Uvelse kirke er i sin romanske form opført i munkesten med absis, kor, skib og et vestparti med samme bredde som skibet. Kirken udmærker sig blandt Sjællands teglstenskirker ved en stor rigdom af detaljer, udført i tilhuggede munkesten.

Kirkens vestparti er, set inden fra skibet, delt af

to murede piller med baser og kapitæler. Pillerne og de tre rundbuer, de bærer, skiller vestpartiet fra den øvrige del af kirken, og de to buer fra pillerne til vestgavlen understreger tredelingen.

Den bredeste, midterste del, der i dag har et senere gotisk ribbehælv, antages oprindeligt at have haft et højere siddende fladt loft. De to hælve i tredelingens sider er romanske tøndehælv.

På loftet er tredelingen af vestpartiet endnu mere markant. Her udgør det tre rum, hvis mure står umiddelbart over de omtalte buer nede i kirken.

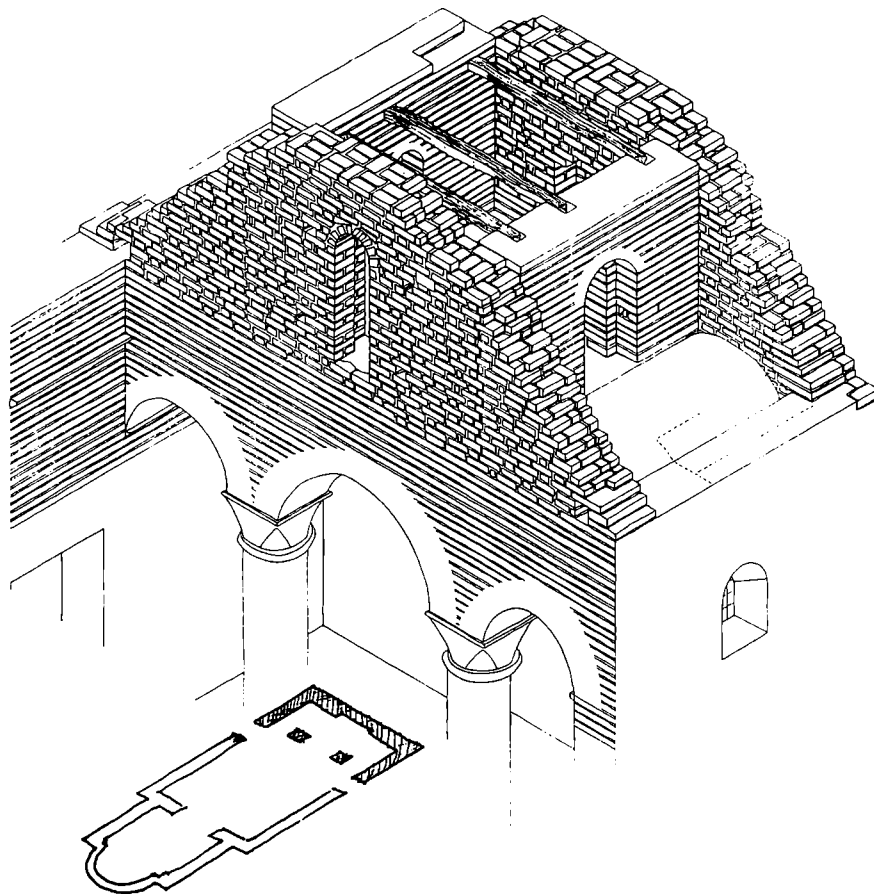
Mellem de tre rum og fra midterrummet og ind mod skibets loft er der ialt tre smalle rundbuede, dobbeltfalsede dørhuller. Dobbeltfalsene vender alle mod det mindste rum og er forsynet med bomhuller, således at det - sandsynligvis med nøgler - har været muligt at stænge for rummene.

Murværket afsluttes ind mod det midterste rum af skrå linier, der tilnærmelsesvis følger skibets taglinie. Midterrummets øvre afslutning er næsten vandret og falder sammen med tre mindre bjælker, der ligger som en slags loft over dette rum.

Over dette romanske vestparti rejser sig i dag et bredt tårn fra omkring 1600. Skiftet fra gammelt til nyt ses meget tydeligt udefra på vestgavlen, hvor det uregelmæssige romanske munkeforbandt afløses af munkesten lagt i renaissancens regelmæssige krydsforbandt.

Men hvordan har vestpartiets øvre afslutning taget sig ud for 800 år siden, da kirken blev opført?

J. Kornerup har på sin tegning fra 1856 efter kirkens navn i parentes skrevet: (Har tidligere haft et Tvillingetaarn (?)). Allerede her spores en usikkerhed - spørgsmålstegnet og parenteser - kan det

Kirkens vestparti set fra nordøst. Det bevarede romanske murværk, skibets tag og det yngre tårn er her fjernet.

tredelede vestparti sættes i forbindelse med de i dag så kendte kirker med tvillingtårn Tveje Merløse og Fjenneslev?

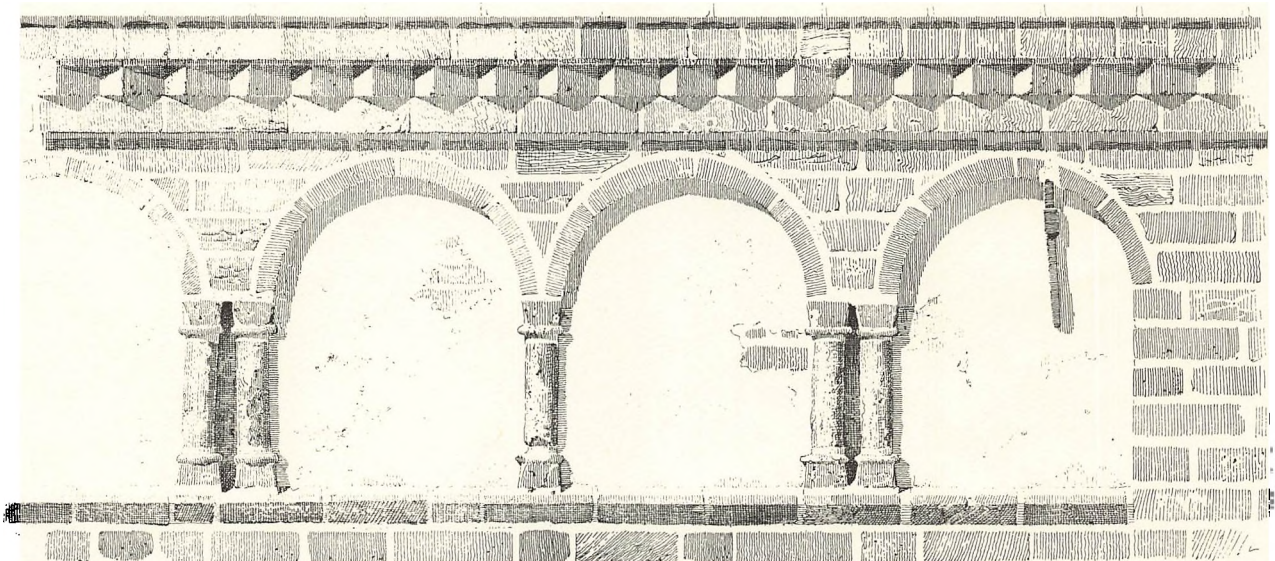
Dette har siden været drøftet, og i dag kan vi læse i nationalmuseets bogværk »Danmarks kirker«:

»Mens Høyen, Worsaae og Kornerup drog sammenligning med bl.a. kirkerne i Fjenneslev og Tveje Merløse og antog, at den i Uvelse havde haft tvillingtårne i vest, ytrede Løffler 1883 tvivl herom og gav 1899 sin motivering for at hævde, at kirken kun havde haft et enkelt tårn, som havde rejst sig over vestendens midtdel, og han henviste til en ydre lighed med kirkerne i He og Vrigsted.

Omend ikke alle de spørgsmål, der knytter sig til de eksisterende forhold i Uvelse kirkes vestparti, forklares af Løffler, og man ikke kan udelukke,

at sidefagene har været ført et stykke op over skibets tagfodshøjde, synes antagelsen af, at der oprindelig eksisterede et kvadratisk midttårn, bedst at være i samklang med hovedparten af indiciene. Den indre disposition i bygningens vestende etablerer og fremhæver tredelingens centralfag, der yderligere ville understreges af et midttårn, som antydede en lodret akse. Det drivende ønske bag hele udformningen har vel været i skibets hovedakse at opnå det kvadratiske fag, som markeres ved nichen i vestvæggen. Fremtidige undersøgelser kan måske give oplysninger om, hvilke supplerende indretninger, der kan være knyttet hertil.«

En vurdering af vestpartiet ud fra kvaliteten og præcisionen af kirkens romanske murværk og byggetekniske detaljer i vestpartiet vil jeg forsøge i det følgende.

Skibets blændingsarkade. Slutvignetten er udsnit af apsidens og korets buefriser.

Kirkens geometrisk enkle plan, samt murværkets detaljer - korets fine rundbuefrise som øvre afslutning, samt skibets blændingsarkadefrise, som vi umiddelbart ikke har et dansk forbillede til - indpasser sig i skibets længde uden vestparti på en for mig afgørende måde.

Når man betragter skibets og vestpartiets sammenhængende sydfacade, er den synsmæssigt sammenholdt med en lisen ved skibets østgavl og en tilsvarende ved vestgavlen.

Fra lisenen ved skibets østgavl »udgør« arkadefrisen, startende uden søjle og med en dobbeltsøjle som første egentlige vederlag for arkaden. Arkadefrisens vestre afslutning er næsten identisk med begyndelsen i øst. Fra en dobbeltsøjle går arkaden over i en »lisen«, også uden søjle eller andet markeret vederlag.

Dog er denne »lisen« ikke i fuld højde, men begrænset af arkadefrisens nedre afslutning og må i sin nuværende form betragtes som et afsluttende murfremspring. Dette fremspring sidder ud for de tre buer, som indvendig skiller skib og vestparti. Der er således en helt klar sammenhæng mellem kirkens ind- og udvendige bygningsmæssige udformning.

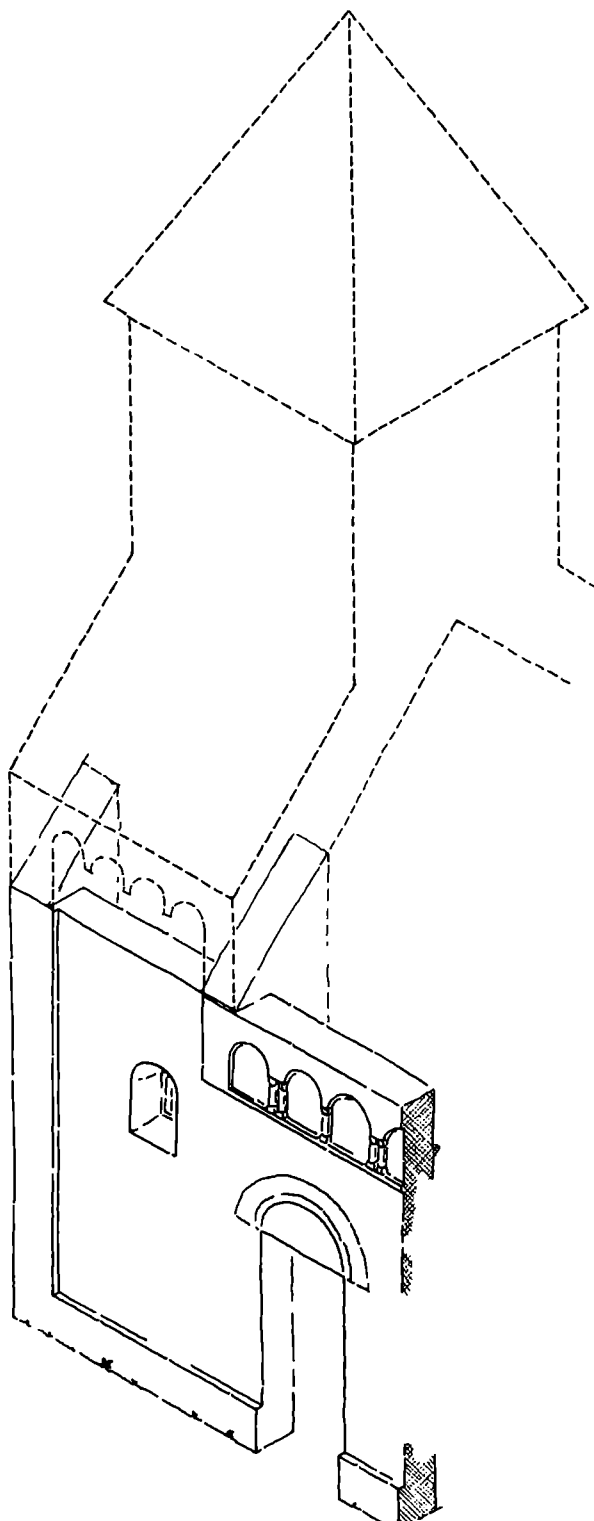
For at give lisenens og murstykkets bredder mening, må afstanden mellem dem have betydning,

og da der for dette murstykke mangler en øvre afslutning, er det naturligt at prøve at passe en sådan ind.

Skibets blændingsarkade passer kun næsten med tre arkader, og en deling af arkadens regelmæssige 1-2 system af søjler passer dårligt til tre blændinger. (Heller ikke et 2-2 system af søjlerne passer). Derimod passer fire af de seks buer fra korets buefrise ganske nøjagtigt.

Dette sandsynliggør, at en øvre afslutning af murværket på vestpartiets sider har sluttet højere oppe end den del, der ses i dag, og at afslutningen har været fire rundbuer tilsvarende korets buer. Murfremspringet ved skibets blændingsarkade har da kunnet fortsætte op som en mindre lisen og binde de to friser sammen.

Tredelingen af vestpartiet på loftet består som omtalt af tre rum. Det midterste af disse er nærmest et kvadrat (Længden : bredden = 1,05). De fire vægge omkring dette rum er muret i forbandt - murværket er sammenhængende. Dette giver konstruktivt en meget stabil og solid konstruktion. Derimod har der ud fra dette kvadratiske murværk stået lodrette fortandinger til det videre arbejde med henholdsvis de to øst- og de to vestvægge til de to siderum. Dette giver konstruktivt en væsentlig dårligere konstruktion.

Forsøg på en principiel rekonstruktion af kirkens romanske vestparti set fra sydøst.

Dette forhold, at der omkring midterrummet er opmuret et solidt »fundament« for et tårn, og at det modsatte ikke er tilfældet, nemlig at der er udført tilsvarende »fundamenter« for to tårne, er byggeteknisk nærmest et entydigt bevis for, at kirken er bygget til at bære et kvadratisk tårn over vestpartiets midterste fag. Det viste forsøg på en principiel rekonstruktion er udført på det omtalte grundlag.

Der er selvfølgelig også ting ved murværket, der umiddelbart peger henimod tvillingtårn. Vestpartiets vestvæg, der i midterpartiet har et nyere vindue, har her samme tykkelse som kirkens øvrige murværk, hvorimod de to ydre dele har 30 cm tykkere mure.

Dette sværere murværk kan betragtes som tårnfundament, men også som kirkens første ændring eller ombygning, ikke for tårnet, men for at lukke op under tøndehvælvene mod vest, idet disse set oppe fra ikke når helt ud til vestvæggens murværk, der igen her har sin normale tykkelse. (Dette forhold er kun konstateret på det nordlige hvælv, det sydlige hvælv er ikke tilsvarende tilgængeligt).

Denne manglende hvælvafslutning er det eneste sted, hvor kvaliteten og præcisionen i kirken mangler. Dette kan skyldes, at de/den dygtige teglbrænder og bygmester, der havde fulgt byggeriet fra dets start med apsis i øst, ikke har deltaget, og at »lærlingen« har overtaget de sidste ting ved byggeriets afslutning.

Hvis hele vestgavlen havde haft kirkens normale murtykkelse, havde de to buer fra de murede piller og til vestgavlen hvilet smukt af på to vægpiller, hvortil ligesom begyndelsen anes ved udformningen af buernes vederlag.

Fra de to omtalte kirker med tvillingtårn ved vi,

at der til disses vestpartier hører et herskabsgalleri - en delvist lukket balkon i hele vestvæggens bredde - der ind mod skibet bæres af piller eller søjler.

I Uvelse kirke har der ikke været et tilsvarende galleri, og der må være et andet formål med vestpartiets opførelse og udformning. (En generel gennemgang af vore kirker viser, at tvillingtårn og herskabsgalleri findes i de samme kirker).

En indgang i vestvæggen er usandsynlig. På våbenhusets loft ses i dag, hvor smukt de murede stik over skibets syddør er udført, og hvor meget de fylder. En vestindgang havde været en evt. kirkeejers indgang, og som sådan sikkert smukkere og rigere dekoreret end skibets sydindgang, som da kun skulle anvendes af landsbyens bønder.

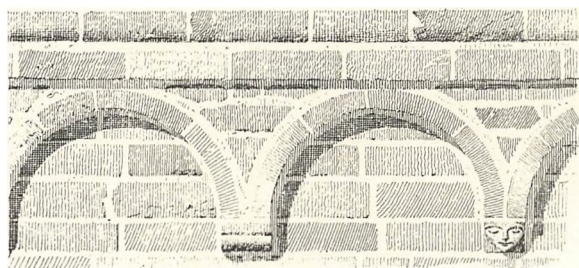
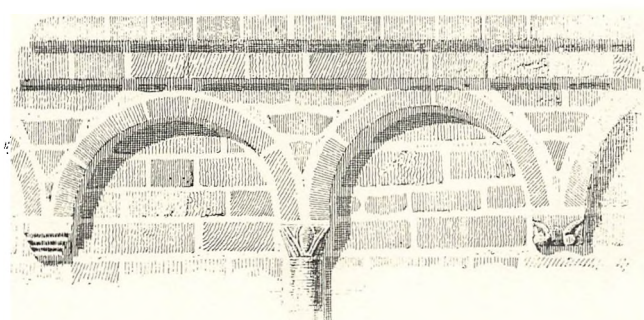
Det nyere vestvindue kunne godt have ødelagt selve dørhullet fra en vestindgang, men rester eller spor af en udsmykning burde i så fald kunne ses endnu i dag.

En mindre arkæologisk udgravning i vestpartiets gulv kan muligvis vise dets oprindelige funktion.

Vestpartiets midterste del har, fordi murværket ikke er øget her, tilstrækkelig længde til, at der kan findes en sikkert muret begravelse under gulvet.

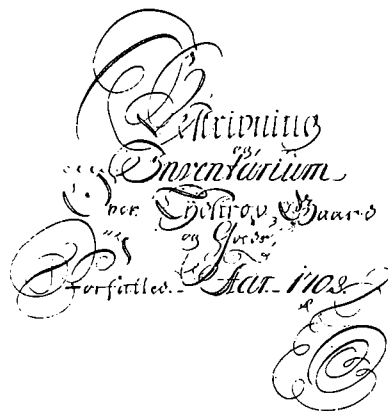
En anden - og mere fælles mulighed - er et dåbskapel, der smukt kunne indpasses i vestpartiets oprindelige form.

Men disse gæt på vestpartiets funktion må afvente en arkæologisk undersøgelse, før et svar kan gives. Derimod har de synlige spor kunnet vise os i retning af kirkens oprindelige udseende.

Landsbyen Lystrup, anno 1708

Find Günther Christensen
Forstkandidat

Byen Lystrup, som vi skal besøge en sen efterårsdag i 1708, er en af Slangerup kommunes mere beskeden bebyggelse og bærer endnu landsbypræg. Byens oprindelse fortaber sig i fortiden og kan næppe udredes.

Hvis tolkningen af bynavnet - som afledning af helgennavnet Lucius - er rigtig, kan man måske antage, at en driftig bonde har bygget sin udflytteri på stedet i tidlig kristen tid eller tidlig middelalder og givet den navnet Luciustorp. Navnet har i tidens løb ændret sig via Lucethorp i 1200-tallet og andre former til det nuværende Lystrup.

Lystrup blev aldrig nogen stor landsby, dertil var jorderne ganske enkelt for begrænsede og tillige af forholdsvis beskeden bonitet. Det menes dog, at byens med sine jorder og skove har udgjort et selvstændigt sogn. Denne antagelse støttes formentlig af den kendsgerning, at byen har haft egen kirke.

Flere stednavne på kort fra udskiftningstiden henryder til kirken (Kirkeskov, Kirkestykkerne, Kirkeeng og Kirkebakken). At kirken lå på Kirkebakken, indtil den blev nedrevet kort efter reformationen, er blevet bekræftet af flere skeletfund i området i nyere tid.

Undersøgte skeletfund viste ingen tegn på spedalskhed hos de afdøde, og de kan således ikke bekræfte formodninger om, at kirken har fungeret som kapel for Slangerups St. Jørgens hospital.

Da Frederik d. 2. samlede sit gods i Nordsjælland, kom 5 gårde i Lystrup i kronens besiddelse ved mageskifte i 1560. Formentlig udgjorde de 5 gårde på det tidspunkt hele byen.

100 år senere modtog den kendte borgmester Hans Nansen (d. ældre) Lystrup by og nogle gårde

i Ganløse og Knardrup i pant for et lån på 1650 Rigsdaler og 37 1/3 skilling til kronen (Fr. d. 3.). Ved skøde af 5. november 1666 købte Hans Nansen det omtalte bøndergods for 7852 3/4 Rigsdaler og 3 Skilling.

Ved Hans Nansens død overgik bøndergodset til enken, Sophie Hansdatter, som stammede fra Slangerup. Sophie Hansdatter døde i 1674, og Lystrup arvedes af sønnen, Hans Nansen (d. yngre).

Det forhold, at fader og søn havde samme navn og også begge fik titlen præident, har givet anledning til misforståelser.

Det var sønnen, som byggede Lystrupgård som en firlænget lystgård i årene 1674-1676. Det må antages, at den store have er anlagt samtidig med byggeriet eller umiddelbart efter; i 1678 nævnes i hvert fald en urtegårdsmand på gården. I øvrigt var der ingen landbrugsjord til gården.

Fra 1699 til 1707 ejedes Lystrupgård og Lystrup by først af den tidligere Slangerup-borgmester Jørgen Jacobsen Meulengracht og derefter af dennes svoger, kaptajn Carl Christian Bircherod, som i 1706 blev gift med Thomas Kingo's enke, Birgitte. Endelig i 1707 købtes godset af Barbara Rosenberg, enke efter forstander Laurids Foss, Sorø skole.

Barbara havde økonomiske problemer og søgte allerede 30. oktober 1708 at løse disse ved at tilbyde »allerunderdanigst at afhænde til Hans Kgl. Majestæt«.

Efter dette tilbud fik amtmanden på Frederiksborg, Johan Otto v. Raben, den 3. november 1708 ordre til at lade amtsskriver Søren Laursen og ridefoged Jacob Jørgensen forfatte en beskrivelse (vurdering) af Lystrup gård og gods. I amtmandens ordre af 12. november til de to herrer hedder

det: »Thi ville i med det allerforderligste, og så snart som mueligt, begive Eder hen til bemelte Lystrup Gaard og Goeds, først tagende udi Øiesiun Gaardens Bygning, Urtehauger, Skov, Ager, Eng, Fiskevande og deslige. Dernest dee dertil liggende Bønder Gaarder og Boeliger, des- sen Besetninger, og hvad Stand dee nu findes udi, med widere, som derved kand være i agt at tage.«

Amtsskriveren og ridefogeden var meget grundige og afleverede d. 5. marts 1709 en fyldig beskrivelse på 62 foliosider. Beskrivelsens titel var: »Beskrivning og Inventarium Over Lydstrup Gaard og Goeds, Forfatted Aar 1708.«

Af beskrivelsen fremgår, at Lystrupgård var en ganske fornemt udstyret lystgård med en stor velanlagt have, absolut beregnet som bolig for en familie udenfor bondestanden. Det er imidlertid den jævne Lystrupbondes mere grå hverdag, vi her skal søge at danne os et indtryk af ud fra beskrivelsen.

Da Hans Nansen d.æ. købte landsbyen Lystrup i 1666, bestod den af ni gårde og et husmandshus. På den ene gård var der ingen fæster, og dens jorder dyrkedes under en af de andre gårde. Denne tilstand er åbenbart blevet permanent, og i 1708 er den øde gård blevet ryddet. Beskrivelsen fra 1708 omfatter således 8 gårde og dertil 7 husmandshuse, hvoraf de 4 var 10-fags huse med to boliger i hvert.

I øvrigt har byen næppe ændret karakter i væsentlig grad inden udskiftningen, bortset fra at endnu en gård var forsvundet i 1782. Hosstående kort over byen, som den så ud i 1782, umiddelbart før udskiftningen, kan således også i nogen grad give et indtryk af tilstanden i 1708.

Her skal beskrivelsen fra 1708 af to gårde og to husmandshuse gives som eksempler:

Gården nr. 1:

Dend halve part beboes af Hans Olsen - 40 år gammel, haver een liden Søn på fjerde Aar.

Bygningen er saaleedes: Stue Lengden 8 Wegge med Skorsteen, dend westere, 5 Wegge, østere 6 Wegge, synder 16 Wegge, som er alle megit brøstfeldige.

Til besætning fandtes: 4re gl. Heste og een Hoppe, et Øgese, 2 Stude i 9de Aar, een Koe, een Stued, een Stued Kalv og een Qvie Kalv, Aar

gammel. Een liden Qvie - 2 Aar gammel. 10 stkr. Faar med Wæder, 5 Svin.

Til Gaarden kand høestis aarlig, ungefehr 12 Læs Høe. Tørvejorder ganske ringe til denne Gaard, Saaed 7 Tdr. Rug.

Til denne Gaard findes hverken en Frugt eller Hummel Hauge, mens Kaalhaug.

Rug udi Straae, 2 Wegge til Bielken, Biug 2 Wegge til Bielchen. Deraf kand ej wiidere svares end Laaned, Skatter og Skattekorn for indewærende Aar.

Rester Landgielde for dette Aar, foruden gammel Restance. Ald Gaardens Hartkorn 14 Tdr. 4 Skp. 2 Fdkr. efter dend Nye Landmaallings Matricul.

Dend halve af bemelte Gaards iord bruges til Lydstrups Gaard, mens til samme halve Gaards Brug, er ingen Bygning på Steden.

Gården nr. 8:

Beboes af Jens Pedersen - 52 Aar gammel - haver 1 Søn, 8te Aar gammel, og 1 Daatter.

Gaarden skylder aarlig af Hart Korn - 5 Tdr. 3 Skp. 2 Fdkr. Dends Bygning, saaleedes. Stuelengden - 11 Wegge med Skorsteen, dend østere Lenge 12 Wegge, Synder Lenge - 9 Wegge. Alt i goed Stand.

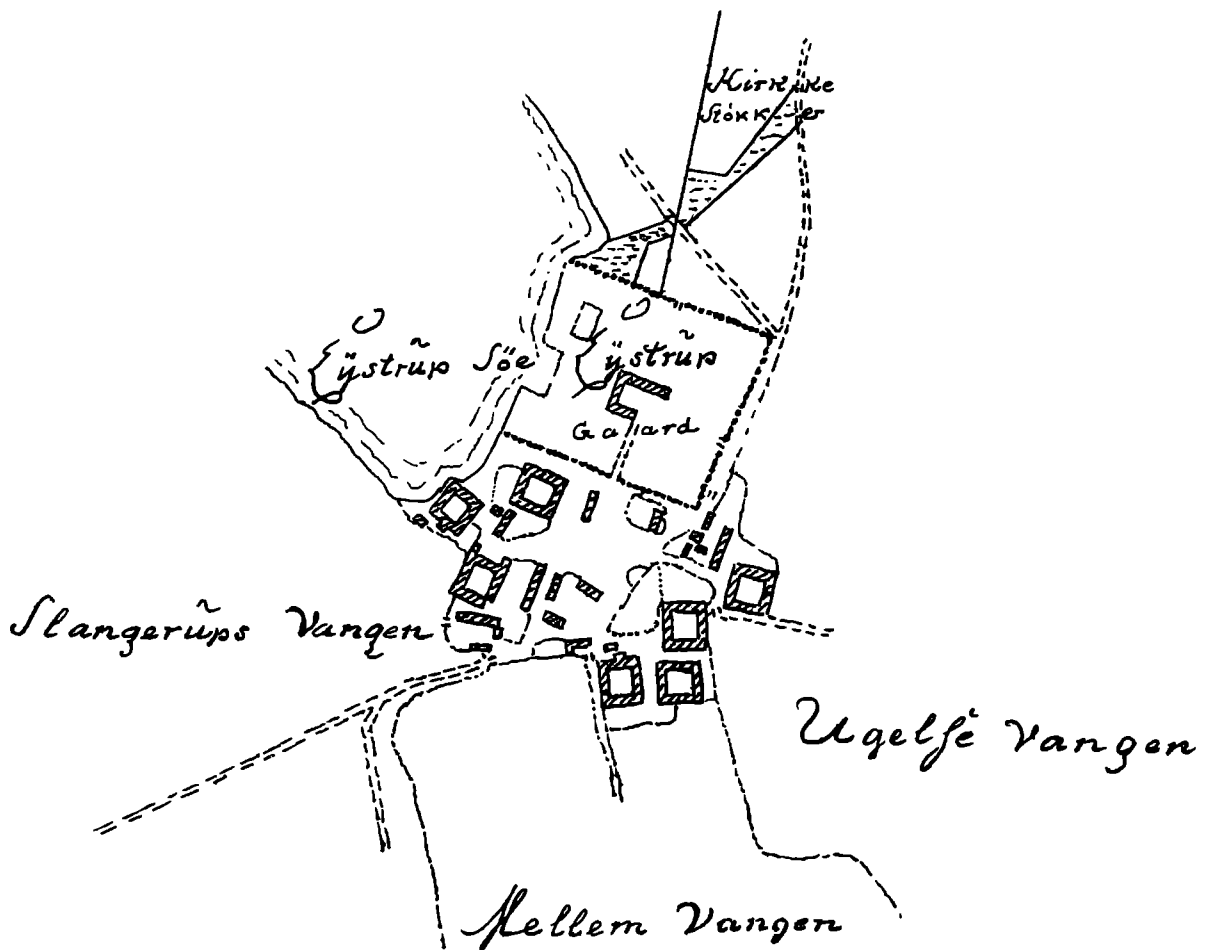
Til Besætning haves: 2 Hester og 3 Hopper, item 1 Sommerføel, een Koe, 8 Stkr. unge Svin, 3 Støcher Faar.

Rug, 1 1/2 Weg til Bielcken, Byg 2 Wegge til Bielchen. Høe, 2 Wegge til Bielcken. Hvoraf hand ei wiidere kand betalle for dette Aar, end Skatter, Skattekorned og Laaned.

Landgielden for dette Aar, med anden gl. Restance, staaer u-betalt.

Ved denne Gaard er en liden Frugthave. Til denne Gaard haves ingen Tørvejord. Kand høeste ungefær, aarlig, 4 a 6 læs Høe. Rug saaed - 4 Tønder.

Disse to gaarde repræsenterer nogenlunde ydergrænserne for byens gaarde. Mellem den forfaldne firlængede gaard og den velholdte trelængede fandtes alle mellemting. 6 af gårdene var trelængede og kun 2 firlængede.

Landsbyen Lystrup 1782. Bortset fra, at en gård er nedlagt og nogle udlænger til Lystrupgård er forsvundet siden 1708, er der sket en vis udbygning af byen. Alle gårde er nu firlængede, og der synes at være en del flere småbygninger end i 1708. (Efter kort opmålt umiddelbart før udskiftningen).

At halvdelen af gården nr. 1 dyrkedes fra Lystrupgård strider mod tidens landbrugspolitik. Iflg. forordning af 28/1-1682 måtte ingen bøndergårde ødelægges, en bestemmelse som går igen i Chr. d. V's Danske Lov af 1683. I 1725 foreskrives, at enhver godsejer »med muligst Flid« skulle stræbe efter at få gårdene bortfæstet. Der er således antagelig tale om en illegal anvendelse af jorden.

Husmandshus nr. 1:
Et Hus på 10 fag, vel ved magt, og med Skorsteen.

Beboes af Laurits Christensen 48 Aar gammel, har af Huused 5 Fag udi temmelig goed Stand, og een liiden Luude, hvorved er een liden Kaal Hauge. Har 8 Faar. Gjør een Ugedag for Forpagteren, og svarer ej wiidere af dette Huus.

Peder Mogensen, Urtegaardsmand, 51 Aar.

Er af samme Beskaffenhed udi Bygning. 5 Fag Stue Huus, og 4re Fag Udhuus, foruden een liden Luude.

Har 1 Koe, 1 Hest, 1 Kalf og 8 Faar.

I Steden for Hoverie, giver aarlig 8 Sldlr.

Husmandshus nr. 7:

Beboes af Jørgen Pedersen, 40 Aar gammel, ha-
ver een Søn, fød udi Uggeløese.

Huuset bestaaer af 6 Wegge, uden Skorsteen, der-
af dee tvende Wegge ganske forfaldne, og de 4re
maadelig i Stand.

Hvortil er een liden Kaalhauge.

Gjør Hoverie til Forpagteren om Winteren og udi
Haven om Sommeren.

Som det fremgår, var også husmændenes kår vidt
forskellige. Urtegårdsmanden forekommet at væ-
re den bedst stillede, idet han har den største hus-
dyrbestand blandt husmændene og, som den ene-
ste, et udhus. Til yderligere belysning af forhol-
dene i Lystrup i 1708 tjener følgende sammendrag
vedrørende beboere, bygninger, besætninger
m.m.:

	8 gårde	7 husmandshuse (heraf 4 dobbelte)	Ialt
Beboere			
Ant. voksne mænd (ov. 20)	9	13 (incl. 1 soldat)	22
Ant. voksne kvinder	8	6	14
Ant. drenge	11	3	14
Ant. piger	12		12
Bygninger			
1 længe		7 (+ et udhus)	7
3 længer	6		6
4 længer	2		2
Tilstand:			
Brøstfældig, forfalden eller mådelig	4	2	6
Nogenlunde, temmelig god stand	1	4	5
I god stand	2		2
Vel ved magt	1	1	2
Ant. skorstene	6	5	11
Ant. bageovne	2		2
Besætninger			
Ant. heste	28	1	29
Ant. hopper	16		16
Ant. føl	9		9
Ant. øg	1		1
Ant. stude	10		10
Ant. studekalve	6		6
Ant. køer	13	2	15
Ant. kvier	8	1	9
Ant. kviekalve	5	1	6
Ant. får	44	51	95
Ant. væddere	2		2
Ant. svin	51		51
Haver			
Kålhaver	6	5	11
Frugthaver	2		2
Enge og tørvejord			
Mulighed for høhøst	7		7
Mulighed for tørvegravning	4		4

Fjerkræ omtales ikke. Kvinder omtales kun et sted i beskrivelsen, nemlig på gården nr. 7, som drives af en enke med hjælp af en 20-årig søn. Antallet af kvinder er skønnet ud fra øvrige oplysninger. Kun drengenes alder nævnes, ikke pigerens. Formentlig af hensyn til reglerne for vordenskab.

Disse uddrag af beskrivelsen giver et godt billede af forholdene. Der har hersket trange kår for både gårdmænd og husmænd, skatter og landgilde har det knebet gevaldigt med at erlægge og bygningernes vedligeholdelse har ladet meget tilbage at ønske.

Moderne indretninger som skorstene har ikke været allemandseje, enkelte har måttet nøjes med lyre i taget.

Jernkakkelovne fandtes på Lystrupgård og i to af godsets husmandshuse i Slangerup, men ikke hos bønder og husmænd i Lystrup.

Sammendraget afspejler et overvejende selvfor-synende samfund, hvor økonomiske mellemværender afvikles med naturalier og arbejdskraft. Kun i et tilfælde yder en husmand 8 sletdaler i årlig leje for sit hus i stedet for en ugedags hoveri på Lystrupgård, nemlig urtegårdsmanden, hvis stilling dog var ret speciel. For en husmand i Slangerup var huslejen 10 sldr., men så havde han altså også jernkakkelovn.

Stigningen i antallet af husmænd fra 1 i 1666 til 11 i 1708 skyldes i overvejende grad Lystrupgårds opståen. 3 af husmændene var heltidsbeskæftigede hos forvalteren på Lystrupgård, den ene udelukkende som urtegårdsmand i den store have. Husmændene har stort set været henvist til at skaffe sig til dagen og vejen mod arbejdsydelser. Det er påfaldende, at ingen af husmændene havde svin,

men vel nok en del fjerkræ. Får har de åbenbart haft mulighed for at holde på passende arealer, så de kunne skaffe sig uld til klæder og måske til bytte med andre fornødenheder.

Gårdmændene har anvendt både heste og stude som trækraft. Koholdet forekommer meget beskedent, men vel tilstrækkeligt til det lille samfunds behov for mælk, smør og ost.

I øvrigt var der på Lystrupgård plads til en efter forholdene stor besætning af køer og kalve. Forpagteren, Ludevig Nielsen, havde således 60 køer. Forklaringen er sikkert, at kaptajn Bircherod i 1701-1702 lod Lystrup skov indhegne til græsgang for et hollænderi, han indrettede på gården. Dermed havde han vovet sig for langt ud, idet bønderne nu ikke kunne udnytte deres græsningsret og andre rettigheder i skoven.

Lystrupbønderne har måske ikke turdet gøre deres krav gældende overfor godsejeren, men de to kgl. majestæts Lindholm-bønder, som også havde græsningsret i Lystrup skov, gik rettens vej, også fordi deres kirkevej var blevet spærret ved indhegningen.

Sagen startede ved landstinget den 4. februar 1705 og den 4. november 1705 faldt følgende dom: »Thi Kiendes for Rett at Capitain Bircherod bør ved denne Doms forkyndelse at udluche dend indhegnede Skou Vang til fellids overdrift, som det til forn Værit hafuer, ligeledes og dend forige Aflugte Vej igien at indrette, som den var tilforn, og saaledes følges Birchefogdens Dom«.

Fra 1. maj 1709 kunne bønderne igen udnytte græsningsretten. Mon ikke det også var den gode - men lidt emsige - kaptajn Bircherod, som lagde den halve gård nr. 1 under Lystrupgård?

Arkivet, registrering og brug af gamle fotografier

Dorte Larsen og Lis Thavlov
Bibliotekarstuderende

Ved årsskiftet 1979-80 fandtes der omkring 240 lokalhistoriske arkiver, hvoraf ca. 90 enten var institutionelt knyttet til et folkebibliotek eller havde til huse under samme tag. Den bibliotekariske interesse for lokalhistorisk arbejde - og særlig arkivarbejde - udspringer af de store ligheder, der findes i arbejdsgang og -metode. Faget lokalhistorie indgår derfor som et naturligt led i uddannelsen til bibliotekar på Danmarks Biblioteksskole, dels som valgfrit fag, dels som liniefag.

I et lokalhistorisk arkiv bestræber man sig på at indsamle og bevare hovedsageligt skriftligt materiale, stammende fra foreninger, virksomheder, institutioner og privatpersoner, som i tidens løb har haft tilknytning til lokalsamfundet.

I arkivet i Slangerup kan man f.eks. finde protokoller fra Sygekassen og fra forskellige sports- og idrætsforeninger; skudmålsbøger, dagbøger og breve, kontra- og regnskabsbøger, og et utal af andre spændende vidnesbyrd om livet i Slangerup før og nu.

Endvidere kan det nævnes, at arkivet har en samling på ca. 600 fotografier, hvoraf en stor del udgøres af portrætter og motiver fra Slangerup og omkringliggende landsbyer.

Arkivets samling er opstået dels ved, at folk har afleveret, hvad de mente kunne være af interesse for foreningen at bevare for eftertiden, dels ved at man i foreningen selv har opsøgt personer, som man mente kunne ligge inde med interessante dokumenter om Slangerups fortid.

Som følge af det stigende antal afleveringer og for at kunne udnytte dette materiale fuldt ud, er det blevet nødvendigt at sætte tingene i system - både ved en overskuelig opstilling og en indgående beskrivelse - således at materialet let kan genfindes.

I Slangerup har man valgt at bruge bibliotekernes klassifikationssystem som opstillingssystem, og man er så småt gået igang med at oprette et kartotek over arkivets fotografier. Det er tanken, at dette kartotek med tiden skal omfatte hele arkivets arkivaliebestand.

Gamle fotografier er for tiden meget populære, og der er inden for de senere år udkommet mange publikationer på initiativ af lokalhistoriske foreninger, som i ord og billeder beskriver et bestemt emne eller en bestemt egn, f.eks. har HFSK i november 1980 udsendt »Gamle Slangerup-billeder« (red.: Hannah Andersen og Christian Larsen).

Denne popularitet er en af årsagerne til, at opstarten på det omfattende registreringsarbejde har taget sit udgangspunkt i arkivets fotografiske samling.

Ved registrering af de enkelte fotografier søger man så vidt muligt at tilvejebringe oplysninger om f.eks. personer, tid, sted og begivenhed, ligesom man noterer sig hvem, der har afleveret fotografiet og hvornår, og i hvilken fysisk form fotografiet fremtræder (indrammet, som negativ, lysbillede o.s.v.), da dette kan have betydning for opbevaringen.

Kartoteket - eller registret, som man også kalder det - over i dette tilfælde fotografier, kommer således til at bygge på de aspekter, som man drager frem i beskrivelsen af de enkelte fotografier.

Registreringen muliggør, at man hurtigt kan finde ud af, om der f.eks. findes et fotografi af en bestemt bygning: Den gamle Brugs i Kongensgade fra 1920'erne; et gadeforløb: Hjørnet af Brobæks-gade/Kongensgade fra 1930'erne; eller en bestemt begivenhed: f.eks. rådhusets indvielse, genforeningsfestlighederne i 1920 eller f.eks. en bestemt

	HISTORISK FORENING FOR SLANGERUP KOMMUNE Postbox 12 3550 Slangerup		Sign.: HMS 233-01 X	Journal nr.: 1369
			System: SR DK 5 X	Opatillingssegn.: 46.4 Kongensgade
			Suppl. nr.:	
Afleveret af: Hørsholm Arkiv v. Inger Nielsen				
Afleveringsdato: 1980		Bemærkninger: Gave		
Art: Postkort				
Mål o.l.: 9x13,5. S/H.P.		Div. oplysninger: Fotograf: Elna Olsen, Slangerup		
Navn:				
Div. oplysninger:				
Emne:				
Div. oplysninger:				
Amt: Frederiksborg	Herred: Lyng-Frederiksborg	Sogn: Slangerup		
Ejerlag: Slangerup By		Matr. nr.: 8ab, 17c,		
Kommune: Slangerup	By: Slangerup	Gade: Kongensgade 15 + 17	46.4	
Div. oplysninger:				
Nr. 17: Brugsen er opført 1905. Udvidelse af butik og tilbygning af lejlighed i 1920. Brugsen flyttet i 1965.				
1x 1/1 Kopi	2x 1/2 Kopi	Reg. af: D.L. + L.T.	Side	af sider

Registreringsark for et postkort af Slangerups gamle Brugs på Kongensgade nr. 17. Originalark i A4 format.

Kongensgade nr. 15 og 17.

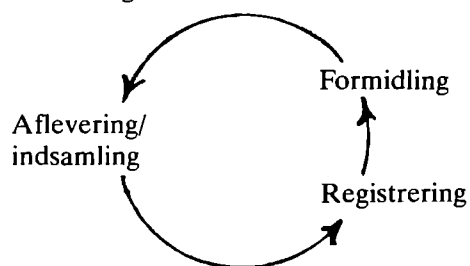
dilettantkomedie opført af Venstres Ungdom i 1940'erne. Endelig kan registret bruges til at undersøge, om arkivet ligger inde med portrætter af tidligere og nuværende Slangerup-borgere.

Ved grundig registrering og overskuelig opstilling sikrer man, at foreninger, skoler og andre institutioner, såvel i det daglige arbejde som ved særlige lejligheder, kan udnytte den mængde af oplysninger, som ligger gemt i de mange lokalhistoriske fotografier, ligesom HFSK f.eks. selv kan finde frem til det bedst egnede illustrationsmateriale ved udarbejdelsen af foreningens publikationer.

Arkivets øvrige arkivalier kan fortælle lige så meget om fortiden som fotografierne, men så længe registreringen kun omfatter fotografisk materiale, vil søgning af de øvrige arkivalier være tidskrævende og i højere grad afhængig af arkivlederens gode hukommelse.

Som det sikkert fremgår af ovenstående er regi-

streringsarbejdet en meget væsentlig del af arkivarbejdet, men det må på ingen måde foranledige arkivfolk til at begrave sig i arkivet og i registreringen af arkivalerne, idet arkivarbejdet må ses som et treleddet kredsløb, hvor hvert led er afhængigt af de øvrige:

Til slut vil vi hermed benytte lejligheden til at opfordre alle interesserede til at bruge den fotografiske samling, og naturligvis arkivet i øvrigt, og samtidig anmode alle, der ligger inde med en hvilken som helst form for lokalhistorisk materiale, som kan fortælle historie om Slangerup - ikke at forglemme de omkringliggende landsbyer - til at gøre HFSK opmærksom på dette materiale.

NOTER

Slangerups ældste bytromme.

Tegning side 2.

Journal nr. 118.

Tegning: Kaj Skjødt Pedersen.

De ti år.

Vignet side 5:

Foreningens bomærke, købstadens segl fra et skøde fra 1449.

Vignet side 7.

Stjærtpotte, rekonstruktion efter fundne skår.

Tegning: Kaj Skjødt Pedersen.

Litteratur:

Danmarks kirker. Frbg. Amt. Slangerup klosterkirke s. 2119-2134.

Købstaden, den 26. oktober 1498.

Vignet side 10.

Kongehoved på kakkelfragment.

Tegning: Kaj Skjødt Pedersen.

Litteratur:

Erik Kromann: Danmarks Gamle Købstadslovgivning 1-5. Det danske Sprog- og Litteraturselskab.

Slangerups håndværk, historisk belyst.

Vignet side 11.

Skrædderens segl, et af Slangerup Håndværkerlaugs segl 1608. Efter Sundbo s. 97.

Fig. side 12.

Kort fra Frederik V's Atlas, tilskrives Iacob Bruhn. Efter Sundbo s. 207.

Anna Cathrina Werdenborg.

Fig. side 15.

Tegning: Kaj Skjødt Pedersen, efter opmåling af forfatteren.

Fig. side 16.

Tegning: Kaj Skjødt Pedersen.

Vignet side 17.

Lysearm i Slangerup kirke, samme type som den omtalte.

Tegning: Kaj Skjødt Pedersen.

Et bryllup i Slangerup kirke.

Fig. side 19.

Tegning: Kaj Skjødt Pedersen.

Litteratur:

Johanne Luise Heiberg: Et liv genoplevet i erindringer. Bind I side 192-193.

En bagerhistorie fra Slangerup.

Fig. side 21.

Tegning: Kaj Skjødt Pedersen, efter ældre fotografi i foreningens arkiv.

Vignet side 21.

En gissel eller brødstage (to typer) samt en dejrulle.

Tegning: Kaj Skjødt Pedersen.

Slangerup Avis.

Fig. side 23 øverst.

Adresse Avisens hoved, efter originalt eksemplar, udlånt af Chr. Agergaard.

Fig. side 23 nederst.

Slangerup Avis hoved, specielt dateret for HFSK af Ivan Brylov.

En arkæologisk udgravning i Slangerup kirke.

Fig. side 25.

Tegning: Kaj Skjødt Pedersen, efter forelæg af forfatteren.

Fig. side 26 øverst.

Tegning: Anders Alsløv og Kaj Skjødt Pedersen, efter forelæg af forfatteren.

Fig. side 26 nederst.

Tegning: Anders Alsløv, efter forelæg af forfatteren.

Slangerups gamle bytromme.

Fig. side 29.

Tegning: Kaj Skjødt Pedersen, efter forelæg udlånt af forfatteren.

Fig. side 30.

Udlånt af forfatteren.

Fig. side 31.

Tegning: Kaj Skjødt Pedersen, efter forelæg af forfatteren.

Jørlunde kirkes romanske kalkmalerier.

Fig. side 35.

Kopi med forfatterens tilføjelser efter »Danmarks Kirker« Frederiksborg Amt. Gengivet med tilladelse fra redaktionen af »Danmarks Kirker«.

Fig. side 37.

Tegning: Forfatteren.

Fig. side 39.

Tegning: Forfatteren.

Litteratur:

Ulla Haastrup: Fristelsen i Jørlunde. Forsøg på en rekonstruktion af det romanske billedprogram i Jørlundes kalkmalerier. Den iconographiske post. 1975, 2-3.

J. Kornerup: Om nogle i danske Kirker opdagede Kalkmalerier. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1868, især side 45 ff.

Danmarks kirker, Frederiksborg amt, Jørlunde kirke. 1975, side 2233-2284.

Poul Nørlund og Egmont Lind: Danmarks romanske Kalkmalerier. Kbh. 1944, især siderne 63-112 og 238 f.

De indledende udgravninger i den gamle Hagerupgaard.

Vignet side 41.

Den omtalte dobbelte benkam.

Tegning: Kaj Skjødt Pedersen.

Uvelse kirkes vestparti.

Vignet side 42.

Tegning: Forfatteren efter ældre forelæg af J.A. Bundgaard.

Fig. side 43.

Tegning: Forfatteren efter egen opmåling.

Fig. side 44.

Tegning: V. Koch 1894. Gengivet efter Danske Teglstenskirker. Udgivet efter foranstaltning af Kirkeministeriet 1918.

Fig. side 45.

Tegning: Forfatteren.

Vignet side 46.

Tegning: V. Koch 1894. Gengivet efter Danske Teglstenskirker. Udgivet efter foranstaltning af Kirkeministeriet 1918.

Litteratur:

Danmarks kirker. Frb. Amt. Uvelse kirke side 2135-2164.

Anders Alsløv: Kirken i Uvelse. 1975 (ikke publiceret).

Landsbyen Lystrup anno 1708.

Vignet side 47.

Gengivelse af udsnit af forsiden til »Beskrivning og Inventarium over Lydstrop Gaard og Goeds. Forfatted Aar 1708«.

Fig. side 49.

Tegning: Forfatteren efter »Concept Carte over Lystrup Bues Makker og Jorder, udi Uvelse Sogn paa Frederichsborg Amt beliggende. Opmålt og Teignet Ao. 1782 af J. Goos.«

Litteratur:

Houken, Aage: Håndbog i danske stednavne. 1956.

Mathiassen, Therkel (red.): Herregårdene og samfundet. 1943.

Sundbo, Arne: Frederikssunds og Købstaden Slangerups Historie, I 1931 og II 1937.

Trap, J. P.: Danmark, Frederiksborg amt. 5. udg. 1953.

Væsentligste arkivalier:

Rigsarkivet.

Rentekammeret: 212,41: Skødebog. Kopi af skøde til Hans Nansen den ældre.

Frederiksborg amts jordebogsregnskaber 1708: Beskrivning og Inventarium over Lydstrop Gaard og Goeds. Forfatted Aar 1708.

Landsarkivet.

Sjællands landsting, justitsprotokol 1702-1708, s. 237 b.: Capt. Christian Carl Bircherod cont. Kongl. Majts. Ridefoged ved Frederihsborg.

Matrikelarkivet.

Concept Carte over Lystrup Byes Makker og Jorder, udi Ugelse Sogn paa Frederichsborg Amt beliggende. Opmaalt og Teignet Ao. 1782 af J. Goos.

Arkivet, registrering og brug af gamle fotografier.

Fig. side 54.

Tegning: Kaj Skjødt Pedersen.

GIVERLISTE

Historisk Forening for Slangerup Kommune har i de forløbne 10 år modtaget 3.246 effekter. Disse er indført i en tilvækstjournal med hver sit nummer, og er derefter fordelt i henholdsvis arkiv og museum.

Foreningen bringer hermed en tak til de givere, der har været med til at lægge grunden til Slangerup arkiv og museum.

Agergaard, Chr., Slangerup
Alsløv, A., Slangerup
Anderson & Koch, Slangerup
Andersen, Ejner, Slangerup
Andersen, Elly, Slangerup
Andersen, Erik, Slangerup
Andersen, F., Kvinderup
Andersen, Frederik, Slangerup
Andersen, Jacob, Slangerup
Andersen, K.E., Slangerup
Andersen, Peter, Slangerup
Andreassen, J.K., Slangerup
Andreassen, Jens Kr., Uggerløse
Anonym
Axelsen, E., Slangerup
Axelsen, K., Slangerup
Betz, Alfred, København
Birkemoselejren, Slangerup Ås
Bodilsen, U.S., Slangerup
Bro, Ella, Slangerup
Brugsforeningen, Slangerup
Bækfort, E. & J., Slangerup
Carlsen, B., Sønderup
Carstensen, Inger, Slangerup
Centralbiblioteket, Helsingør
Charli, H., Slangerup
Christensen, E. & K.M., Jørlunde
Christensen, F. Günther, Lystrup
Christensen, H.G., Uvelse
Christensen, Inge, Slangerup
Christiansen, Hans Isak, Jørlunde
Christiansen, Inger, Slangerup
Christiansen, Marie, Hillerød
Christiansen, Mogens, Slangerup
Christiansen, Villy, Slangerup
Cipikoff, W., Lystrup
Dahlgaard, L., Slangerup
Dalgaard, Laur., Slangerup
Dall, B., Farum
Dalsgaard, Inger, Slangerup
De Gamles Hjem, Jørlunde
De Gamles Hjem, Slangerup

Doll, Børge, Farum
Donkild, Jørgen, Slangerup
Dupon, S., Bagsværd
Egevang, Robert, Nationalmuseet
Elmvang, A., Sundbylille
Eriksen, Jens Peter, Slangerup
Eriksen, Svend, Lystrup
Fredensborg Bibliotek, Fredensborg
Frederiksen, Frederik, Slangerup
Frederikssund's Arkiv, Frederikssund
Frederiksværk's Arkiv, Frederiksværk
Friborg, B., Slangerup
Friborg, J., Slangerup
Friborg, Else, København
Godtfredsen, Aksel, Slangerup
Gormsen, K., Ballerup
Greve Lokalhistoriske Forening, Greve
Gribsø, Erik, København
Græbe, Henrik, Nationalmuseet
Grønning, O., Charlottenlund
Hansen, Anna, Uvelse
Hansen, Axel, Hvidovre
Hansen, D. & V., Slangerup
Hansen, Erik, Slangerup
Hansen, Gerhard, Slangerup
Hansen, Hans, København
Hansen, Ib W., Slangerup
Hansen, Johs., Meløse
Hansen, Marie, Sigerslevøster
Hansen, Martha, Slangerup
Hansen, Poul, Lindbjerg
Hansen, Sigrid, Slangerup
Hansen, Svend, Slangerup
Hedrich, Fr., Slangerup
Helsing Arkiv, Helsingør
Helsingør Bymuseum, Helsingør
Henriksen, Olaf, Kregme
Hillerød Arkiv, Hillerød
Hiul, Birthe, Slangerup
Holm, Arne, Slangerup
Jacobsen, Gunnar, Slangerup
Jensen, Ane, Slangerup
Jensen, Anna, Jørlunde
Jensen, Anne-Lise, Slangerup
Jensen, E., Slangerup
Jensen, Kaj, Sundbylille
Jessen, Erling, Nærum
Jørgensen, A. & C., Sundbylille
Jørgensen, Agnes, Sundbylille
Johansen, Alex, Slangerup
Johansen, Henry, Slangerup
Jørgensen, Helga, Slangerup
Jægerspris Arkiv, Jægerspris
Jørlunde Højskole, Jørlunde
Kingos Minde, Slangerup

Kingoskolen's elever 1973, Slangerup
 Kjærsgaard, J., Slangerup
 Kjølær, E.M., Slangerup
 Kvinderup skole, Kvinderup
 København's Bymuseum, København
 Larsen, Anna, Slangerup
 Larsen, Camilla, Slangerup
 Larsen, Frede, Slangerup
 Larsen, Karen, Jordhøj
 Larsen, Knud, Slangerup
 Larsen, Knud, Slangerup
 Larsen, Knud, Lystrup
 Larsen, Laurits, Slangerup Overdrev
 Larsen, Lyngfelt, Søborg
 Larsen, O.C., Slangerup
 Larsen, Oluf, Jørlunde
 Larsen, P., Jørlunde
 Lillesøe, B., Slangerup
 Lindgren, Jens, Slangerup
 Loll, V., Slangerup
 Lorentzen, V.J., Slangerup
 Lyngenbo, Chr., Slangerup
 Madsen, K., Kvinderup
 Madsen, Poul, Lystrup
 Madsen, N.V., Kvinderup
 Mesner, Harriet, København
 Michelsen, F., Næstved
 Møller, D. Skaftø, Hørsholm
 Mørck, H., Slangerup
 Nielsen, Aksel, Græse
 Nielsen, Anton Kaarup, Slangerup
 Nielsen, Axel, Allerød
 Nielsen, Daniel, Jordhøj
 Nielsen, E., Slangerup
 Nielsen, E.M., Slangerup
 Nielsen, E.M.L., Slangerup
 Nielsen, Erik, Slangerup
 Nielsen, F., Vejleby
 Nielsen, Hans Ove, Stenløse
 Nielsen, Helmer, Sundbylille
 Nielsen, Henrik, Jordhøj
 Nielsen, Inger, Hørsholm
 Nielsen, Johannes, Lindbjerg
 Nielsen, Jørgen, Lystrup
 Nielsen, M., Slangerup
 Nielsen, Margrethe, Slangerup
 Nielsen, V. Lønborg, Uvelse
 Nilausen, Johannes, Slangerup
 Nilausen, Kristiane, Slangerup
 Noppenau, Rigmor, Jordhøj
 Nørgaard, Anna, Hillerød
 Olesen, Jørgen, Uvelse
 Olsen, Bertha M., Slangerup
 Olsen, Erik, Sundbylille
 Olsen, Hilda, Jørlunde
 Olsen, Ole Frederik, Jørlunde
 Palner, Fr., Frederikssund
 Pedersen, Ejner, Kvinderup
 Pedersen, Helge Bek, Slangerup
 Pedersen, J., Slangerup
 Petersen, Helge, Slangerup
 Petersen, Jacobine, Jørlunde
 Petersen, Jørgen T., Slangerup
 Petersen, Ove, Hørup
 Petersen, Poul, Farum Lillevang
 Petersen, Rasmus, Slangerup
 Petersen, S. Seir, Slangerup
 Poulsen, Lily, Slangerup
 Poulsen, Tage, Slangerup
 Rasmussen, Johs., Slangerup
 Rasmussen, Jørgen Norman, Slangerup
 Rasmussen, Viggo, Lystrup
 Ritter, A., Slangerup
 Romose, V., Slangerup
 Sangkoret, Slangerup-Lynge
 Schellerup, O., Slangerup
 Skibby Arkiv, Skibby
 Slangerup Bibliotek, Slangerup
 Slangerup Folkedansere, Slangerup
 Slangerup kommunalbestyrelse, Slangerup
 Slangerup kommune, Slangerup
 Slangerup og Omegns Idrætsforening, Slangerup
 Slangerup Postkontor, Slangerup
 Slangerup Sygekasse, Slangerup
 Steensberg, Axel, Nationalmuseet
 Stenløse Arkiv, Stenløse
 Stig & Jens, Kingoskolen
 Strengberg, E., Holbæk
 Svendsen, Orla, Birkerød
 Sørensen, Alfred, Slangerup
 Sørensen, H., Slangerup
 Søndergaard, Karen, Jørlunde Overdrev
 Sørensen, Rigmor, Jordhøj
 Sørensen, Svend, Slangerup
 Søster Erna, Slangerup
 Teknisk forvaltning, Slangerup
 Torben, Jesper & Mette, Kingoskolen, Slangerup
 Torp, A., Jørlunde
 Uvelse skole, Uvelse
 Vester, Harald, Lystrup
 Vestergaard, H., Sundbylille
 Vestergaard, L. & F., Slangerup
 Vesterlund, Christian, Slangerup
 Vesterlund, Hanne, Slangerup
 Vesterlund, Jens, Slangerup
 Willumsen, Børge, Slangerup
 Volsted, Christian, Slangerup
 Ølsted Museums Forening, Ølsted
 Ølstykke Arkiv, Ølstykke
 Ølstykke nyt, Ølstykke

HISTORISK FORENING FOR SLANGERUP KOMMUNE'S TIDLIGERE UDGIVELSER

Hæfte nr. 1:

Mit besøg i Erik Ejegods kapel i Italien 1932.
Skrevet og illustreret af Anton Kaarup Nielsen.
Udsolgt.

Hæfte nr. 2:

Historisk strejftog i Lystrup skov.
Skrevet af F. Günther Christensen og illustreret af Anton Kaarup Nielsen.
Udsolgt.

Hæfte nr. 3:

Skolen, der blev rådhus.
Udgivet i anledning af rådhusbygningens 75-års beståen.
Skrevet af Axel Hansen, Anton Kaarup Nielsen, Poul Nielsen og Eyvind Strengberg.
Illustreret af Anton Kaarup Nielsen.
Pris for medlemmer kr. 5,00.
Pris for andre kr. 10,00.

Hæfte nr. 4:

Quintorp, Kvinderup - en landsby.
Skrevet af Stig Colbjørn, Christian Larsen, Jens Westerlund og Ejner Pedersen.
Illustreret af Anton Kaarup Nielsen, Anders Alsløv og Stig Colbjørn.
Pris for medlemmer kr. 5,00.
Pris for andre kr. 10,00.

Hæfte nr. 5:

Slangerup i Kaarups tekst og streg.
Tekst og illustrationer af Anton Kaarup Nielsen.
Pris for medlemmer kr. 9,00
Pris for andre kr. 18,00.

Hæfte nr. 6:

Lindholm-skelettet.
Pris for medlemmer kr. 5,00.
Pris for andre kr. 10,00.

Hæfte nr. 7:

Gamle Slangerupbilleder.
Udsolgt.

Hæfte nr. 8:

Min skoletid.
Pris for medlemmer kr. 10,00.
Pris for andre kr. 15,00.

Eksemplarer af dette jubilæumsskrift samt ikke udsolgte hefter kan bestilles ved henvendelse til foreningens sekretær: Jytte Bækfort, Lystrupvej 1, 3550 Slangerup. Telefon (02) 33 42 01.

Dette jubilæumsskrift:

Pris for medlemmer: kr. 35,00
Pris for andre: kr. 45,00